

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ÇORUM SÜRGÜNLERİ

Dürdane Çam
Yüksek Lisans Tezi
Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ
Nisan, 2020
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ÇORUM SÜRGÜNLERİ

Hazırlayan

Dürdane ÇAM

Danışman

Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ

AFYONKARAHİSAR-2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**II. Meşrutiyet Döneminde Çorum Sürgünleri**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

24/04/2020

İmza

Dürdane ÇAM

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI

İMZA

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı :Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ

Jüri Üyeleri: :Prof. Dr. Mustafa Güler

:Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KARAMAN

Tarih anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi Dürdane ÇAM'ın, “**II. Meşrutiyet Döneminde Çorum Sürgünleri**” başlıklı tezi 24/04/2020 tarihinde, saat 14:00'da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca, yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek () oy birliği – () oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Elbeyi PELİT

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ÇORUM SÜRGÜNLERİ

Dürdane ÇAM

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Nisan, 2020

Danışman: Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ

Osmanlı Devleti'nde başlangıçta iskân amacıyla yapılan sürgünler, ilerleyen dönemlerde bir cezalandırma biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sürgün cezası, özellikle kişinin suç işlediği yerden başka bir yere belli bir süre veya ömür boyu uzaklaştırılmasıdır. Osmanlı ceza hukukunda sürgün cezası ta'zir suçu ve cezalarının içinde yer almaktadır. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki mensupları kendilerine muhalefet eden pek çok kişiyi sürgüne tabi tutmuştur.

Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra, olaya isimleri karışan pek çok kişi Sinop'a sürgün edilmiştir. Sinop'a sürgün edilen siyasi sürgünlerin bir kısmı Çorum Sancağı'na gönderilmiştir. Osmanlı hükümeti tarafından sıkı bir şekilde takip edilen sürgünler menfi yerlerinde kontrol altında tutulmaya çalışıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde muhasım devlet tebaasından pek çok kişi yaşamaktaydı. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle beraber kendi sınırları içerisinde yaşayan yabancı uyruklu kişilerle ilgili birçok sorun yaşamıştır. Tehlike olarak görülen bu kişiler çeşitli gerekçelerle Anadolu'nun muhtelif yerlerine sürgüne gönderilmişlerdir. Bu bağlamda Çorum Sancağı menfilerin gönderildiği önemli sürgün noktalarından birini oluşturmaktadır. Buraya sürgün olarak gönderilen kişiler Osmanlı yönetiminden çeşitli talep ve isteklerde bulunmuşlardır. Sürgünler genellikle af taleplerinde bulunarak menfa hayatlarından kurtulmaya çalışmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, sürgün, Çorum, af, ceza.

ABSTRACT

CORUM EXILES IN THE SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD

Durdane CAM

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY SOCIAL SCIENCES INSTITUTE
DEPARTMENT OF HISTORY**

April, 2020

Advisor: Prof. Dr. Ahmet YARAMIS

In the Ottoman Empire, the exiles, which were initially made for the purpose of resettlement, appear as a form of punishment. Exile sentence is the removal of a person for a certain time or lifetime from the place where the person commits a crime. In the Ottoman criminal law, the exile is included in the penal offense and penalties. After the proclamation of the Second Constitutional monarchy, the members of the Committee of Union and Progress expelled many people who opposed them.

After the assassination of Mahmut Şevket Pasha, many people whose names were involved were banished to Sinop. Some of the political exiles exiled to Sinop were sent to the Corum Sanjak. The exiles which were strictly followed by the Ottoman government were tried to be kept under control in their negative places. Many people from the dominant state subjects lived within the borders of the Ottoman Empire. After the Ottoman Empire entered the First World War, it had many problems with foreign nationals living within its borders. These people, who are seen as hazards, were exiled to various places of Anatolia for various reasons. In this context, Corum District constitutes one of the important exile points to which the culverts are sent. People who were exiled here have made various requests and requests from the Ottoman Administration. The Exiles generally tried to get rid of their lives by asking forgiveness.

Keywords: Ottoman Empire, exile, Corum, amnesty, punishment

ÖN SÖZ

Bir cezalandırma metodu olarak suç işleyen kişiler, suçlarının niteliğine göre Osmanlı coğrafyası dâhilinde çeşitli yerlere sürülmüşlerdir. II. Meşrutiyet Döneminden sonra siyasi içerikli çeşitli propagandalar sonucu birçok sürgün hadisesi karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Mahmut Şevket Paşa'nın suikasta uğrayıp öldürülmesinden sonra olayla ilgisi bulunanlar ilk önce Sinop'a gönderildiler. Daha sonra bunlardan bir kısmı Çorum'a nakledildiler. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına girmesiyle birlikte Osmanlı Devleti kendi ülkesi içerisinde yaşayan muhasım devlet tebaasından olan pek çok kişiyi sürgün etmek durumunda kalmıştır. Özellikle devletin vilayet merkezlerinde ve denize kıyısı olan yerleşim yerlerinde yaşayanlar sürgün edilmişlerdir. Bu sürgünlerden bir kısmı da Çorum Sancağı'na sürgün olarak gönderilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı boyunca muhasım devlet tebaasına uyguladığı politika önem arz etmektedir. Bu sürgünlerin amacını Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya savaşına girmesiyle birlikte çeşitli propagandaları önlemek ve güvenlik tedbiri sağlamak oluşturmaktadır.

Tez çalışmamızda ilk olarak konu ile ilgili literatür taraması gerçekleştirildi. Ardından Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde tezimizle alakalı belge taraması yapıldı. Arşivden alınan belgelerin transkripsiyonu yapıldı. Çalışmamızda kullanılacak kitap, makale, tez vb. çalışmalar ile transkribe edilen belgelerin fişlemesi eş zamanlı olarak yapıldı. Ardından tezin yazım aşamasına geçildi.

Tezimizin Giriş bölümünde sürgün olayının kavramsal bilgisi verilerek tarihi süreç içerisinde sürgün metoduna yer verilmektedir. Birinci bölümde, Osmanlı hukukunda sürgün uygulamasının yerine değinilip, Osmanlı Devleti'nde iskân siyaseti olarak yapılan sürgünler ele alınıp açıklandı. İkinci ve Üçüncü bölümler de ise II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çorum Sancağı'na yapılan sürgünler ele alınmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı ve akabinde Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra yapılan sürgünler ve Birinci Dünya Savaşı münasebetiyle Çorum Sancağı'na gönderilenlerin kimliği ile sürgüne gönderilmeye sebep olan suçlar ve sürgün nedenlerine değinilmiştir. Ayrıca sürgünlerin talep ve istekleri ile sevk edilme biçimleri incelenmiş; sürgünlerin menfa hayatından kurtulma yollarına değinilmiştir.

Bu tez çalışmamda beni yalnız bırakmayan, her türlü imkân ve olanağı sağlayan danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ahmet Yaramış'a, bu zaman zarfında, maddi manevi desteklerini esirgemeyen kıymetli arkadaşlarım Yeliz Gök, Gülcan Aras ve Zerrin Akın Eroğlu'na ve kardeşim Huriye Ayçicek'e, ayrıca bana maddi manevi her türlü desteği sağlayan eşim Alaattin Çam'a teşekkür ederim.

Dürdane ÇAM

Afyonkarahisar, Nisan 2020

İÇİNDEKİLER

Sayfa

YEMİN METNİ.....	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
TABLolar LİSTESİ	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ.....	1
1. TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE SÜRGÜN	2
2. İSLAM TARİHİNDE SÜRGÜN	3
3. TÜRKLERDE SÜRGÜN	4

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE SÜRGÜN KAVRAMI VE KAPSAMI

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE İSKÂN AMACIYLA YAPILAN SÜRGÜNLER.....	6
2. OSMANLI HUKUKUNDA BİR CEZA YÖNTEMİ OLARAK SÜRGÜN	13
2.1. OSMANLI CEZA HUKUKUNDA SÜRGÜN	14
3. OSMANLI DEVLETİ'NİN SÜRGÜN YERLERİ	20
4. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ SÜRGÜNLER.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ ÇORUM SÜRGÜNLERİ

1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ	24
1.1. MAHMUT ŞEVKET PAŞA SUİKASTİ SONRASI SİYASİ NEDENLERLE YAPILAN SÜRGÜNLER.....	24
2. ÇORUM'DAKİ SİYASİ SÜRGÜNLER	26
2.1. ÇORUM SÜRGÜNLERİNİN TALEPLERİ.....	33
2.2. SÜRGÜNLERE YEVMİYE VE HARCIRAH VERİLMESİ.....	38
3. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA MUHASİM DEVLET VATANDAŞLARININ SÜRGÜN NEDENLERİ	41
3.1. MUHASİM DEVLET TEBAASI OLMASI NEDENİYLE SÜRGÜN EDİLENLER	42
3.2. ŞÜPHE VE CASUSLUK ZANNIYLA SÜRGÜN EDİLENLER.....	43

3.3. SİVİL ESİR OLARAK SÜRGÜN EDİLENLER	45
3.4. MİSİLLEME POLİTİKASI NEDENİYLE SÜRGÜN EDİLENLER	46
3.5. DEVLETE KARŞI HAKARET VE RENCİDE EDİCİ DAVRANIŞTA BULUNMA NEDENİYLE SÜRGÜN EDİLENLER.....	48
3.6. İHTİLALE KALKIŞMA VE KOMİTACILIK YAPMA NEDENİYLE SÜRGÜN EDİLENLER	48
3.7. DEVLET ALEYHİNDE PROPAGANDA DA BULUNMA NEDENİYLE SÜRGÜN EDİLENLER.....	49
3.8. HABER YAYMA NEDENİYLE SÜRGÜN EDİLENLER	49
3.9. SERSERİ ŞEKİLDE DOLAŞMA NEDENİYLE SÜRGÜN EDİLENLER.....	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜRGÜNLERİN ÇORUM'DAKİ HAYATLARI

1. SÜRGÜNLERİN TALEP VE ŞİKÂyetLERİ	51
1.1. SIHHİ SEBEPLERDEN DOLAYI BAŞKA BİR YERE NAKİL TALEBİ	51
1.2. AİLEVİ SEBEPLERDEN DOLAYI GERİ DÖNME TALEPLERİ	55
1.3. SÜRGÜN BULUNDUKLARI ÇORUM'DAN BAŞKA BİR MAHALLE DÖNME TALEPLERİ.....	57
1.4. SÜRGÜN ESİRLERİN OSMANLI DEVLETİ'NDEN YEVMİYE TALEPLERİ 57	
1.5. DİNİ GEREKÇELERLE BAŞKA BİR YERE NAKİL TALEPLERİ	58
1.6. SÜRGÜNLERİN TAHLİYE EDİLME TALEPLERİ	58
1.7. ÇORUM MERKEZE NAKİL TALEPLERİ.....	59
2. MUHASİM DEVLET TEBAASI SÜRGÜNLERİN SEVK EDİLİŞ USULLERİ	59
2.1. SÜRGÜNLERİN SEVK EDİLDİKLERİ MAHALLER	60
2.2. İAŞE VE SEVK MASRAFLARI.....	61
2.3. SEVK CETVELLERİNİN HAZIRLANMASI	61
3. SÜRGÜNLERİN YABANCI SEFARETLERDEN ALDIKLARI YARDIMLAR	62
4. SÜRGÜNLERİN SEYAHAT VARAKALARI.....	63
5. SÜRGÜNLERİN AFFEDİLMELERİ.....	64
TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER.....	66
KAYNAKÇA.....	68
EKLER DİZİNİ.....	76
ÖZGEÇMİŞ	92

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1: Çorum’da Bulunan Siyasi Menfilerin İsim, Sanat ve Memleketlerine Ait Cetvel Tablosu.....	28
Tablo 2: Çorum’a Sürgün Edilen Fransız Tebaası Kişilerin İsim, Yaş ve Meslekleri ..	47

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e: Adı geçen eser

a.g.m: Adı geçen makale

a.g.t: Adı geçen tez

Bkz: Bakınız

BOA: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devleti Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

C: Cilt

DH. EUM. MH: Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi

DH. EUM: Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye

DH. ŞFR: Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Edt: Editör

HR. SYS: Hariciye Nezareti Siyasi

OMAD: Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

S: Sayı

SUTAD: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi

s: Sayfa

Yay. Haz: Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Sürgün kavramı bir kişi veya kişilerin veya topluluğun cezalandırılmak amacıyla ya da güvenlik önlemi amacıyla yaşadıkları yerden başka bir yere isteği dışında geçici bir süre veya ömür boyu gönderilmesi anlamına gelmektedir¹. Başka bir tanıma göre ise sürgün, bir kişinin ceza yöntemi olarak bulunduğu yerin dışına çıkarılıp orada yaşamaya zorlanmasıdır². Sürgün uygulamasında, kişinin yaşadığı yerin veya ülkenin sınırları dışına çıkarılarak başka bir yerde oturmaya mecbur bırakılması söz konusudur³.

Kur'an-ı Kerim'de hem bir ülke veya belde halkının topluca oradan çıkarılması hususunda hem de hukuki yaptırım amacıyla sürgün uygulamalarından bahsedilmektedir⁴. İnsanlık tarihi kadar eskiye dayanan sürgün uygulaması, Hz. Adem ve Hz. Havva'nın kendileri için yasak olan meyveden yemeleri neticesinde Allah tarafından cennetten kovulmalarına kadar dayanmaktadır⁵. Kur'an-ı Kerim'de sürgünden bahseden çeşitli ayetler bulunmaktadır. Maide Suresi'nin 33. ayetinde Allah ve Resûlü'nün emirlerine karşı gelenlerin ve fesat çıkarmaya çalışanların sürgün cezasına çarptırılacağı belirtilmiştir⁶.

Osmanlı arşiv belgelerinde sürgün kelimesi anlamında, *nefy*, *nefy ü iclâ*, *iclâ*, *nefy ü irsâl*, *sarf ü tahvîl* ve *tahvîl-i me'muriyet* kelimeleri geçmektedir. Sürgüne gönderilen kişi anlamında *menfî*, sürgün gidilen yer anlamında ise *menfâ* kelimeleri kullanılmıştır. Sürgün gönderilen kişilerin affedilip salıvermeleri manasında *utlâk*, *afv ü utlâk*, *utlâk-ı sebîl* kelimeleri kullanılmıştır⁷. Osmanlı Devleti sürgünleri; süreli (muavakat) ve süresiz (müebbet) sürgünler olarak ikiye ayırdığı gibi, gönüllü ve mecburi sürgünler olarak da sınıflandırmıştır. Ayrıca sürgün edilenlere belli bir süre vergi ve askerlikten muaf olma hakkı tanınmıştır. Herhangi bir din ayrımı yapılmaksızın

¹ Talip Türkan, "Sürgün", *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 164.

² *Meydan Larousse*, "Sürgün", C. XVIII, s. 412.

³ *Ana Britannica*, "Sürgün" Ana Yayıncılık, C. XXIX, İstanbul 1994, s. 19; *Büyük Larousse*, "Sürgün", *Milliyet Gazetesi Yayınları*, C. XXI, İstanbul 1936, s. 10935.

⁴ Nebi Bozkurt, "Sürgün", *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 166.

⁵ "Derken, şeytan (onları "Cennette ebedi kalırsınız." aldatmacasıyla o ağaçtakinden yedirdi ve) ikisinin ayağını kaydırıp içinde bulundukları yerden (cennetten) çıkar (mayı sağla)dı. Bizde: "Haydi! şeytana uymakla) birbirinizin düşmanı olarak (hepiniz yeryüzüne inin. Sizin için bir vakte (ömrünüzün sonuna) kadar yeryüzünde ikamet etme faydalanma (geçiminizi sağlama imkânı vardır)." dedik. Bkz. Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, Ayet 36, Meal, Hasan Tahsin Feyizli, Edt. Necdet Yılmaz, Server Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 5.

⁶ Kur'an-ı Kerim, Mâide Suresi, Ayet 33.

⁷ M. Çağatay Uluçay, "Sürgünler Yeni ve Yakın Çağlar'da Manisa'ya ve Manisa'dan Sürülenler", *Belleten*, C. XV, S. 60, Ekim 1951, s. 510-511.

ister Müslüman ister gayr-i Müslim olsun suçlu bulunan kimseler sürgün cezasına çarptırılmışlardır⁸.

Sürgün bir ülkeden başka bir ülkeye olabileceği gibi kişinin aynı ülke sınırları içerisinde doğup yaşadığı yerden uzaklaştırılıp başka bir yere gönderilmesi şeklinde de uygulanabilmekteydi⁹. Sürgün yöntemi tarih boyunca topluluklara (aşiret, cemaat, kabile vs.) uygulanmış olmakla birlikte, toplumda huzuru bozan ve uyumsuz davranan kişilere de uygulanmıştır¹⁰. Toplu sürgün uygulamasına genellikle siyasal veya sosyal sebeplere bağlı olarak ortaya çıkabilecek herhangi tehlikeye karşı önlem alınması amacıyla ve özellikle mevcut düzeni korumak için başvurulurdu. Genel anlamda bu gibi sürgün uygulamaları daha çok "tehcir" kelimesiyle ifade edilmektedir. Tarihi süreç içerisinde sıklıkla rastlanan bir uygulama olan iskân amaçlı yapılan sürgünler, göçebe olarak yaşayan toplulukların belli bir yerde yaşamaya zorlanması şeklinde olurdu. Toplu olarak yapılan sürgünlerde, özellikle savaşlar sonunda mağlup olan devlet halkı yaşadığı yerden uzaklaştırılıp başka bir yere gönderilirdi¹¹.

1. TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE SÜRGÜN

Sürgün uygulamasının kökeni tarihin en eski devirlerine kadar uzanmaktadır. Bilinen en eski kanunlardan olan Hammurabi kanunlarında sürgün cezası yer almaktadır. Bu sürgün uygulaması Sümerler, Asurlular, Hititler, Persler, Yunanlılar, Roma ve Bizanslılar tarafından da uygulanmıştır¹².

Eski Anadolu uygarlıklarından biri olan Hititler’de sürgün cezası siyasi suçlar sebebiyle verilirdi. Örneğin; amcası Hattuşili tarafından tahttan indirilen Hitit Kralı Urhi-Teşup başka bir ülkeye sürgün olarak gönderilmiştir¹³.

İsyanlar ve savaşlarla dolu bir tarihi olan Yahudilerde sürgünlere rastlanmaktadır. Yahudiler birçok kez, kendi topraklarından başka ülkelere sürgüne gönderilmişlerdir¹⁴. Tarihte Yahudilerin sürgünüyle sonuçlanan iki büyük olay vardır. Bunlardan birincisi milâttan önce VIII. yüzyılın sonlarında Asurluların İsrail’i ele

⁸ Abdullah Acehan, “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/5, 2008, s. 13-14.

⁹ Türkan, *a.g.m.*, s. 164.

¹⁰ Kemal Daşcıoğlu, *Osmanlı Devleti’nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Doktora Tezi, Isparta 2004, s. 2.

¹¹ Türkan, *a.g.m.*, s. 164.

¹² Türkan, *a.g.m.*, s. 164.

¹³ Biray Tugay, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Aydın Vilayeti’nde Sürgün*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2013, s. 16

¹⁴ Ali Osman Kurt, “Yahudilikte Sürgün Teolojisi: Tanrısal Bir Ceza Olarak Sürgün”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Mayıs-Ağustos 2006, C. IX, S. 24, s. 61.

geçirip orada bulunan tüm halkı sürgüne göndermesi olmuştur. İkinci ve en önemli olanı ise milâttan önce VI. yüzyılın ilk yarısında Babil Hükümdarı Buhtunnasr'ın (II. Nebulkadnezzar) Kudüs'ü alması, Süleyman Mabedini yıktırması ve şehrin halkını Babil'e götürmesidir¹⁵.

Bunların yerine kurulan devletler de sürgün cezasıyla ilgili uygulamalara devam etmişlerdir. Persler, Hitit ve Asurlulardan gördükleri sürgün usulünü kendilerine sorun çıkaran topluluklara karşı uygulamışlardır¹⁶.

Yunanlılar tarafından ise sürgün cezası daha çok cinayet işlemiş olan kişiler için kullanılırdı. Bundan başka devletin her türlü huzurunu bozan ve çıkarlarına zarar verenler de sürgüne gönderilirdi. Bunun yanında Yunan toplumunda suç işleyen kişi ölüm cezasına veya başka bir cezaya çarptırılmışsa seçenek olarak sürgün cezasını seçebilme hakkına sahipti. Daha sonraları bir seçenek olmaktan çıkan sürgün uygulaması ceza şekline dönüşerek sürekli veya geçici olarak uygulanmıştır¹⁷.

Sürgün cezasının Roma hukukunda daha kapsamlı bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Roma hukuku, aynı zamanda Avrupa hukukunun esasını oluşturmaktadır. Erken dönem Roma hukukunda *exsilium* adı verilen ceza yöntemi özellikle ölümden kurtulmak için başvurulanan bir sürgün yöntemi idi. İbrani ve Yunan hukukunda görüldüğü üzere Roma'da da ölüm cezasına çarptırılan bir mahkûm sürgün edilmeye razı olursa ölüm cezasından kurtulabiliyordu¹⁸.

2. İSLAM TARİHİNDE SÜRGÜN

İslam tarihinde birçok sürgün olayına rastlanmaktadır. Hz. Peygamber Medine'de devlet başkanı görevinde bulunduğu sıralarda devletin çıkarları için çeşitli sebeplerden dolayı sürgün cezası uygulamıştır. Bu bağlamda kadınsı davranışlar sergileyen kişilerin Medine'den çıkartılarak sürgüne gönderilmesi oldukça dikkat çekicidir¹⁹. Keza İslamiyet'te ilk bireysel sürgün olayı Hakem bin. Ebu'l As'ın Hz. Muhammed'in yürüyüş ve hareketlerini taklit etmesi ve kapısını dinlemesinden dolayı Medine'den Taif'e sürülmesiyle neticelenmiştir²⁰.

¹⁵ Bozkurt, *a.g.m.*, s. 166

¹⁶ Daşcıoğlu, *a.g.t.*, s. 5.

¹⁷ Daşcıoğlu, *a.g.t.*, s. 5.

¹⁸ Tugay, *a.g.t.*, s. 19-20.

¹⁹ Mustafa Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Mimoza Yayıncılık, Konya 2010, s. 231.

²⁰ Bozkurt, *a.g.m.*, s. 166.

Dört Halife Dönemi'nde de sürgün uygulamalarının devam ettiği görülmektedir. Bu bağlamda Hz. Ömer'in uygulamış olduğu ferdi sürgünler daha çok ahlaki bakımdan kötü davranışlar sergileyen kişilerin toplumdan uzaklaştırılması şeklinde olmuştur. Ayrıca devletin düzenini bozabilecek kimseleri tedbir amacıyla sürgüne gönderme biçiminde de uygulanmıştır. Örneğin; Hz. Ömer Dönemi'nde tecavüz suçunu işleyen bir köleye sürgün cezası verilmiştir. İçki içmesi sebebiyle Hayber'e sürgüne gönderilen Rebîa b. Ümeyye'nin Bizans'a sığınması ve Hristiyan olmasından dolayı Hz. Ömer kendi döneminde sürgün cezası uygulamasını kaldırmıştır²¹.

Hz. Osman Dönemi'nde ise sürgün olayları genel olarak siyasi nedenlerden dolayı olmuştur. Bu bağlamda Suriye Valisi Muaviye'nin yöneticiliğini eleştiren Ebu Zer el-Gıfârî uyarılara rağmen bu tutumundan vazgeçmediği için halife tarafından başka bir yere gönderilmiştir. Yine, Hz. Ali döneminde sapkın hareketlerde bulunan ve kargaşa çıkaran Abdullah b. Sebe'ye de sürgün cezası verilmiştir²².

Abbâsî ve Emevîler Dönemlerinde de değişik sebeplerden dolayı sürgün uygulamalarına devam edildiği görülmektedir. Bu dönemlerde siyasi muhalefette bulunanlar, devlete karşı isyan edenler ve bazı sapkın kişiler de sürgün edilmiştir²³.

3. TÜRKLERDE SÜRGÜN

Türkler Orta Asya topraklarında konargöçer bir yaşam sürdükleri için bu dönemde düzenli bir sürgün uygulamasına rastlamak pek de mümkün değildir²⁴. Özellikle İslamiyet'in kabulünden önceki dönemde Orta Asya Türk Devletlerinde sürgün cezası genel olarak kişilere, topluma ve devletin çıkarlarına karşı suç işleyenlere karşı uygulanmaktaydı²⁵. Bu dönemde hem ülke içinde hem de ülke dışında sürgün uygulamalarına rastlanmaktadır²⁶.

Büyük Selçuklu Devleti'nde idareciler kendilerine ayrılmış olan yerlerde yaşayan Türkmen aşiretlerinin gücünü çeşitli politikalar uygulayarak kırmaya çalışmıştır. Bu sebeple Anadolu topraklarına devamlı göç eden Türkmenlerin devletin otoritesine zarar vermesini önlemek amacıyla Anadolu'nun batısına sürüldükleri görülmektedir. Bu şekilde yapılan sürgünler daha çok iskân siyaseti biçiminde

²¹ Bozkurt, *a.g.m.*, s. 166-167.

²² Bozkurt, *a.g.m.*, s. 167.

²³ Bozkurt, *a.g.m.*, s. 167.

²⁴ Kemal Daşcıoğlu, "Sürgün", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 167.

²⁵ Feda Şamil Arık, "Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar, I. Suçlar ve Cezalar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmalar Dergisi*, C. XVII, S. 28, Ankara 1995, s. 33.

²⁶ Arık, *a.g.m.*, s. 33.

gerçekleşmiştir²⁷. Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in uygulamış olduğu tehcir ve iskân siyaseti vardır. Özellikle Anadolu'nun ele geçirilmesinden sonra oradaki Hristiyan ahaliye uygulamıştır. 1196 yılında Menderes civarına sefer düzenleyen Sultan, sürgün edilen kişilerin isimlerini, aileleri ve memleketlerine göre defterlere kaydettirmiştir. Bu kişilere yolculuk sürecindeki ihtiyaç olan erzaklarını temin edip, can ve mal güvenliğini de sağlayarak Alaşehir bölgesine yerleştirmiştir²⁸.

²⁷ Daşcıoğlu, *a.g.t.*, s. 11.

²⁸ Daşcıoğlu, *a.g.t.*, s. 11.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE SÜRGÜN KAVRAMI VE KAPSAMI

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE İSKÂN AMACIYLA YAPILAN SÜRGÜNLER

Osmanlı Devleti'nde kuruluş döneminden itibaren sürgün uygulaması bulunmaktadır. Devlet, gerekli gördüğü zaman yükümlülüklerini yerine getirmeyen reayayı bazı zamanlarda sürgün olarak gönderebilmekteydi. Bu bağlamda her köy ve kasabadan, büyüklüğüne göre on haneden bir ya da iki hane olmak şartıyla sürgün çıkarılırdı. Örneğin; Rodos Adası ele geçirildiği zaman, adanın şenlendirilmesi için, ülkenin çeşitli yerlerinden bazı kişiler adaya zorunlu olarak iskân edilmişlerdir²⁹.

Osmanlı Devleti, gelirini arttırmak amacıyla reayayı en verimli topraklarda çalıştırmak maksadıyla tehcir ve iskân politikası uygulamıştır. Ayrıca yeni fethedilen yerleri şenlendirmek, asker sevkîyatını ve her türlü yiyecek içecek ihtiyacını sağlamak amacıyla yollar boyunca köyler ve kasabalar inşa etmiştir. Bu bağlamda fethedilen yabancı bir ülkede siyasi ve askeri güvenliği sağlamak amacıyla devletin zorunlu iskâna sık sık başvurduğu görülmektedir³⁰. Ömer Lütfi Barkan'a göre *“devleti şümullü bir iskân ve kolonizasyon siyaseti takip etmeğe sevk eden sebeplerden birincisi, şüphesiz kendi gelirini arttırmak hususunda yaptığı hesaplardır. Bütün memleketi kendi mülkü ve çiftliği gibi telâkki ve idare eden bir devlet idaresi için, bulunduğu yerde kâfi derecede toprak bulamayan nüfus fazlasını veyahut çok verimsiz topraklar üzerinde çalışmakta olan köylülerden bir kısmını, vakit vakit çıkaracağı sürgün hükümleriyle, daha verimli bölgelere ve meselâ yeni feth edilmiş memleketlerde bire yirmi, otuz mahsul veren bereketli ülkelere nakl ve iskân etmekte büyük menfaatler bahis mevzudur”*³¹.

Osmanlı Devleti, şartlara göre değişik zamanlarda iskân politikası uygulamıştır. Örneğin; kuruluş ve yükselme devirlerinde yeni toprakların ele geçirilmesi ile birlikte konar-göçer aşiretlerin bu yeni yerlere yerleştirilmesi şeklinde dışa dönük bir iskân siyaseti takip etmiştir. Fakat devlet eski gücünü kaybedince konargöçerler veya halk çeşitli sebeplerden dolayı bulunduğu yeri terk etmiştir. Bunun neticesinde devlet

²⁹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayınları, İstanbul 1987, s. 30; Ayrıca Bkz. Hüseyin Arslan, 16. YY. *Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001, s. 317.

³⁰ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XIII, 1952, S. 1-4, s. 57-58.

³¹ Barkan, *İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*, C. XIII, s. 56-57.

bulunduğu araziye terk eden kişileri iskân ederek oraların tarıma açılmasını sağlamıştır³².

Osmanlı Devleti kurulduğu andan itibaren iskân siyasetini çeşitli şekillerde uygulamıştır. Belli kurallar konularak uygulanan iskân siyaseti, reayaya gelişigüzel bir şekilde yapılmamıştır. İskân siyaseti halkın bir yerden başka bir yere göç ettirilmesi değildir. Bununla birlikte oralarda yaşayabilecekleri topraklar edindirme ve oraları bayındır hale getirmeyi amaçlayan bir uygulamadır³³. Osmanlı Devleti kendi ülkesinde yaşayan halkın asayişini ve huzurunu sağlayarak onların her türlü ihtiyacını temin etmeye çalışmıştır. Ayrıca halkın sosyo-ekonomik durumunu iyileştirmek için bazı kurumlar oluşturmuştur. *Bu kurumlar içinde kale, derbent, cami, çeşme, mektep, köprü, menzil, hastane, panayır, zaviye ve vakıflar* bulunmaktadır³⁴.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren gaza ve cihad anlayışı gereği Rumeli’de fetihlere ağırlık vermiştir. Fethedilen toprakların elde tutulabilmesi için bu yerlere Müslüman halkı yerleştirmiştir. Bu bağlamda devlet konargöçer ahaliyi ele geçirilen topraklara naklederek oraların Türkleşmesini sağlamıştır³⁵. Yeni fethedilen yerlerin Türkleştirilmesinde veya yeni fetihlerin yapılmasında, oralara gönüllü olarak gidip yerleşen tarikat mensuplarının da büyük katkısı olmuştur. Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinde çok sayıda derviş, yeni ele geçirilen Balkanlar’a kendi istekleriyle yerleşmişlerdir. Oralarda zaviyeler inşa ederek bağ ve bahçeler oluşturmuşlardır. Ayrıca bu yerler halkın iskânı için ilgi çekici hale getirilmiştir³⁶. Bu bağlamda, dervişler oralardaki ıssız ve boş yerleri imar ederek pek çok köye adlarını vermişlerdir. Böylece inşa ettikleri zaviyelerle iskân ve kolonizasyon sisteminin daha iyi işlemlerini sağlamışlardır³⁷.

Osmanlı Devleti, Rumeli’de ilk fetihlere başladığı zamandan itibaren ele geçirdiği topraklarda düzenli bir şekilde iskân politikası uygulamıştır. Bu suretle fetihlere devam edilerek kırsal bölgelerde yaşayan Hristiyan halk, Balkanlar’ın daha iç kısımlarına doğru hareket etmiştir. Bu sebeple fetih sırasında yaşadıkları yerleri terk ederek başka bölgelere gidenlerin yerine, Anadolu topraklarından fazlasıyla Türkmen

³² Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s. 2.

³³ Daşcıoğlu, *a.g.t.*, s. 29.

³⁴ Arslan, *a.g.e.*, s. 285-286.

³⁵ Yusuf Halaçoğlu, “Kolonizasyon ve Şenlendirme”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, C. IV, Ankara 1999, s. 582.

³⁶ Ali İhsan Karataş, *Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18-19. Asırlar)*, Emin Yayınları, Bursa 2009, s. 28.

³⁷ Orhonlu, *a.g.e.*, s. 29.

aşiretleri yerleştirilmiştir³⁸. Osmanlı Devleti tarafından iskân siyaseti uygulanan Türkmenler aynı zamanda Anadolu'dan Rumeli'ye gelenek göreneklerini ve dillerini getirmişlerdir. Dolayısıyla kurulan köyler ve yerleşim merkezleri yeni isimler alarak Türkleşmesi sağlandı. Balkanlar'ın fethedilmesiyle birlikte buradaki bazı yerler, iskân edilerek boşalan topraklar kullanıma uygun hale getirilmiştir³⁹. Osmanlı Devleti Rumeli'yi ele geçirdiği zamandan itibaren orada bulunan ahaliye iyi davranmıştır. “İstimalet”⁴⁰ politikası uygulayarak halkı kendi tarafına çekmeye çalışmıştır⁴¹. Osmanlı Devleti, Rumeli'ye insanların yerleştirilmesi konusunda duyarlı davranmış ve iskân politikasını son derece titizlikle uygulamıştır. Bu bağlamda devlet iskân siyasetini Anadolu topraklarında hayvanlarına otlak bulmak amacıyla mevsimlerin değişimine göre bulunduğu yerden başka bir yere giden konar-göçer halka uygulamıştır. Böylelikle Rumeli'de ele geçirilen yerlerde konargöçerlerin toprağa bağlanarak askeri sınıfa dâhil olmaları sağlanmıştır. Böylelikle Rumeli'deki Türk ve Müslüman nüfus arttırılırken, Tımarlı sipahi sayısı da çoğaltılmış oluyordu⁴².

Rumeli'ye ilk iskân siyaseti Orhan Gazi döneminde gerçekleştirilmiştir. Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa Rumeli'yi fethettikten sonra babasına haber göndermiştir. Bu husus Neşri tarihinde şöyle ifade edilmektedir. Süleyman Paşa, babası Orhan Gazi'ye “*devletli Sultanımın himmetiyle Rumeli'ni fethetmeye sebep olundu. Kâfirlerin son derece zebunluğu vardır. Bu tarafta feth olunan hisarlar koymak için çok adam gerek. Lütfederek, (işe) yarar yoldaş gönderesiniz*” diyerek durumu bildirmiştir. Bunun üzerine Orhan Gazi de Karesi vilayetindeki halkı Rumeli'ye göçe sevk etmiş ve iskâna tabi tutmuştur⁴³.

Sultan I. Murad döneminde de iskân uygulamasına rastlanmaktadır. Lala Şahin Paşa Rumeli topraklarındaki Kavala, Serez ve Drama'yı ele geçirmiştir. Sultan I. Murad Saruhan'daki Yörükleri sürüp Serez tarafına yerleştirmiştir⁴⁴. Yıldırım Bayezid

³⁸ Mehmet İnbaşı, “Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti”, Edt. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. IX, Ankara 2002, s. 286.

³⁹ İnbaşı, *a.g.m.*, s. 288.

⁴⁰ İstimalet kelimesi “meylettirme, cezbettirme, gönül alma” anlamına gelmektedir. Osmanlı kroniklerinde “halkı ve özellikle gayrimüslim tebaayı gözetme, onlara karşı hoşgörülü davranma, raiyyetperverlik” anlamında kullanılmıştır. fethedilen yerlerin halkına iyi davranma, onları himaye etme, dış düşmanlara karşı can ve mal güvenliğini sağlama, dini konularda serbestiyet verme, vergi hususunda kolaylık gösterme anlamına gelmektedir. Bkz. Mücteba İlgürel, “İstimâlet”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXIII, İstanbul 2001, s. 362.

⁴¹ Halime Doğru, “Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti”, Edt. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. IX, Ankara 2002, s. 303.

⁴² Doğru, *a.g.m.*, s. 305.

⁴³ Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi I*, Haz. Mehmet Altay Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 90.

⁴⁴ Halaçoğlu, *a.g.m.*, s. 582.

döneminde de büyük bir göçebe sürgününe rastlanmaktadır. Saruhan vilayetinde bulunan ve Menemen ovasında kışlayan konargöçer halk orada uygulanmakta olan tuz yasağına uymadıklarından dolayı Filibe ve civarına sürgün edilmişlerdir⁴⁵.

Rumeli'nin iskânı için Anadolu'dan sürülen göçebeler arasında bir takım Tatar aşiretleri de bulunmaktadır. Çelebi Sultan Mehmed Samsun'dan Bursa'ya dönerken İskilip civarında rastladığı aşiretlerin hallerinden rahatsız olmuş ve onların Rumeli topraklarına sürülmelerini emretmiştir. Bu durum şöyle gelişmiştir; *“Padişah, İskilip'ten geçerken civarda bir hayli Tatar çadırı (ev-oba) görerek bunların kimlere ait olduğunu tahkik ettirdi. Minnet Bey adında bir Tatar beyinin aşireti halkına ait olduklarını söylediler. Bunun üzerine hiddetlenen Padişah, veziri Bayezid Paşa'ya bana Timur giderken Tatar kabilelerini de beraber götürdü denmişti. Bu ülkede halâ kalabalık gruplar halinde yaşayan Tatar kabilelerinin mevcut bulunması ve sefer hizmetine gelmedikten başka kendisinin o civarda bulunmasından faydalananarak kulluk arz etmek üzere dahi karşı çıkmaya lüzum görmeyip düğünle meşgul olmalarının, istiklâl davasında bulunmalarının bir alâmeti sayabileceğini söyledi ve nüfuslarının da yakın bir istikbalde ziyadesiyle artması muhtemel olduğundan, ilerde fesat çıkarmalarından korkulabileceğini de hatırlatarak daha fazla ihmal edilmeden bu Tatarların memleket dışına veya Rumeli'ye sürülmelerini emretti. Bunun üzerine Minnet Bey celp olunup kabilesi efradı ile birlikte Filibe civarında Konuş Hisarına sürüldü”*⁴⁶.

Rumeli'de ele geçirilen topraklara aşiretlerin yerleştirilmesinde, fetihler sırasında oradan kaçan halkın yerlerine yeni insanlar yerleştirmek amacı da yer almaktaydı. Bu sebeple Osmanlı Devleti kuruluş devrinde sık sık sürgün şeklindeki iskân siyasetine başvurmuştur. Daha sonra buna paralel olarak Rumeli topraklarından Anadolu'ya insanlar gönderilmiştir. Trabzon'da bulunan Hristiyan askerler Anadolu'nun farklı yerlerine sürgün edilmiştir. Bunların yerlerine de Tokat, Bafra, Samsun, Çorum ve Amasya gibi yerlerden insanlar getirilerek yerleştirilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti hem merkezi otoritenin güçlenmesini temin etmiş hem de farklı menşeden topluluktan insanların birbirleriyle kaynaşmasını sağlamıştır⁴⁷.

Kıbrıs Adası'nın 1571 yılında Sultan II. Selim tarafından fethedilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti Kıbrıs'a hemen Türk grupları yerleştirmeye başlamıştır. Örneğin;

⁴⁵ Barkan, *İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler*, s. 69.

⁴⁶ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XV, S. 1-4, 1953, s. 210.

⁴⁷ Orhonlu, a.g.e., s. 104.

Beylerbeyi, Defterdar, Kadı, Tezkireci vb. devlet görevlilerini buralara göndererek bölgede idari yapının oluşmasını sağlamıştır. Türklerin Kıbrıs Adasına tam anlamıyla yerleşmeleri Anadolu'dan Türkleri getirerek olmuştur. Osmanlı Devleti 19 Ağustos 1572 tarihinde Anadolu, Karaman, Rum ve Dulkadir eyaletlerinde yaşayan kişilerin her on hanesinden bir hanesinin adaya gönderilmesi şeklinde "sürgün hükmü" çıkarmıştır. Adaya gönderilecek kişilerden iki yıl hiçbir şekilde vergi alınmayacağı belirtilerek gönüllü gitmek isteyenler teşvik edilmeye çalışılmıştır⁴⁸.

Genel olarak Osmanlı Devleti kuruluş döneminde dışa dönük olarak, yani fetih amaçlı iskân siyaseti uygulamaktaydı. Fakat devletin zayıflayıp duraklama dönemine girmesiyle birlikte konargöçerlerin gerek başka yerlere iskânları ve gerekse ziraatla meşgul olmaları aksamıştır. Bunun sonucunda dışa dönük şekilde yapılan iskân siyaseti yerine içe dönük bir iskân siyaseti uygulanmaya başlanmıştır⁴⁹.

Osmanlı Devleti'nin duraklama devrine girmesiyle sosyal, siyasi ve ekonomik alanlarda ülke genelinde bozulmaların başladığı görülmektedir. Bu dönemde özellikle savaşların çok uzun sürmesi ve masraflı olmasıyla birlikte ekonomi bozulmuştur. Savaş masraflarının karşılanabilmesi için ağır vergiler konulmuş ve Anadolu halkı bu vergileri ödeyemez hale gelmiştir. Tımar sisteminin bozulmasıyla beraber soygunculuk ve haydutluk hareketleri artmış, iç karışıklıkların çıkmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda Celâli isyanları diye bilinen isyanlar ortaya çıkmış ve yerleşik halk yaşadığı yeri terk ederek daha güvenli yerlere göç etmiştir. Bunun sonucunda Anadolu harap ve terk edilmiş bir hale gelmiştir. Bu sebepten dolayı devlet boş kalan arazinin tekrardan tarıma açılması siyaseti takip etmiştir⁵⁰. Osmanlı Devleti'nin XVII. ve XVIII. yüzyıllarda iskân siyasetinin amacını harap ve sahipsiz yerlere aşiretlerin yerleştirilerek buraların tekrardan kullanıma açılması ve oraların şenlendirilmesi oluşturmaktadır⁵¹. Bu dönemde özellikle haydutluk ve eşkıyalık hareketlerinin artması devletin ekonomisinin bozulmasına neden olmuştur. Bu bağlamda ortaya çıkan kötü durumu düzeltmek amacıyla konargöçerlerin yerleştirilmesi gerekli hale gelmiştir. Lâkin iskân siyasetinin düzenli bir şekilde uygulanamaması sebebiyle iskân edilecek konargöçer halk iskân uygulamasına muhalefet etmiştir. Devletin emirlerine uymayan konargöçer halk sıkı bir

⁴⁸ Recep Dündar, "Kıbrıs'ın Fethi ve İskânı", Edt. Güler Eren, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, C. IV, Ankara 1999, s. 633-644.

⁴⁹ Fatih Sansar, "Tanzimat Döneminde Aşiretlerin İskânı", Edt. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. XIII, Ankara 2002, s. 1637.

⁵⁰ Sansar, *a.g.m.*, s. 1637.

⁵¹ Halaçoğlu, *a.g.m.*, s. 584

şekilde takip edilmişlerdir. Bu nedenle aşiretler çeşitli zamanlarda eşkıya ile işbirliği yaparak ülkede düzenin ve güvenliğin bozulmasına neden olmuşlardır. Onları, Rakka ve Kıbrıs Adası'na sürerek hem cezalandırmak istemiş hem de oraların nüfus yapısını düzenlemiştir. Rakka'ya iskân edilen konargöçerler Anadolu'nun güney sınırlarına saldıran Arap kabilelerine karşı bir güvenlik kalkanı görevi görmüştür⁵².

Anadolu ve Suriye'de aşiretlerin iskân edilecekleri yerlerde *sancakbeyi* veya *beylerbeyinin gözetiminde iskân kâtibi, iskân mübaşiri, iskân başı, iskân beyleri ve kethüdaları* bulunmaktaydı. Ayrıca Suriye'deki Arap aşiretleri için *çöl beylerinden* oluşan geçici komisyonlar oluşturulmuştur⁵³.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin iskân siyaseti gereği göçe tabi tuttuğu yerleşim yerleri; *Kütahya, Aydın, Konya, Karaman, İçil, Teke, Ankara, Nevşehir, Kıbrıs Adası, Rakka, Halep ve Rumeli bölgesidir*⁵⁴.

Konargöçer aşiretler; yaylak ve kışlaklarına mevsimlerin değişimine göre yer değiştirirlerken, yerleşik halka çeşitli zarar vermekteydiler. Bunun sonucunda konargöçer aşiretler iskân edilmek istenmiştir. Bu şekilde aşiretlerin bir kısmı yaylak ve kışlaklarına iskân edilmiştir. Örneğin, 1728'de Zamantı Irmağı etrafındaki yıkık köylere Recebli Afşar aşiretlerinin yerleştirilmesine karar verilmiştir. Aynı şekilde Kozan Dağı'nda bulunan aşiretler de Çukurova'ya gönderilmek istenmiştir. 1727'de Yörüklerin Çukurova'da Sarıçam civarına yerleştirilmeleri kararlaştırılmıştır. Reyhanlı Aşireti 1780'de kendi istekleri doğrultusunda kışlakları olan Amik Ovası'na yerleştirilmiştir⁵⁵.

Tanzimat'ın ilanından sonra da iskân siyaseti üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, aşiret reislerine bulundukları yerin eyalet valisi tarafından birer mühür verilerek aşiret halkından hiçbir kimsenin başka bir yere gitmesine izin verilmemiştir. Bu bağlamda kişiler ancak kefil göstermek şartıyla mürur tezkiresi alarak gidebilmişlerdir⁵⁶. 1842 yılında, aşiretlerin bulundukları kaza ve sancak topraklarını terk ederek başka yaylak ve kışlağa gitmeleri uygun görülmemiştir. İskân uygulamasına karşı çıkan aşiretlere, gerektiğinde şiddet uygulanmıştır. Yerleşecek olan aşiretlere de, köyler oluşturmaları ve tarım alanlarını işlemeleri şartıyla toprak verilmiştir. Böylece bu

⁵² Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 110.

⁵³ Orhonlu, *a.g.e.*, s. 52,53,54.

⁵⁴ Halaçoğlu, *a.g.m.*, s. 584.

⁵⁵ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 7.

⁵⁶ Orhonlu, *a.g.e.*, s. 113.

sayede ordunun asker kaynağı teşkil edilmiş olmaktaydı. Bu şekilde olmak üzere, Yenilil, Reyhanlı ve Avşar gibi aşiretler Amasya, Sivas, Konya ve Kayseri sancaklarına yerleştirilmişlerdir. Kalabalık gruplar halinde bulunan Rışvan ve Avşar gibi aşiretlerin kurallara karşı gelmelerini engellemek amacıyla dağınık bir şekilde iskân edilmelerine de özen gösterilmiştir⁵⁷.

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıl ortalarından itibaren yeni bir iskân sorunuyla uğraşmak durumunda kalmıştır. Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Kırım Türkleri gruplar halinde Osmanlı topraklarına göç ettiler. Bunun üzerine 1860 yılında muhacirlerin iskân edilmesi ve onların çeşitli sorunlarıyla meşgul olmak amacıyla “İskân-ı Muhacirin Komisyonu” kurulmuştur. Daha sonra İstanbul'da kurulan bu teşkilata binaen her vilayette birer müdürlük oluşturulmuştur. 1914 yılında çıkarılan bir kanunla bu komisyon tekrardan kurularak “*Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi*” adını almıştır⁵⁸.

⁵⁷ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 7-8.

⁵⁸ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 9.

2. OSMANLI HUKUKUNDA BİR CEZA YÖNTEMİ OLARAK SÜRGÜN

Osmanlı Devleti kendisinden önceki Türk-İslam devletlerinin kültürel mirası ve hukuki yapısı üzerine kurulmuştur. Osmanlı hukuku esas itibariyle İslam hukukundan oluşmaktaydı. Fakat Osmanlı Devleti’nde bir taraftan İslam hukuku uygulanırken, diğer taraftan dönemin ihtiyaçlarına ve şartlarına göre Osmanlı padişahları tarafından yeni hukuk kuralları da oluşturulmuştur⁵⁹. Buna göre Osmanlı hukuku genel olarak şer’i hukuk ve Örfi hukuk olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı⁶⁰. İslam hukukunun temel kaynakları Kur’an-ı Kerim, Sünnet, İcmâ ve Kıyas’tır. İslam hukukunun temel kaynakları aynı zamanda şer’i hukukun kaynaklarıdır. Şer’i hukuk, İslam âlimlerinin fıkıh kitaplarından toplayıp bir araya getirdikleri hükümleri içermekle birlikte tüm Müslümanlar için geçerli olan kurallar bütünü de ifade etmektedir⁶¹.

Osmanlı hukukunun diğer bir kısmını ise Örfi hukuk oluşturmaktadır. Örfi hukuk şer’i hükümlerin kanun tarzına dönüştüğü padişaha tanınan sınırlı yasama yetkisidir. Bir başka ifadeyle Örfi hukuk, kendi alanlarında tecrübe sahibi hukukçuların içtihat ve fetvalarına başvurularak ortaya konan hukuki hükümlerdir. Bu hususta örfi hukuk, şer’i hukuka aykırı olmamalıdır⁶². Kaynağını padişahın emir ve fermanlarından alan bu hükümler, başlıca düzenlemeler sonucunda zaman içinde “örfi hukuk” adıyla anılmaya başlamıştır. Fatih Sultan Mehmed dönemi tarihçisi Tursun Bey, örfi hukuku şu şekilde tarif etmektedir: “*Nizâm-ı âlem için padişahlar tarafından akla dayanarak yapılan düzenlemeler*”dir. Nitekim Osmanlı ceza hukuku denildiğinde sadece örfi ya da şer’î hukuk değil de bu iki hukukun bir bütün halinde uygulanması akla gelmelidir⁶³. Osmanlı Devleti’nde şer’î ve örfî hukukun bir arada bütünlük içinde uygulanmasına dikkat edilmiştir. Örfi hukukun İslâm hukukuna uymayan hükümleri değiştirilerek, her iki hukukun da tek bir yargı kaynağı tarafından uygulanmasına gayret edilmiştir⁶⁴.

İnsan davranışlarının dünyadaki ve ahiret hayatındaki karşılığı anlamına gelen ceza kelimesi, Arapça kökenli bir kelimedir. Ceza aynı zamanda suç işleyen kişilere

⁵⁹ Mehmet Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, Edt: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. X, Ankara 2002, s. 24.

⁶⁰ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul 1990, s. 45.

⁶¹ Zekiyüddin Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-Fıkıh)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2016, s. 45; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul 1990, C. I, s. 49.

⁶² Murat Şen, “Osmanlı Hukukunun Yapısı”, Edt. Güler Eren, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, Ankara 1999, s. 328.

⁶³ Mehmet Akif Aydın, “*Osmanlı Ceza Hukuku*”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. VII, İstanbul 1993, s. 478.

⁶⁴ Aydın, “*Osmanlı Ceza Hukuku*”, s. 478

uygulanacak maddi ve manevi yaptırımları ifade etmektedir⁶⁵. İslam ceza hukukunun ana kaynaklarını Kur'an-ı Kerim ve Sünnet oluşturmaktadır. Bu ana kaynaklar aynı zamanda İslam ceza hukukundaki temel ilkeleri oluşturur. İslam hukukçuları kendi dönemindeki toplumların günlük hayatta karşılaştıkları sorunları Kur'an ve Sünnet çerçevesinde kendi yorum ve görüşleriyle çözüm bulmaya çalışmışlardır. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'e ilave olarak İslam hukukçularının içtihatları da, üçüncü bir kaynak olarak eklenmiştir⁶⁶.

2.1. OSMANLI CEZA HUKUKUNDA SÜRGÜN

Osmanlı ceza hukukunda suça “cerime” denmekle beraber “Allah tarafından yasaklanan ve bunlar hakkında ceza olarak nitelenen davranış şekilleridir. Cerime kelimesinin yerine “cinayet” kelimesi de kullanılmaktadır. Cinayet “insanın canına, malına veya namusuna karşı işlenen suçlar anlamına gelmektedir⁶⁷.”

Türk-İslam hukukundaki suçlar çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırma esas itibariyle, suçların çeşitlerine göre had, cinayet ve ta'zir suçları olarak üçe ayrılmıştır. Aynı zamanda Osmanlı ceza hukukunda suçlar siyasi ve adi suçlar olmak üzere ikiye de tasnif edilmektedir. Eski hukukta siyasi suçlara *bağy* kelimesi, bu suçu işleyen suçlulara ise *bugât* kelimeleri kullanılmaktadır. Siyasi suçları işleyen kişilerin cezaları ağır olduğu için aranan şartlar da ağır olmuştur. Siyasi suçlulara verilen cezalara, Osmanlı hukukunda “*siyaset cezaları*” denilmiştir⁶⁸.

Had kelimesi sözlükte yasaklamak anlamına gelmektedir. Terim anlamı ise Allah tarafından insanların kötü suç işlemesini engellemek amacıyla koyulan cezalardır⁶⁹. Başlıca had cezalarını gerektiren suçlar şunlardır: *Zina suçu işlemek, namuslu kadına iftira atmak, içki içmek, hırsızlık yapmak, yol kesmek, devlete karşı isyanda bulunmak ve dinden dönmedir*⁷⁰.

Ta'zir kelimesi ise azarlamak, edeplendirmek anlamlarına gelmektedir. Had ve cinayet dışında kalan suçlara ta'zir cezası uygulanmıştır. Başlıca ta'zir cezaları şunlardır: *Tenbih, ihtar, azarlama, teşhir, darp, hapis ve nefy (sürgün)*'dir. İslam

⁶⁵ Adil Bebek, “Ceza”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. VII, İstanbul 1993, s. 469; Ayrıca bkz. İbrahim Çalışkan, “İslam Hukukunda Ceza Kavramı ve Had Cezaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXI, S. 1, Nisan 1990, s. 367.

⁶⁶ İlhan Akbulut, “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. LII, S. 1, Ankara 2003, s. 169.

⁶⁷ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, C. I, Konya 1995, s. 252.

⁶⁸ Daşcıoğlu, *a.g.t.*, s. 16; Cin-Akgündüz, *a.g.e.*, s. 252-253.

⁶⁹ Çalışkan, *a.g.m.*, s. 372-373.

⁷⁰ Cin-Akgündüz, *a.g.e.*, s. 265.

hukuku ta'zir cezalarını uygulama yetkisini devleti yöneten kişilere vermiştir. Ta'zir suçu ve cezaları çoğunlukla Osmanlı kanunnameleri yoluyla belirlenmiştir⁷¹. Sürgün cezası da, Osmanlı ceza hukukunda ta'zir cezaları arasında yer almaktadır. Bu cezalandırma biçimi, köy ya da kasaba halkının, suç işleyen kişilerle aynı yerde yaşamak istemediklerinden dolayı başka bir yere uzaklaştırmak amacıyla kullandıkları yöntemdir. Osmanlı Devleti'nde sürgün cezası hem kürek ve kalebentlik cezalarıyla bağlantılı bir şekilde hem de tek başına kullanılan ceza biçimidir. Sürgün cezası alan kişiler, ülke sınırları içerisinde başka yerlere gönderilerek oralarda yaşamak zorunda bırakılıyorlardı⁷². Sürgün cezasının uygulanmasındaki amaç, suçlunun bir daha suç işlemesini engellemektir⁷³.

Osmanlı ceza hukukunda ta'zir suçu ve cezaları, Kadı Efendi'nin takdirine bırakılmayıp kanunnâmeler yoluyla düzenlenmiştir. Bu durum, ceza hukuku alanında keyfi olarak verilecek cezaların önlenmesi açısından önemlidir⁷⁴. İslam Hukuku'nda devlet başkanına tanınan sınırlı yasama yetkisi sonucunda Osmanlı kanunnameleri oluşmuştur. Osmanlı Hukuku'nda padişahlar tarafından oluşturulan hukuki düzenlemeler için örf, yasa, kanun ve siyaset kelimeleri kullanılmıştır⁷⁵. Örfi hukuk olarak adlandırılan bu kanunnameler padişah fermanı şeklinde çıkarılmıştır. Dolayısıyla çıkarılan kanunnamelerin kaynağını padişahın emir ve buyrukları oluşturmaktadır⁷⁶. Kanunnâmelerde belirtilen hükümlerin yürürlük süreleri padişahların hayatlarıyla sınırlı olduğundan padişahlar değiştikçe bu hükümlerde de değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler belli bir seviyeye gelince yürürlükte olan hükümleri bir kanunname kitabında toplama zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Böylece padişahlar tarafından bir kısmı resmî, bir kısmı da gayr-î resmi olmak üzere birçok kanunname kitabı oluşturulmuştur⁷⁷.

Günümüze ulaşan en eski ceza kanunnâmesi, tek nüsha halinde olan Fatih Kanunnâmesi'dir⁷⁸. II. Bayezid döneminde de bir kanunnâme hazırlanmıştır. Bu

⁷¹ Ekrem Buğra Ekinci, *İslâm Hukuku Umûmî ve Husûsî Hükümler*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2016, s. 333.

⁷² Esra Yakut, "Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı Hukuku'nda Ta'ziri Gerektiren Suçlar", *Türk Hukuk Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2006, s. 38.

⁷³ Sibel Kavaklı Kundakçı, "Nefy (Sürgün) Cezası Üzerine Bir Değerlendirme", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IV, S. 11, 2017, s. 598.

⁷⁴ Aydın, "Osmanlı Ceza Hukuku", s. 481.

⁷⁵ Ahmet Akgündüz, "Osmanlı Kanunnâmeleri (Doğuşu, Çeşitleri ve Tarihi Seyri)" Edt: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. X, Ankara 2002, s. 34.

⁷⁶ İsmail Acar, "Osmanlı Kanunnameleri ve İslam Ceza Hukuku (I)", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13-14, İzmir 2001, s. 54.

⁷⁷ Aydın, "Osmanlı Ceza Hukuku", s. 481.

⁷⁸ Aydın, "Osmanlı Ceza Hukuku", s. 481; Akgündüz, *Kanunnâmeler*, C. I, s. 347-350.

kanunnâmeye Bayezid'in Umumî Kanunnamesi denmektedir. Kanunnâmenin ilk bölümü ceza hukukuna ayrılmış olup dört bölümden oluşmaktadır⁷⁹.

II. Bayezid'den sonra Yavuz Sultan Selim döneminde de bir kanunnâme hazırlanmıştır. Ayrıca Yavuz Sultan Selim'in bu kanunnâmesi sürgün cezasının geçtiği ilk kanunnâme olması sebebiyle büyük önem arz etmektedir. Kanunnâmede hırsızlık yapan kişinin mahalle halkı tarafından istenmemesi sebebiyle sürgün edilmesi şeklinde hüküm yer almaktadır. Bu hüküm kanunnâmede şu şekilde ifade edilmektedir: “...ve dahi bir kimesneyi mahallesi veya karyesi cemâ'ati hırsuzdur ve kahbedir deyü şikayet edüb bize gerekmez deyü red etseler, vâkı'â müttehem ise, dahi beyn'en-nâs m'alûm ola, mahallesinden ve karyesinden nefy edeler. Eğer mahalle kabul etmezse, şehirden süreler...”⁸⁰.

Yine II. Bayezid dönemine ait Rumeli eyaletine bağlı bir sancak olan Akkirman Sancağı kanunnamesinde⁸¹ fetihler sırasında ele geçirilen yerlerden sürgün edilen gayrimüslim halkın evlerinden söz edilmektedir. Buna göre “...ve sürgün olan kâfirlerin evleri dahi beğlikdir. Adam bulundukça kiraya verüb akçesin beğlik için zabt eylesin ve ne denli dükkân varsa defter edüb kapıma bildüresün. Ve kadı ve dizdâr ma'rifetleriyle hisâr erlerine ve azeblere evlerinden hâll ü hâline göre tevzi' edüb yerleşdüreler”⁸².

Dede Cöngi Efendi'nin Kanunnâmesi'nde toplu sürgünden bahsedilmekle birlikte, sürgün edilen kişinin ancak sürgün birisiyle evlenebileceği belirtilmiştir. Bu hususta “sürgün kızını geri sürgün olana nikâh edeler, âhara nikâh etmeyeler. Sürgün tâifesi hârice varub beğlikden veya gayrı yerden iş dutmak ve amel almak isterse kabul olunmaya. Ve sürgün için ahkâm-ı şerife yazılmalu olıcak kâğıdı padişah hazretlerine arz oluna” denilmektedir⁸³.

1518 tarihli Silistre Sancağı kanunnamesinin 13. maddesinde sürgünle alakalı şu konulara yer verilmiştir: “...Ve sürgün taifesinin Anadolu'dan göçüb gelenleri ki, sürgün akrabasından olmayanlar, anlar kangı tımarı mütemekkin ve mütevattın olalar, mütemekkin oldukları karye sahibinin ol evvel kangı köye geldiyse ann ola; sonra tebdil-i mekân etmekte tağyir olmaya. Ve şol tâife ki, Rumeli'nden ola veya

⁷⁹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, C. II, İstanbul 1990, s. 39-77.

⁸⁰ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, C. III, İstanbul 1991, s. 106.

⁸¹ Akgündüz, *Kanunnâmeler*, C. II, s. 371.

⁸² Akgündüz, *Kanunnâmeler*, C. II, s. 372.

⁸³ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, C. IV, İstanbul 2015, s. 394.

*kâfirden imâne gele veya sürgünden gayrının müte'allıkı ola ve sürgün arasında ola, anların sürgününi dediğinde 'amel olunmaya, defter-i cedide mukayyed olmayanlar kangı köyde mütemekkinse rûsûmın köy sâhibi ola. Ve sürgün subaşı benüm sürgünümdür dediğine 'amel olunmaya. Amma Anadolu'dan gelüb livâ-i mezbûre gelüb akraba-yı sürgün yine sürgün kısmındadır*⁸⁴. Yine bu kanunnamede sürgün kişilerin vergilerini nasıl ödemeleri gerektiği hususuyla ilgili bilgiler ise şöyle yer almaktadır: “...Ve sürgün taifesinden her kimin tımarında mütemekkin olsalar, kovanların ‘öşrün ana vereler...”⁸⁵.

XVII. yüzyılın ortalarında bir mahkeme görevlisi tarafından hazırlanan kanunname Tanzimat döneminden önce hazırlanan son ceza kanunnamesidir. Bu bağlamda Tanzimat dönemine kadar yeni bir düzenleme yapılmadığı görülmektedir⁸⁶. 1839 yılında Tanzimat'ın ilanı ile birlikte ceza hukuku alanında birtakım yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde üç ceza kanunnamesi hazırlanmıştır. Bunlardan ilki 1840 (1256), ikincisi 1851 (1267) ve üçüncüsü de 1858 (1274) tarihine aittir⁸⁷. Tanzimat döneminin ilk kanunnamesi olan 1840 (1256) tarihli ceza kanunnamesi bir mukaddime, on üç fasıl ve bir hâtimedden oluşmaktadır. Bu kanunnâme, kamu görevlileri tarafından görevleri sebebiyle işlenebilecek suçları ve sınırlı sayıdaki suçları tanzim etmektedir. İkinci ceza kanunnâmesinin adı, Kânûn-ı Cedid'dir. Önceki kanunnameye göre çok büyük değişiklikler içermemekle birlikte bir mukaddime ve üç fasıldan oluşmaktadır.

1840 (1256) tarihli ceza kanunnamesinin dördüncü fasılın ikinci maddesinde sürgünle alakalı hüküm bulunmaktadır. Buna göre, başkasının malına ve mülküne sataşanların men ve def edilecekleri belirtilmiştir. Haksız bir şekilde başkasının malı zapt edilirse, zapt edilen mal mevcut ise aynen, mevcut değil ise bedeli karşı taraftan tazmin edilecektir. Aynı zamanda suçu işleyen kişi bir devlet memuru ise görevinden çıkarılacağı, değil ise başka bir yere bir seneliğine sürgün edilmesi hükmüne bağlanmıştır⁸⁸. Ayrıca 1840 tarihli kanunnamenin beşinci faslı devlet memurlarına verilen rüşveti içermektedir. Buna göre, rüşvet veren kendi rızasıyla vermeyip, rüşvet alan kişinin zorlama ve korkutmasıyla vermiş ise alınan rüşvetin iade edilmesi; rüşveti

⁸⁴ Akgündüz, *Kanunnâmeler*, C. III, s. 467.

⁸⁵ Akgündüz, *Kanunnâmeler*, C. III, s. 467.

⁸⁶ Aydın, “Osmanlı Ceza Hukuku”, s. 481.

⁸⁷ Aydın, “Osmanlı Ceza Hukuku”, s. 481-482.

⁸⁸ Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1986, s. 814.

veren, vaktinde haber vermemesi halinde bir sene müddetle başka bir yere sürgün edileceği hükme bağlanmıştır⁸⁹.

1851 tarihli Yeni Kanun'da haliyle sürgünle ilgili hükümlere yer verilmiştir. Bu kanunun üçüncü faslının ikinci maddesinde; memurlardan rüşvet alan olursa, suçu ortaya çıktıktan sonra hangi görevde olursa olsun, aldıklarını iade etmenin yanı sıra bundan sonra bir daha devlet işlerinde hizmet etmemek şartıyla görevlerinden azledilip sürgün veya kürek cezasına çarptırılmaları hükmü yer almaktadır⁹⁰. Yine aynı faslın on ikinci maddesinde resmi evrak ve mürur tezkirelerini taklit edip değiştiren kişilerin suçlarının derecesine göre dört aydan dört seneye kadar ve insanların evrakını taklit eden kişilerin ise üç aydan üç seneye kadar kürek, pranga ve sürgün cezalarına çarptırılacağı belirtilmektedir⁹¹. Aynı faslın on üçüncü maddesi, sürgün ve prangabend olan kişilerin nefsinin terbiye edip serbest bırakılmaları ile alakalı olup, şöyledir: “...Şerir makulesinden yani bazı cihetle uygunsuzlukları tebeyyün ederek kendisinden emniyet-i ahali meslûb olduğu (kalktığı) halde tedip ve terbiyeleri iltimas olunanlar, şahsına göre bir sene müddetle nefy ve tağrîb (sürgün) ve prangabend olunup, eğerçi bu misüllü eşhas müddet-i merkume içinde ıslah-ı nefis edip kendisinden emniyet hasıl ettirerek ahaliden kefil verebilir ise sebili tahliye (serbest bırakılır) ve bu suretle salâhı zahir olmadığı takdirde salâh-ı hali zahir oluncaya kadar müddeti temdid kılına (uzatılır)”⁹².

1840 ve 1851 tarihli ceza kanunnamelerine göre daha geniş ve ayrıntılı bilgiler içeren 1858 tarihli ceza kanunnamesi, bir giriş ve 264 maddeden oluşmaktadır⁹³. Kanunnamede, sürgün cezası müebbet (süresiz) ve muvakkat (geçici) olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Müebbet sürgün, bir kişinin devlet tarafından gönderilen yerde ömrünün sonuna kadar orada ikamet ettirilmesidir. Muvakkat sürgün ise suç işleyen kişinin bulunduğu yerden uzaklaştırılıp, üç aydan üç seneye kadar orada tutulmasıdır⁹⁴.

Kanunnamenin yedinci maddesinde, muvakkat hapis, kalebend veya kürek cezası alan kişiler firar ederlerse, yakalandıklarında önceki ceza süreleri üçte birden yarıya kadar artırılabileceği ifade edilmektedir. Eğer ki, müebbet sürgün cezası almış olan

⁸⁹ Akgündüz, *Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s. 818.

⁹⁰ Akgündüz, *Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s. 825-826.

⁹¹ Akgündüz, *Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s. 829.

⁹² Akgündüz, *Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s. 829.

⁹³ Aydın, “*Osmanlı Ceza Hukuku*”, s. 482.

⁹⁴ Gülsüm Şimşek, *II. Abdülhamid Dönemi Siyasi Sürgünler*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Antalya 2018, s. 157.

kişi, sürüldüğü yerden firar ederse müebbet kalebentliğe veya kürek cezasına mahkum olacaktır⁹⁵.

Kanunnamenin otuzuncu maddesinde, müebbet sürgün cezası alan kişilerin bir daha memuriyet görevlerine geri dönemeyecekleri belirtilmiştir⁹⁶. Kanunnamenin elli beşinci maddesinde, devlet aleyhine isyan çıkarmak üzere tahrikte bulunmak; elli altıncı maddesinde memleket halkını silahlandırmak, kışkırtmak, öldürmek, gasp ve memleketi yağma vb. suçlar, idam cezasına çarptırılma fiilleri olarak sıralanmıştır. Elli sekizinci maddede, yukarıda sıralanan suçlar eyleme dönüşmeden ortaya çıkartılırsa, suçlulara müebbet sürgün cezası uygulanacağı belirtilmektedir⁹⁷.

Altmışınca maddede, Osmanlı Devleti'nin askere alma işlemi aleyhinde hareket etmelerini talep ve emredenlerin süresiz olarak sürgün edilecekleri şu şekilde ifade edilmektedir: “...Her kim meydan ve esvakda ve mecma-i nâs olan mahallerde, gerek nutuk irad ederek ve gerek yafta yapıştırarak veyahut matbu varaka neşr eyleyerek, ahali ve sekeneyi işbu fasılda beyan olunan cinayetleri işlemeğe doğrudan doğruya tahrik eder ise, ol cinayetlerin fiilen mürtekibi gibi mücâzat olunur. Fakat zikrolunan tahrikâtın bir gûnâ eser-i fiilisi zuhur etmez ise nefy-i ebed cezasıyla mücâzat kılınır...”⁹⁸.

Seksen sekizinci maddede, satılığa çıkarılan bir malın ihale maddeleri hükmünü ihlal eden ve aykırı harekette bulunan memur görevinden azledilir ve bir seneden iki seneye kadar hapis cezası alırlar veyahut iki seneden üç seneye kadar sürgün olunurlar, hükmü yer almaktadır. Yine seksen dokuzuncu maddede, memurların devlet adına eşya ve malzeme alımında veya satımında gizli veya açıktan kendi adlarına kazanç sağarlarsa, memuriyetten uzaklaştırılmanın yanında bir yıldan iki yıla kadar sürgün cezasına çarptırılmaları öngörülmüştür⁹⁹.

Beşinci faslın doksan altıncı maddesinde mahkemelerde davalara müdahale ederek yanlışla neden olan kişiler, eğer memuriyette iseler görevlerinden uzaklaştırılacaklardır. İlaveten, üç aydan bir buçuk yıla kadar hapis veya altı aydan üç yıla kadar sürgün cezası uygulanacaktır. Eğer bu durum rica ve iltimas üzerine vuku bulmuş ise, alınacak para cezasının yanında bir buçuk aydan altı aya kadar hapis ya da

⁹⁵ Düstur, C. I, Matbai Amire 1289, s. 538, (Madde 7).

⁹⁶ Akgündüz, *Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s. 838.

⁹⁷ Akgündüz, *Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s. 842-843.

⁹⁸ Düstur, I, s. 551, (Madde 66).

⁹⁹ Düstur, I, s. 556, (Madde 88, 89).

üç aydan altı aya kadar sürgün cezasına çarptırılacaklardır¹⁰⁰. Aynı faslın başka bir maddesinde sürgün hususu kendisine yapılan rica ve iltimasları devlete ihbar etmeyip, dikkate alarak hüküm veren hâkim, meclis reisi ve azalarıyla alakalıdır. Hâkim ve meclis reisinin altı yıl müddetle görevden uzaklaştırılması ve üç sene süreyle sürgün cezasına çaptırılacakları, meclis azasının altı sene süreyle görevden uzaklaştırılacağı belirtilmiştir¹⁰¹.

Altıncı faslın yüz yedinci maddesinde memurların herhangi bir kimsenin mal ve mülkünü zorla satın alamayacağı ve haksız olarak zapt edemeyecekleri vurgulanmıştır. Eğer böyle bir durum olur ise alınan mal aynen geri verilecek ya da bedeli sahibine ödenecektir. Bu işlere teşebbüs eden memur hangi rütbeden olursa olsun, suçunun derecesine göre altı aydan üç seneye kadar sürgün edilecek ve memuriyetten çıkarılacaktır¹⁰².

Altıncı faslın yüz onuncu maddesinde memurlar herhangi bir ücret ödmeden adam kullanırsa, ücreti tahsil edilecek, ardından görevinden uzaklaştırılacak ve suçun derecesine göre altı aydan üç seneye kadar sürgün edileceklerdir¹⁰³.

23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen Kanun-ı Esasi'nin 113. Maddesinde, Padişaha sürgün yetkisi tanınmıştır. Bu maddeye göre ülkenin güvenliğini ihlal suçunu işleyenlere sürgün cezası verilebilecektir¹⁰⁴.

3. OSMANLI DEVLETİ'NİN SÜRGÜN YERLERİ

Osmanlı Devletinde sürgün uygulaması ülke sınırları içinde ve çok geniş bir coğrafyada uygulanmıştır. Sürgünler menfalarına gönderilirken kara ve deniz yolu olmak üzere iki farklı güzergâh tercih edilmekteydi. Deniz yoluyla yapılacak sürgünler için limanlar ve sahil kesimleri tercih edilmiştir. İstanbul ve Gelibolu limanları daha çok Ege ve Marmara denizindeki adalara yapılacak sürgünler için kullanılmaktaydı. Nitekim Kıbrıs Adası ele geçirildiği zaman Mersin Limanı Anadolu'dan yapılan sürgünler için tercih edilmiştir. Karayoluyla yapılan sürgünlerde menfinin gönderildiği yere göre

¹⁰⁰ Akgündüz, *Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s. 849.

¹⁰¹ Akgündüz, *Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s. 849-850.

¹⁰² Düstur, I, s. 561, (Madde 107).

¹⁰³ Düstur, I, s. 561,562, (Madde 110).

¹⁰⁴ İbrahim Mekan, *II. Abdülhamid Döneminde Trablusgarp ve Fizan Sürgünleri (1876-1909)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2002, s. 14.

çeşitli yollar kullanılmıştır. Bunun yanında toplu sürgünlerde kullanılan ulaşım araçları gemiler ve at arabalarıdır¹⁰⁵.

Osmanlı Devleti sürgün yerlerini seçerken merkezden oldukça uzak olan yerleri tercih etmiştir. Özellikle ülke içerisinde bulunan bazı adalar ve çeşitli vilayetler sürgün yeri olarak kullanılmıştır¹⁰⁶. Osmanlı Devleti'nde sürgün yeri genel olarak suçun ağırlığına göre veya suç işleyen kişinin devlet görevindeki makamına ve saygınlığına göre değişebilmekteydi. Suçlunun kontrol altında tutulmasını sağlamak ve kaçabilme ihtimaline engel olmak amacıyla Bozcaada, Midilli, Girit, Rodos, Kıbrıs ve Akdeniz adalarının yanında Trabzon ve Sinop gibi bazı kaleler de sürgün yeri olarak tercih edilmiştir. Bunun yanında İstanbul'a uzak mesafede olan Kuzey Afrika toprakları ve Arap topraklarındaki bazı yerleşim yerleri de sürgün yeri olarak kullanılmaktaydılar. Daha hafif suçları olan ilmiye sınıfından kişiler ile görevden azledilen bazı sadrazamlar, İstanbul'a yakın Malkara ve Dimetoka gibi yerlerin yanında merkeze çok uzak olmayan Bursa, Kütahya ve İzmir gibi yerlere de sürgün edilmişlerdir¹⁰⁷.

Sürgüne gönderilen kişi genellikle yaptığından pişmanlık duyması için ve bir daha aynı suçu işlemesine mahal vermemek amacıyla gönderilirdi. Sultan II. Abdülhamid de suç işleyen kişilere ölüm cezası vermek yerine onları sürgüne göndermiştir. II. Abdülhamid dönemindeki sürgün yerleri ise bazı Anadolu şehirlerinin yanı sıra Trablusgarp, Fizan, Suriye Halep ve adalardır. Padişah genellikle kendisine muhalefet eden kişileri merkeze uzak mesafede olan Trablusgarp ve Fizan'a göndermiştir. Bunun yanında Erzurum da siyasi muhaliflerin gönderildiği önemli şehirlerden biriydi¹⁰⁸.

Sürgün cezası çeşitli cezalarla uygulanmakla birlikte cezaya çarptırılan kişi devlet memuru ise görevinden azledilmekteydi. Aldığı maaş kesilmekte, işlediği suçun ağırlığına göre mal ve mülkünün yarısı veya tamamı müsadere edilmekteydi¹⁰⁹. Sürgün cezasına uğramış bir suçluyu sürgün yerine kadar götürüp oraya yerleştirmek devletin göreviydi. Menfinin sürgün yerine gidene kadar ortaya çıkan masrafları devlet tarafından ödenmekteydi. Suçluyu güvenli bir şekilde menfasına götürecek görevlilerin

¹⁰⁵ Acehan, *a.g.m.*, s. 18.

¹⁰⁶ Acehan, *a.g.m.*, s. 24.

¹⁰⁷ Osman Köksal, "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanın Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 2006, S. 19, s. 288.

¹⁰⁸ Şimşek, *a.g.t.*, s. 141-142.

¹⁰⁹ Köksal, *a.g.m.*, s. 288.

bütün yiyecek, içecek ve barınma masrafları devlet tarafından karşılanmaktaydı. Ayrıca kara ve deniz yolu için kullanılan araçların kira masrafları da Osmanlı Devleti tarafından ödenmekteydi¹¹⁰.

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ilk dönemlerinde genellikle fetih ve iskân sistemi amacıyla yapılan sürgün uygulaması, 19. yüzyıldan itibaren bir ceza ve muhalifleri sindirme politikası biçiminde olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Genç Osmanlılarla başlayan siyasal muhalefet, sürgün uygulamasıyla sindirilmek istenmiştir¹¹¹.

Osmanlı Devleti'nde sürgün cezasına çarptırılan suçluların gönderildikleri menfa yerleri şöyledir: *Adana, Akka, Ankara, Antalya, Ayaş, Ayranoz, Bağdat, Bilecik, Bingazi, Bolu, Bozcaada, Bursa, Çankırı, Çorum, Dazkırı (Afyon), Dimetoka, Diyarbakır, Edirne, Ermenek, Fizan, Halep, İstanköy, İzmir, İznik, Karahisar, Kars, Kıbrıs, Kudüs, Kütahya, Limni, Malta, Manisa, Maraş, Midilli, Mudanya, Rodos, Sakız, Samsun, Seddülbahir, Sinop, Sivas, Sultaniya, Suriye, Tekfurdağı, Tırhala, Tırnova, Tire, Trablusgarp, Trabzon ve Yemen'dir*¹¹².

4. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ SÜRGÜNLER

II. Abdülhamid, Sultan V. Murad'ın hastalığı sebebiyle tahttan indirilmesi üzerine tahta geçmiştir. İlk önce Mithat Paşa'yı sadrazamlığa atamış ardından 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-ı Esasi'yi ilan etmiştir¹¹³. Böylece Osmanlı Devleti meşrutî idareye geçmiştir. Kanun-ı esasi on iki başlık ve 119 maddeden müteşekkildir. 119 madde içinde en çok tartışılan ve eleştirilen 113. madde olmuştur. Ülke güvenliğini tehdit ettiği kolluk kuvvetlerinin incelemesiyle sabit olanlar padişah tarafından ülkeden uzaklaştırılabilir hükmünü içeren 113. Madde, II. Abdülhamid tarafından sıklıkla uygulanmıştır. 5 Şubat 1877 tarihinde Mithat Paşa sadrazamlık makamından azledilerek tutuklandı ve ardından Avrupa'ya sürgüne gönderildi. Böylece Mithat Paşa Kanun-ı Esasi'nin 113. maddesinin uygulanması sonucu sürgüne gönderilen ilk kişi oldu¹¹⁴.

¹¹⁰ Köksal, a.g.m., s. 297-298.

¹¹¹ Mehmet Güneş, "Osmanlı Devleti'nde Sürgün Cezası ve Karahisar-ı Sahib'e Yapılan Sürgünler (1815-1839)", *History Studies International Journal of History*, C. VIII, S. 1, 2016, s. 52; Ayrıca bkz. Salih Özkan, "Nigde'ye Yapılan Sürgünler", *Bilig*, C. IV, S. 36, Kış 2006, s. 189.

¹¹² Acehan, a.g.m., s. 27.

¹¹³ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s. 28-29.

¹¹⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. VIII, Ankara 2007, s. 7-11, 13-14.

Mithat Paşa'nın sürgün edilmesinin ardından 19 Mart 1877 tarihinde Meclis-i Mebusan açıldı. Mebusan Meclisi'nde meydana gelen tartışmalar neticesinde Ethem Paşa görevinden alınarak yerine Hamdi Paşa, ardından Ahmed Vefik Paşa sadarete getirildi. 13 Şubat 1878 tarihinde II. Abdülhamid Meclis-i Mebusanı geçici olarak tatil etmiş ve II. Meşrutiyet'in ilanına kadar da bir daha açmamıştır¹¹⁵.

Meşrutî idare taraftarı olanlar Sultan Abdülhamid'e muhalefet etmeye başlamışlardır. Jön Türk hareketi esas itibarıyla Kanun-ı Esasinin yeniden uygulanmasını istemekte ve buna da bir kısım ulema destek vermektedir. II. Abdülhamid, ülke güvenliğini tehdit ettiği düşüncesiyle muhalifleri sürgüne gönderdi. Sürgün edilenlerin önemli bir kısmı Harbiye ve Tıbbiye öğrencilerinden oluşmaktaydı. Ayrıca sürgüne gönderilenler arasında sivil ve askeri bürokrasiden memurlar bulunmaktaydı¹¹⁶. 1896 yılında sürgüne gönderilenlerden Doktor Abdullah Cevdet Trablusgarp'a, Tıbbiye Mektebi öğrencilerinden Süleyman Bey Şam'a, İbrahim Nazmi Bey önce Manastır'a ardından Fizan'a, Beylerbeyli Saffet Rodos'a, Gedikpaşalı Rıfat Ergani'ye, Paşabahçeli Emin Erzurum'a ve Tıbbiyeden Mekke'li Sabri Musul'a sürgün edildi¹¹⁷. Aynı yıl Tıbbiye Mektebi'nde isyan ortaya çıkması üzerine *Debbağ Yunuslu Nuri, Nişancı Kenan, Sarıgüzelli Veli, Cibalili İbrahim, Keçeciğerli Hamdi, İzmirli Mehmed, Samatyalı Cevad, Fenerli Mahmut, Fındıklılı Ata, Kassamçeşmeli Mithat ve Beşiktaşlı Refik Beyler Fizan'a sürgün edilmişlerdir*¹¹⁸.

Yine 1896 yılında II. Abdülhamid'e karşı düzenlenmeye çalışılan darbe girişimi ortaya çıkarılmış ve olayla ilgisi bulunan çok sayıda kişi tutuklanmış ve Divan-ı Harbî'de yargılanmışlardır. Yargılama sonucunda suçlu 78 mahkûm, 27 Ağustos 1897 tarihinde Şeref Vapuru'yla Trablusgarp'a sürgün edilmişlerdir¹¹⁹.

¹¹⁵ Mehmet Akif Aydın, "Kânûn-ı Esâsî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXIV, s. 330; Ayrıca bkz. M. Şükrü Hanioglu, "Meşrutiyet" *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXIX, Ankara 2004, s. 391; Kuran, *a.g.e.*, s. 30.

¹¹⁶ Mehmet Ali Karaman, *Sürgünlerin İktidarı*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 44.

¹¹⁷ Makan, *a.g.t.*, s. 62.

¹¹⁸ Kuran, *a.g.e.*, s. 48.

¹¹⁹ Karaman, *a.g.e.*, s. 44-45; Kuran, *a.g.e.*, s. 51.

İKİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ ÇORUM SÜRGÜNLERİ

1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sıklıkla kullanılmaya başlanan meşrutiyet kelimesi Arapça şart kelimesinden gelmektedir. I. Meşrutiyet Dönemi, 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesinden başlayıp 13 Şubat 1878 tarihinde Meclis-i Mebusan'ın geçici olarak tatil edilmesiyle sona ermiştir. II. Meşrutiyet Dönemi ise 23-24 Temmuz 1908'de Meclis-i Mebusan'ın yeniden toplanmasıyla başlayıp 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla sona ermiştir¹²⁰.

1.1. MAHMUT ŞEVKET PAŞA SUİKASTİ SONRASI SİYASİ NEDENLERLE YAPILAN SÜRGÜNLER

Mahmut Şevket Paşa¹²¹, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan 31 Mart Olayı sonrasında ön plana çıkmaya başlamıştır. Hareket Ordusu'nun başında İstanbul'a gelerek 31 Mart Olayı'nın bastırılmasında önemli rol oynaması, onun bürokrasi ve siyasette hızlı yükselişine zemin hazırlamıştır. 31 Mart Olayı sonrası 18 Mayıs 1909 tarihinde Birinci, İkinci ve Üçüncü ordular müfettişliğine tayin edildi. 25 Ocak 1910 tarihinde İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde Harbiye Nazırı oldu. Said Paşa kabinesinde de Harbiye Nazırlığı görevini sürdürmeye devam etti. Temmuz 1913'de Harbiye Nazırlığı görevinden istifa etti. 23 Ocak 1913 tarihinde Sadrazam Kıbrıslı Kamil Paşa'nın istifası üzerine yeni kabine kurma görevi Mahmut Şevket Paşa'ya verildi. Kabinesini kuran Mahmut Şevket Paşa, sadrazamlık yetkilerini İttihat ve Terakki Fırkasının ileri gelenleriyle paylaşmaya yanaşmaması ve onlardan müstakil hareket etmesi, fırka yöneticileriyle arasının açılmasına sebep oldu. Bu nedenle, iki taraf arasındaki sürtüşme giderek arttı. Belki de bu durum, Paşa'nın bir suikastla öldürülmesine sebebiyet verdi¹²². 11 Haziran 1913 tarihinde Mahmut Şevket Paşa

¹²⁰ Hanioglu, a.g.m., s. 388.

¹²¹ Gürcü bir aileye mensup olan Mahmut Şevket Paşa 1858 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Babası Kethüdazade Süleyman Bey Sultan Abdülaziz döneminde İstanbul'a gelmiştir. Annesinin soyu köklü bir Türk ailesinden gelmekte ve VI. Murad dönemine kadar dayanmaktadır. Mahmut Şevket Paşa'nın askerlik mesleğine yönelmesinde babasının önemli etkisi olmuştur. Bağdat'ta rüştiye mektebinde bir yıl okuduktan sonra asker olma arzusuyla İstanbul'a gelmiştir. Mahmut Şevket Paşa Üsküdar Atlamataşı Askeri Rüştiyesi'ni ve ardından Kuleli İdadisi'ni bitirip Harbiye Mektebi'ne girmiştir. Bkz. Mustafa Çadircı, *Mahmut Şevket Paşa Suikasti ve Suikastın İstanbul Basınındaki Yansımaları*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2018, s. 7-8.

¹²² Zekeriya Türkmen, "Mahmut Şevket Paşa", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXVII, Ankara 2003, s. 385.

Harbiye Nezareti'nden Bab-ı Âlî'ye otomobiliyle giderken Beyazıt Meydanı Çarşıkapı civarında Topal Tefvîk, Ziya Nazmî, Şevki, Mehmet Ali, Abdullah Safa, Abdürrahim ve şoförleri Cevat'tan oluşan grubun silahlı saldırısı sonucu öldürülmüştür¹²³.

Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine hemen bir Tahkikat Heyeti kurulmuştur. Heyet, gördüğü lüzum üzerine birçok kişinin tutuklanmasına ve sorguya alınmasına karar vermiştir. Heyet'in emriyle gerçekleştirilen tutuklamalar Osmanlı basınında genişçe yer bulmuştur¹²⁴. Tutuklananlar arasında önceki şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin kardeşi Sait Molla, Alemdar gazetesi başmuharrirlerinden Refii Cevat (Ulunay), Alemdar Gazetesi müdürü Kadri Bey, eski mektupçulardan Süreyya, mülkiye eski kaymakamlarından Nazım Bey, Kosova'dan gelen Hasan Avni Beyler ve Tarhan eski şehbenderi Mehmet Nazım bulunmaktaydı. Bunlardan başka İkdâm gazetesi muhbirlerinden Osman Nuri, eski hafiyelelerden Cemil Molla, Aksaray'da Şeyh Fuat, Çerkez Kazım ve Musikişinas Hafız Cemal Efendiler ile Hacı Nazmî Paşa ve Şeyhlili Mustafa ağa gibi birçok ismin yer aldığı iki yüzü aşkın kişi bulunmaktaydı. Ayrıca kulüp azasından çok sayıda kişi bulunmakla birlikte Hürriyet ve İtilaf Kulübü reisi Adliye Nezareti memurlarından Kangırlı Mehmet Efendi de bulunmaktaydı¹²⁵.

Mahmut Şevket Paşa'ya karşı gerçekleştirilen suikast neticesinde geniş çaplı takibat başlatılmış, yüzlerce kişi tutuklanmış ve sorgulamaya tâbi tutulmuştur. Bununla da yetinilmemiş İstanbul Muhafızlığı, ülkenin huzurunu bozmaya kalkışanların Örfî İdare kararıyla Sinop'a sürgün edilmesine karar verildiğine ilişkin bir bildiri yayınlamıştır. Bunun neticesinde çok sayıda kişi "Bahr-i Cedîd" adı verilen vapurla Sinop'a gönderilmiştir. Mahmut Şevket Paşa'ya karşı girişilen suikast bahane edilerek hükümete muhalif olanlar İstanbul'dan sürgün edilmişlerdir¹²⁶.

Sürgün edilenler arasında olan Ahmet Bedevi Kuran, anılarında, Mahmut Şevket Paşa olayında sürgün edilenleri şöyle anlatmaktadır: "...İttihat ve Terakki hükümeti İstanbul'da kendi siyasetine zararlı gördüğü ne kadar adam varsa, haklı haksız demeyerek, hepsini Sinop'a sürmüştür. Bunların sayısı beş yüz altı yüzü

¹²³ Çadircı, a.g.t., s. 46.

¹²⁴ Togay Seçkin Birbudak, "Osmanlı Basınında Mahmut Şevket Paşa Suikastı", *Ahmet Yesevi Üniversitesi, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar 2013, S. 65, s. 81.

¹²⁵ Hasan Ali Polat, *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasi Sürgünler (1908-1918)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Antalya 2018, s. 292.

¹²⁶ Birbudak, a.g.m., s. 83.

buluyordu... ”¹²⁷. Sinop’a sürgün edilenler arasında; önceki Amasya mebusu İsmail Hakkı Paşa, sâbık İstanbul mebusu ve sabık Kudüs mutasarrıfı Tahir Hayrettin, Alemdar gazetesi sahibi Refii Cevat (Ulunay), Alemdar gazetesi müdürü Kadri Bey, yine eski Kütahya mebusu ve Vazife gazetesi başyazarlarından Ahmet Ferit, Vazife gazetesi müdürü Mustafa Suphi, tophane ve posta telgraf müdürü Basri, Dâva Vekili Ali Rıza, Beykoz Reji Müdürü Mahmut, Mülga Demokrat Fırkası Kâtibi Muhlis Sabahattin, Evkaf müzesi müdürü Abdülkadir, sabık Kosova Maarif müdürü Ziver ve Asafpaşazade Kemal Beyler, Fatih Dersiamlarından Mehmet Atıf, Vazife gazetesi muharrirlerinden Cemil Tevfik, Beyazıt Dersiamlarından Halit Yekta, İkdâm gazetesi muhbiri Osman Nuri, Osmanişer Loyd gazetesi muhbirlerinden İbrahim, Şeyh Salih, Mebusan katiplerinden Şevket ve müzika tekaütlerinden Rakım Efendiler ve sâbık Beyoğlu Mutasarrıflığı baştabibi Mahmut Celal Paşa gibi önemli isimler bulunmaktaydı¹²⁸.

2. ÇORUM’DAKİ SİYASİ SÜRGÜNLER

20. yüzyılın başlarında Çorum, idari olarak Ankara Vilayetine bağlı bir sancaktı¹²⁹. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki hükümeti kendilerine muhalefet eden ve tehlikeli olarak gördükleri kişileri Sinop, Ankara, Bilecik, Çorum gibi şehirlere sürgün etmiştir¹³⁰. Mahmut Şevket Paşa suikastı ile ilişkilendirilen siyasi muhalifler, Kastamonu Vilayetine bağlı bir mutasarrıflık olan Sinop Sancağına sürgün edilmişlerdir. Birinci Dünya Savaşının başlarında Sinop’un Rus Savaş gemileri tarafından bombardıman edilmesi üzerine menfilerin menfa yerlerinin değiştirilmesi konusu gündeme geldi. Sinop’un bombardıman edilmesi sebebiyle menfiler çok fazla telaşa kapılmışlardır¹³¹. O dönem menfi olarak Sinop’ta bulunan Refii Cevat Ulunay, hatıratında, bu olayı şöyle anlatır: “...Bombardımanlardan sonra herkeste bir korku başladı. Daha vehimli olanlar enikonu düşünmeye başladılar. Bilahare işittik ki, yalnız bu hadise, öyle düşünce ile kalmamış, teşebbüsler de vaki olmuş. Arkadaşlardan biri İttihatçı hükümete müracaatla pek sıklaştıran bombardımanlardan ailelerinin korktuklarını söylemişler ve hiç olmazsa sahil olmayan civar köylerde ikametlerine müsaade edilmesini rica etmişler. O zamanki Mutasarrıf Giritli Kemal Bey namında bir zattı. Vaktiyle İstanbul Polis Müdürlüğünde bulunan

¹²⁷ Kuran, a.g.e., s. 407.

¹²⁸ Polat, a.g.t., s. 295-296.

¹²⁹ Mahfuz Söylemez, “Ankara Vilayet Salnâmelerine Göre Osmanlı’nın Son Döneminde Çorum”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VI, S. 12, 2007/2, s. 8-9.

¹³⁰ Acehan, a.g.m., s. 25.

¹³¹ Polat, a.g.t., s. 359.

*Kemal Bey gayet halûk, namuslu, bilhassa nazik bir adamdı ...*¹³². Kastamonu Valisi de, durumu Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı ile bildirdi. Vali, yazısında menfilerin bombardıman nedeniyle gözetimlerinin zorlaştığı ve firara teşebbüs edebileceklerini bu nedenle, menfilerin menfa değişikliğinin uygun olacağını dile getirmiştir. Kastamonu Valisi'nin bu talebi Dâhiliye Nezareti tarafından uygun bulunmuştur. Sinop sürgünleri, Kastamonu Vilayetine kıyıda uzak iç yerleşim yerleri ile Ankara Vilayetine nakledilmişlerdir. Bu arada Sinop mahkûmlarının büyük bir kısmına af çıkmış ve serbest bırakılmışlardır. Af kapsamı dışında bırakılan kırk mahkûmdan yirmi sekizi Ankara Vilayetine bağlı Çorum Sancağına nakledilmişlerdir¹³³.

Refii Cevat Bey, hatıratında, Çorum'a hareket etmek için kendilerine araba tahsis edildiğini; yirmi sekiz kişinin hepsinin bir anda gönderilmesinin mümkün olmayacağından dolayı, iki kfile olarak yola çıkarıldıklarını ifade etmektedir. Refii Cevat Bey, Çorum'a gönderilen ilk kfile ile yola çıkmıştır¹³⁴.

Osmanlı hükûmeti, Çorum'a sürgün edilen menfileri sıkı bir şekilde takip etmiştir. Bu nedenle zaman zaman menfilerin durumu hakkında bilgi talebinde bulunmuştur. Dâhiliye Nezareti'nden Ankara Vilayetine çekilen bir telgrafta; sürgünlerin isim, sanat ve memleketleri hakkında bilgi talep edilmektedir. Telgrafta; sürgünlerin nereden ve kimin kararıyla sürüldükleri, sürülme nedenleri, devletten yevmiye alıp almadıklarını belirten bir cetvel gönderilmesi istenmektedir¹³⁵. Bunun üzerine Ankara Valisi, 13 Teşrin-i Sani 1333/ 13 Kasım 1917 tarihinde Çorum'da bulunan sürgünlerin isim, sanat ve meslekleri hakkında bir cetvel hazırlatarak Dâhiliye Nezareti'ne göndermiştir¹³⁶.

¹³² Refii Cevat Ulunay, *Menfâlar/Menfîler Sürgün Hatıraları*, Yay. haz. H. Hüseyin Kılıç, Arma Yayınları, İstanbul 1999, s. 211.

¹³³ Polat, *a.g.t.*, s. 359.

¹³⁴ Çorum'a gönderilen yirmi sekiz kişilik gruptan birinci kfilenin isimleri şu şekildedir; Nasuhzâde Ömer Hayri Efendi, Komiser Lütfi Efendi, İskilipli Hoca Atıf Efendi, Şair Rıfkı Bey, Hafız Rıza Efendi, Hafız Mehmet Efendi, Refik Halit Bey, Şeyhlili Mustafa Efendi, Nafiz Bey, Zeki Bey, Komiser Cemil Tevfik Efendi, Refii Cevat Ulunay, Kadri Bey, İştirakçi Hilmi Efendi. Bkz. Ulunay, *a.g.e.*, s. 215-216.

¹³⁵ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH, ŞFR), 69/101/1 (13 Teşrin-i Evvel 1332/26 Ekim 1916)

¹³⁶ BOA, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye (DH, EUM, 1. ŞB), 5/8 (13 Teşrin-i Sani 1332/26 Kasım 1916)

Tablo 1: Çorum'da Bulunan Siyasi Menfilerin İsim, Sanat ve Memleketlerine Ait Cetvel Tablosu¹³⁷

Ankara Vilayeti Çorum Sancağı									
İsim ve Şöhretiyle Pederinin ismi	Memleketi	Tabiyyeti	Zanaati	Sevkine dair olan Tahrirat		Yevmiyeleri	Sebeb-i Teb'idi	Hangi Makam ve Emriyle Nefy Olundukları	El-yevm Bulundukları Mahall
				Tarihi	Numerosu	Guruş			
Hafız Ali Rıza Efendi bin Ömer	Ünye	Devlet-i Aliyye	Sultan Selim Müezzinlerinden	5 Haziran sene 329		8	Siyasi	Hükümet-i askeriye Kararıyla	Çorum'da
Ahmet Rıfkı Efendi bin Refet	Der Aliyye	Devlet-i Aliyye	Geveze Gazetesi Muharriri	5		8	Siyasi	Hükümet-i askeriye Kararıyla	İskilip Kazasında
Cemil Tefvik bin Tefvik	Van	Devlet-i aliyye	Vazife Gazetesi Muharriri	5		8	Siyasi	Hükümet-i Askeri Kararıyla	Çorum'da
Zeki bin Hasan	Der Aliye	Devlet-i Aliyye		27 Ağustos 329		8	Siyasi	Hükümet-i Askeri Kararıyla	Çorum'da
Mehmet Nafiz bin Ali	Der Aliyye	Devlet-i Aliyye	Topal Tefvik'in Biraderi	27. Ağustos 329		8	Siyasi	Hükümet-i Askeri Kararıyla	Çorum'da

¹³⁷ BOA, DH, EUM, 1. ŞB, 4/46/19

Hüseyin Hilmi bin Hasan	İzmir	Devlet-i Aliyye	İştirak gazetesi	14 Haziran sene 329		8	Siyasi	Hükümet-i Askeriye Kararıyla	Ankara Nevbala Kazasında
Refii Cevad bin Muhiddin Paşa	Der Aliyye	Devlet-i Aliyye	Alemdar Gazetesi Sahibi	14		8	Siyasi	Hükümet-i Askeriye kararıyla	Çorum'da
Ahmet Kadri bin Yusuf	Der Aliyye	Devlet-i Aliyye	Alemdar Gazetesi Müdür Memuru	5		8	Siyasi	Hükümet-i Askeriye Kararıyla	Ankara'nın Bayatabad Kazasında
Mehmet Atıf bin Mehmet Ali	İskilib	Devlet-i Aliyye	Fatih Dersiamlarından	5		8	Siyasi	Hükümet-i Askeri Kararıyla	Boğazlıyan'da
Hafız Mehmet Emin bin Mustafa	Divriğ	Devlet-i Aliyye	Sultan Selim Müezzinlerinden	5		8	Siyasi	Hükümet-i Askeriye Kararıyla	Çorum
İbrahim Hakkı Efendi bin Fevzi	Der Aliyye	Devlet-i Aliyye	Da'va Vekili ve Komisyoncu	5		8	Siyasi	Hükümet-i Askeriye Kararıyla	Çorum
Şeyhlili Mustafa bin Mehmed	Günyüz	Devlet-i aliyye	Rençber	5		8	Siyaseten	Hükümet-i Askeriye Kararıyla	Çorum
Ömer Hayri Efendi bin Nuri	Asitane	Devlet-i Aliyye	Havace	Nisan sene 330		8	Siyaseten	Hükümet-i Askeriye Kararıyla	İskilib Kasabasında

Lütfi bin Tevfik	Varna	Devlet-i Aliyye	Çayalı Komiser muavini sabıkı	5 Mart 329		8	Siyasi	Hükümet-i Askeriye Kararıyla	Mecidiye
Vasil veled-i Andon	İstanbul	Devlet-i Aliyye	Dülger	17 Temmuz 329		8	Siyasi	Hükümet-i Askeriye Kararıyla	Çorum
Panayot veled-i Nikol	İstanbul	Devlet-i Aliyye	Hamal	5 Haziran 329		8	Siyasi	Hükümet-i Askeriye Kararıyla	Çorum
Abdullah Ziyaüddin Efendi bin Mehmed Hilmi	Divriğ	Devlet-i Aliyye	Fatih Dersiamından	16 Teşrin-i Evvel 329		8	Siyasi	Hükümet-i Askeriye Kararıyla	Çorum
Yusuf Ziyaüddin Efendi bin Mustafa	Çerkes muhacir	Devlet-i Aliyye	Maarif-i Umumiye Müfettişlerinden ve Ulemadan	5 Teşrin-i Sani 329		8	Derviş Vahdeti'nin refiki ve telkînân-ı mazaratkarane siyasi	Hükümet-i Askeriye Kararıyla	Çorum
Mehmet Efendi bin İbrahim	Kayseri	Devlet-i Aliyye	Yusuf Paşada Hacı Bayram Mahallesi İmamı	3		8	Siyaseten	Hükümet-i Askeriye Kararıyla	Çorum
Abdulfettah bin Hacı Mahmut	Dağıstan	Devlet-i Aliyye	Fatih Dersiamlarından	16 Temmuz sene 329		8	İstanbul'da bekası haiz görülmediğinden siyasi	Hükümet-i Askeriye Kararıyla	Çorum

Edhem bin Hasan	Kargı Nahiyesi	Devlet-i Aliyye	Sabık Mabeyn Hayasından ? ve Beşiktaş kahvecilerinden	5 Haziran sene 329		8	İstanbul'da fiilen ve tahriye muhalefet siyasi	Hükümet-i Askeriye Kararıyla	Osmancık Kazasında
Meşhud Kör Mehmet Ali bin Mahmut	Silivri	Devlet-i Aliyye	Fatih hocalarından	10 Eylül sene 329		8	Telakkiyat-ı müfsidkaranesinden siyasi	Hükümet-i Askeriye Kararıyla	Çorum'da
Sotiri veled-i Kosti	Der Aliyye	Devlet-i Aliyye	Meyhaneci	5 Haziran 329		8	Huzur ve sükûneti ihlale sai olmaktan siyasi	Hükümet-i Askeriye Kararıyla	Çorum'da
Perodromos veled-i Nikola	Der Aliyye	Devlet-i Aliyye	Kömürcü	5		8	Huzur ve sükûneti ihlale sai olmaktan siyasi	Hükümet-i Askeriye Kararıyla	Çorum'da
Hafız Kemal Efendi	Der Aliyye	Devlet-i Aliyye	Topçu yüzbaşılığından veya alay emniyetinden mütekaiddir	5		8	Siyaseten	Hükümet-i Askeriye Kararıyla	Çorum'da
Kürt Hüseyin	Selanik	Devlet-i Aliyye		12 Temmuz 332			Arnavutluk hareket-i asiyaneye siyasi	Nezaret-i Celilenin emriyle hükümet-i askeriye kararıyla	Ankara'nın Sungurlu Kazasında
Şükrü bin Bacak Süleyman	Kavala	Devlet-i Aliyye					Arnavutluk hareket-i asiyaneye siyasi	Hükümet-i Askeriye kararıyla	Ankara'nın Sungurlu Kazasında

Sinop Sürgünleri haricinde, siyasi sürgün olarak Çorum'a Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinden ve İstanbul'dan pek çok kişi sürgün edilmiştir. Bu sürgünler arasında müezzin, gazeteci, dava vekili ve komisyoncu, rençber, eski komiser muavini, dülgere, hamal, müfettiş, imam, meyhaneci kömürücü gibi çeşitli meslek gruplarına mensup kişiler bulunmaktadır¹³⁸. Çorum'da bulunan bazı menfilerin devletin verdiği sekiz kuruş yevmiyenin yetmemesi nedeniyle geçimlerini temin etmek maksadıyla çeşitli işlerle meşgul olduğu hazırlanan cetvellerde görülmektedir. Örneğin, Vanlı Cemil Tevfik Bey arzuhalcilik yapmakta, Dava Vekili İbrahim Hakkı Efendi Merzifon yün dokumacılık şirketinde çalışmakta, ticaret ve arzuhalcilikle uğraşmaktadır. Abdullah Ziya Efendi dükkân işletmekte ve arzuhalcilik yapmaktadır. Hafız Mehmed Emin Efendi ise müezzinlik yapmaktadır¹³⁹.

Dâhiliye Nazırı Talat Paşa menfilerin sıkı takibatı hususunda kararlı bir siyaset takip etmiştir. Kastamonu, Ankara, Sivas, Mamûratülaziz Konya ve Hüdavendigar vilayetleri ile Canik, Bolu, Karesi ve Niğde mutasarrıflıklarına 18 Teşrin-i Evvel 1333/18 Ekim 1917 tarihinde bir şifreli telgraf göndererek siyasi menfilerin kimlerle görüştükleri ve haberleştiklerinin bildirilmesini şöyle istemektedir: *“Sancağınız / vilayetiniz dâhilindeki siyâsî menfilerin kimlerle muhâbereleştikleri ve bulundukları mevki'lerde me'mûr ve ahâlden belli başlı olanlardan en çok kimlerle görüştükleri anlaşılmaq ve bilinmek üzere bunların muhâbereleşdikleri ve görüştükleri kimselerin adreslerinin ve hüviyetlerinin zabt ve tahrîri ile inbâsı ve muhâberelerinin güzelce tedkîk ve sansür edilmesi münderecâtı müphem ibhâmlı mektub ve kartların tedkîki ve buraya irsâli”*¹⁴⁰.

Bunun üzerine Ankara Vilayetinde bir çalışma yapılarak mutasarrıflık ve kaymakamlıklardan menfilerin kimlerle görüştüklerinin bildirilmesi istenmiştir. Bu çalışma neticesinde, Çorum'da bulunan siyasi menfilerin isimleri, zanaatleri ve haberleştikleri yerlerin adresini açıklayan bir defter hazırlanarak Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiştir¹⁴¹. Hazırlanmış deftere göre Çorum'daki siyasi sürgünlerin isimleri ve haberleştikleri kişiler şöyledir:

¹³⁸ BOA, DH, EUM, 1. ŞB, 4/46/19

¹³⁹ BOA, DH, EUM, 1. ŞB, 9/23/3 (10 Kanuni Sani 1332/23 Ocak 1917)

¹⁴⁰ BOA, DH, ŞFR, 80/180 /18 (18 Teşrin-i Evvel 1333/18 Ekim 1917)

¹⁴¹ BOA, DH, EUM, 1. ŞB, 9/10/1 (23 Rebiul Evvel 1336/6 Ocak 1918/6 Kanuni Sani 1334)

- Fatih Dersiamlarından Abdülfettah Efendi İstanbul meyve ihracat gümrüğü kantar memurlarından Ali Sadık Efendi,
- Fatih Dersiamlarından Abdullah Ziya Efendi Adapazarı'ndaki kayınpederi Osman Ağa,
- Fatih hocalarından meşhur Kör Mehmet Ali Efendi İstanbul'da kaşıkcı Hasan Efendi,
- Komisyoncu dava vekili İbrahim Hakkı Efendi İstanbul'da ulemadan pederi Ömer Fevzi Efendi,
- Sultan Selim müezzini Hafız Ali Rıza Efendi Validesi Ayşe Hanım ve Sultan Selim'deki meşhur Hattat Hulusi Efendi,
- Vazife Gazetesi muharriri Cemil Tevfik Bey Ayasofya'da bulunan ailesi ile görüşmektedirler.
- Ulemadan Yusuf Ziya ve Sultan Selim Müezzini Hafız Mehmed Efendiler kimseyle görüşmemektedirler¹⁴².

Başka bir belge de ise Sungurlu Kazasında sürgün bulunan Hoca Atıf Efendi; en çok Müftü Hacı Osman, Banka memuru Sırrı Efendi ile halktan Hacı Hasan, Derviş Ömer ve Hasta Mehmet isimindeki şahıslarla görüşmektedir. Bu husus, Ankara Valisi Süleyman Kânî Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir¹⁴³. Bir başka belge de ise, Çorum Sancağının Mecitözü Kazasında ikamet eden siyasi sürgün Aksaraylı Memiş Efendi, Osmancık kazası eski dava vekili ve hâlen Ziraat memuru olan Abdülkadir Keşfi ve Mecitözü'nün sâbık kadısı Ali Rıza Efendi ile görüşmekte; bazı zamanlarda ise Çorum'daki sürgünlerden Abdülfettah Efendi ile haberleşmektedir. Bu husus, Çorum Mutasarrıflığından Ankara Vilayetine bildirilmiştir¹⁴⁴.

2.1. ÇORUM SÜRGÜNLERİNİN TALEPLERİ

Af Yasaları geçmiş dönemin unutulması, yeni bir başlangıç yapılması gibi gerekçelerle; savaşımlardan, ihtilallerden, inkılaplardan hemen sonra çıkarılırdı. Bunların yanı sıra, cezaevi mevcudunu azaltmak ve davaları bitirmek gibi içinde sonuçlar barındıran af yasaları II. Meşrutiyet döneminde de uygulanmıştır. Kaynağını anayasadan alan bir uygulama olarak kullanılan af uygulaması, Osmanlı Devleti'nde anayasal düzene geçişle birlikte, bir anayasa hükmü olarak Kanunu Esasi'nin yedinci maddesinde yer almıştır. Bu maddeye göre tamamen padişahın yetkisi altında bulunan

¹⁴² BOA, DH, EUM, 1. ŞB, 9/10/ (12 Teşrin-i Sani 1333/12 Kasım 1917)

¹⁴³ BOA, DH, EUM, 1. ŞB, 10/11 (26 Şubat 1334/26 Şubat 1918)

¹⁴⁴ BOA, DH, EUM, 1. ŞB, 10/16 (3 Mart 1334/3 Mart 1918)

af yetkisi, 1909 yılında değişikliğe uğramış ve bu yıldan itibaren genel af çıkarma yetkisi parlamentonun onaylaması şartıyla padişahın yetkisine bırakılmıştır¹⁴⁵.

Osmanlı Devletinde af uygulaması genel ve özel olmak üzere iki kısma ayrılır. Genel af uygulamasında suçun ve cezanın ortadan kaldırılması söz konusu iken; özel af uygulamasında ise mahkûmun işlediği suç ortadan kalkmaz, sadece cezanın infazı hükmü son bulurdu¹⁴⁶. II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra genel af uygulaması kademeli bir şekilde yürürlüğe konmuştur¹⁴⁷. İlk etapta, Rumeli'deki siyasi suçlular, ardından cezasının büyük kısmını çekmiş olan mahkûmlar ve en son da ise bütün mahkûmlar af kapsamına dâhil edilmiştir¹⁴⁸.

Umumî af ilanları genellikle toplumun milli ve dini bayram ve günlerinde yapılırdı. Umumi af sonucu bütün siyasi sürgünler serbest bırakılırdı. Ömür boyu veya geçici sürgün cezalarındaki kişiler şahsi af taleplerinde bulunurlardı. Şahsi başvurularda idarenin değerlendirme ve kararları doğrultusunda af talepleri kabul edilebilirdi. Siyasi sürgünler af talebinde bulunurken bazı mazeretler sunarlardı. Mahkûmlar, af taleplerinde suçsuz oldukları, sağlık sorunları yaşadıkları, geride bıraktıkları ailelerinin fakr u zaruret içinde bulundukları gibi sebepler öne sürerlerdi. Af talepleri hakkında Emniyet Müdüriyeti, Vilayet ve Sancak idareleri inceleme yaparlar ve bunu Dâhiliye Nezaretine gönderirlerdi. Dâhiliye Nezareti ve Sadaretçe affı münasip görülenler liste şeklinde padişaha sunulur ve akabinde çıkan irade ile affedilirlerdi. Affı uygun görülmeyenlerin ise affedilmeme sebebi kendilerine yazıyla bildirilirdi. Aflarda İyd-i Millî'nin önemli bir yeri vardı. II. Meşrutiyet'in ilan günü olan 23 Temmuz, Milli Bayram olarak kutlanmaya başlanmıştır. 1911 yılı İyd-i Millî 'de 31 Mart Vakasında cezaya çarptırılan birçok siyasi menfi affedilmiştir. İyd-i Millî münasebetiyle menfilerin af talebini sadarete ilettikleri görülmektedir. Bunlardan birisi de sâbık dava vekili Hakkı Efendi'dir. Sinop menfilerinden olup 1913 yılından beri sürgünde bulunan Hakkı Efendi, 25 Temmuz 1334/25 Temmuz 1918 tarihinde Sadrazam Talat Paşa'ya hitaben telgraf çekmiş ve *İyd-i Millî* münasebetiyle af talebine bulunmuştur¹⁴⁹.

¹⁴⁵ Cahide Sınmaz Sönmez, "Milli Mücadele Döneminde Çıkarılan Aflar", 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), C. I, Ankara 2012, s. 2798.

¹⁴⁶ Mehmet Çanlı, "Balkanlarda Komitacılık Çetecilik ve Siyasi Af 1908 1913" *Yeni Türkiye, Rumeli Balkanlar Özel Sayısı III*, Mart-Haziran 2015, s. 3218.

¹⁴⁷ Taner Aslan, "II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları", *Akademik Bakış*, C. III, S.5, Kış 2009, s. 42.

¹⁴⁸ İlay İleri, "*Batı Gözüyle Meşrutiyet Kutlamaları ve Genel Af*", OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2005, s. 6.

¹⁴⁹ BOA, DH, EUM, 1. ŞB, 12/8 (25 Temmuz 1334/25 Temmuz 1918); BOA, DH, EUM, 1. ŞB. 12/4 (16 Temmuz 1334/16 Temmuz 1918)

Menfilerin affedilmelerine ilişkin önemli bir sebepte *cülûs yıldönümleri*¹⁵⁰ tarihleridir¹⁵¹. Padişahın tahta geçiş yıldönümü sebebiyle af uygulamaları da II. Meşrutiyet Döneminde olmuştur. Sultan V. Mehmed Reşat'ın cülûs yıldönümü münasebetiyle 31 Mart Vakasında sürgüne gönderilen menfilerin bir kısmı, 27 Nisan 1912 tarihinde affedilmiştir¹⁵².

Çorum Sancağına gönderilen sürgünler çeşitli gerekçeler göstererek menfâ yerlerinin değiştirilmesi doğrultusunda talepte bulunmuşlardır. Bâb-ı Âlî, sürgünlerin bu taleplerine genellikle olumlu cevap vererek menfalarının değiştirilmesi isteklerini yerine getirmeye çalışmıştır¹⁵³. Sürgünlerin bir kısmı, Çorum'un havası ve suyuна uyum sağlayamadıklarını gerekçe göstererek başka bir yere nakillerini istemişlerdir. Genellikle sürgünler, havası daha iyi olan bir yere veya memleketlerine daha yakın yerlere gitmeyi tercih etmişlerdir. Örneğin, İskilipli Atıf Hoca¹⁵⁴ Sungurlu'nun havası ve suyuyla uyuşamadığını ve burada geçimini sağlamakta zorlandığından bahsederek menfasının İskilip olarak değiştirilmesini talep etmiştir. Ankara Valisi'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan yazıda, Atıf Hoca'nın İskilip'in Toyhane köyü ahalisinden olduğuna dikkat çekilmektedir. Atıf Hoca'nın bu talebi uygun görülmemiştir¹⁵⁵.

Çorum'daki kimi sürgünler ise hastalıklarını gerekçe göstererek başka bir yere naklini istemiştir. Sinop sürgünlerinden İbrahim Hakkı Efendi gözlerindeki rahatsızlıktan dolayı Haydarpaşa Hastanesi'nde tedavi olmak için gitmesine müsaade edilmesini istemiştir. Dâhiliye Nezareti'nden Ankara Vilayetine yazılan yazıda İbrahim Hakkı'nın İstanbul'a gelmesinin uygun olmayacağı bildirilerek, gözlerinin orada tedavi ettirilmesi uygun görülmüştür. Bunun üzerine dertli olduğu ve rahatsızlığının tedavi

¹⁵⁰ Osmanlı Devleti dini olaylar dışında yıl dönümleri kutlamazdı. Osmanlı padişahlarından II. Abdülhamit cülûs ve yıldönümleri ve doğum günlerine önem vermiştir. Yıldönümlerinde sabah erkenden Mabeyn'e geçer tebrikleri alırdı. Akşam ise ailesi ve harem halkının tebriklerini kabul ederdi. Sarayın bahçesi ve saray fener ve bayraklar ile süslenir, kapılar üzerindeki levhalara "Padişahım Çok Yaşa" yazıları yazılırdı. Gece ise davet, eğlence, ziyafetler tertiplenirdi. Bkz. Abdülkadir Özcan, "*Cülûs*", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. VIII, İstanbul 1993, s. 113.

¹⁵¹ Polat, *a.g.t.*, s. 367.

¹⁵² Polat, *a.g.t.*, s. 367.

¹⁵³ Polat, *a.g.t.*, s. 365-366.

¹⁵⁴ İskilip'in Toyhane köyünde doğan Mehmed Atıf Efendi'nin babası Mehmed Ali Ağa, annesi Nazlı Hanım'dır. Mehmet Atıf Efendi dedesi Hasan Kethüda tarafından büyütülmüştür. İstanbul'da Medrese eğitimi alan Mehmed Atıf Efendi 1902 yılında eğitimini tamamlayarak İstanbul Müderrisliği'ni kazandı. Bir yıl sonra Fatih Camii'nde ders vermeye başladı. 1905 yılında İstanbul Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nden mezun olarak Kabataş Lisesi'ne atandı. Dersianların mağduriyetini gidermek amacıyla yaptığı çalışmalar sebebiyle şeyhülislam tarafından Bodrum'a sürgün edildi. Mehmet Atıf Efendi ilk önce Kırım'a ardından Varşova'ya geçerek II. Meşrutiyet ilan edilmeden bir hafta önce İstanbul'a gelmiştir. Atıf Hoca Mahmut Şevket Paşa'nın suikasta uğrayıp öldürülmesi olayında dahil olduğu gerekçesiyle İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından Sinop'a sürgün edildi. Bkz. Sadık Albayrak, "İskilipli Mehmed Atıf Efendi (1875-1926)", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXII, İstanbul 2000, s. 583.

¹⁵⁵ Ahmet Yaramış, "İskilipli Atıf Hoca'nın Sürgün Yılları Üzerine Bir İnceleme", *Mediterranean International Congress on Social Sciences (MECAS IV)*, Eylül 3-6, 2018, s. 163; Ayrıca bkz, BOA, DH, EUM, 1. ŞB, 7/28 (8 Teşrin-i Evvel 1333/8 Ekim 1917)

edilmesi için Ankara'ya veya Merzifon Şifa Yurdundaki hastaneye tedavi için gitmesine müsaade edilmesi talebinde bulundu. İbrahim Hakkı Efendi'nin talebi, Dâhiliye Nezareti tarafından Merzifon' a nakli uygun görülmüştür¹⁵⁶.

Bazı menfiler ise ailelerinin durumlarını gerekçe göstererek menfa yerlerini değiştirmek istemişlerdir. Bunlardan birisi de, Sinop'ta yirmi yedi ay kaldıktan Çorum'a nakledilmiş bulunan Sultan Selim Camii müezzinlerinden Ali Rıza Efendi'dir. Ali Rıza Efendi, Çorum'da maddi olarak sıkıntı içinde olduğunu ve dört biraderinin askerde bulunması sebebiyle İstanbul'da kalan annesini de yanına alabilmek için menfasının Bilecik olarak değiştirilmesi talebinde bulunmuştur¹⁵⁷. Dâhiliye Nezareti'nden alınan cevapta Ali Rıza Efendi'nin bu talebi olumlu karşılanarak Bilecik'e nakl edilmesi uygun görülmüştür¹⁵⁸.

Sayısı az da olsa menfilerin eşleri de menfa değişikliği talebinde bulunmaktaydılar. Örneğin, Zonguldak Dava Vekili Bekir Sıtkı Bey, Kozlu Maden Ocaklarındaki işçilerin grevinde dahli olduğu gerekçesiyle Çorum'a gönderilmek istenmiştir. Bunun üzerine Bekir Sıtkı Bey'in eşi, iki çocuğunun masumiyetine merhameten eşinin menfa yerinin Adapazarı olarak değiştirilmesi talebinde bulunmuştur¹⁵⁹.

Kimi zaman menfiler hastalıklarını bahane ederek af talebinde bulunabiliyordu. Affedilme talebinde bulunan bazı menfilerin af talebi kabul edilmeyerek sürgün yeri değiştirildiği olmuştur. Örneğin, Sinop mütebâidinden Refii Cevat (Ulunay) Bey¹⁶⁰ menfadan menfaya sürüklendiğini ve sağlık durumunun menfa yerinde düzelmesinin mümkün olamayacağını gerekçe gösterdi. Doktorların raporları da durumu tasdik eder nitelikteydi. Çorum Muhâcirin Hastanesi tabibi, Gurebâ Hastanesi baştabibi ve Belediye tabibi tarafından muayene edilerek kendisine romatizma teşhisi konuldu. Hatta

¹⁵⁶ BOA, DH, EUM, 1. ŞB, 11/20 (11 Mayıs 1334/11 Mayıs 1918)

¹⁵⁷ BOA, DH, EUM, 1. ŞB, 5/21/6,8,13,15,19,27,29 (27 Teşrin-i Sani 1332/10 Aralık 1916)

¹⁵⁸ BOA, DH, EUM, 1. ŞB, 5/21/24 (6 Kanun-ı Evvel 132/19 Aralık 1916)

¹⁵⁹ BOA, DH, EUM, 1. ŞB, 10/43 (15 Kanun-ı Sani 1334/15 Ocak 1918)

¹⁶⁰ Refii Cevat Ulunay 1890 yılında Şam şehrinde doğmuştur. Ulunay'ın soyu Hz. Mevlana'ya kadar dayanmaktadır. Babası Ankara Valisi Muhittin Paşa'dır. Eğitim hayatına İstanbul'da başlayan Ulunay 1909 yılında Galatasaray Lisesi'nden mezun olmuştur. Mütareke, Milli Mücadele ve Cumhuriyet döneminin önemli gazetecilerinden biridir. Bir süre Tanin ve İkdam gazetelerinde çalışmıştır. Önceleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne sempati duyan Refii Cevat Ulunay daha sonra muhalif bir tavır sergilemiştir. 1912 yılında Alemdar Gazetesi'ni çıkarmıştır. Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra İttihat ve Terakki tarafından çok sayıda muhalifle birlikte Sinop'a sürgün edilmiştir. Sinop'tan sonra Çorum'a ve ardından Konya'ya gönderilip orada sürgün hayatı yaşamıştır. Refii Cevat Ulunay Mütareke ilan edildikten sonra affedilerek İstanbul'a dönmüştür. Bkz. Alparslan Oymak, "Refi Cevat Ulunay'ın Eleştirmenliği", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. IX/VI, Ankara 2014, s. 828-829; Necmi Uyanık-Sebahaddin Mıhçı, "Refi Cevat'ta Siyasi Düşüncenin Değişimi Üzerine", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 12, 2014, s. 318.

doktorlar, Çorum'un havasının soğuk olması ve romatizma hastalığı için uygun bir yer olmaması sebebiyle menfinin havası uygun, hastalığa dayanabileceği bir mahalde ikamet etmesi gerektiğini belirten rapor yazdılar. Bunun üzerine Ankara Valisi, Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı yazarak Refii Cevat Bey'in Çorum'da bulunduğu süre zarfında herhangi bir kötü halinin görülmediğini, ayrıca ıslah-ı nefis ettiğine kanaat getirerek onun affedilmesi talebinde bulunmuştur. Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Refii Cevat Bey hakkındaki Ankara Valisinin af talebini uygun görmedi ve menfâ yerinin Çorum'dan Konya'ya nakledilmesini emretti¹⁶¹.

Siyasi menfiler çeşitli gerekçeler göstererek menfa hayatından kurtulmaya çalışırlardı. Özellikle kendileri ya da aile fertlerinden birisi af başvurusunda bulunurdu. Menfiler adına af talebinde bulunan kişiler, genellikle menfilerin eşleriydi. Örneğin, Sinop'tan Çorum'a gönderilen Salih Zeki Bey'in eşi, onun adına af başvurusunda bulundu. 12 Kanun-ı Evvel 1331/25 Aralık 1915 tarihinde Dâhiliye Nezaretine yazdığı dilekçesinde; Salih Zeki Bey'in çok ızdırap çektiğini, kendisinin çaresiz ve yoksul bir durumda olduğunu, affedilerek İstanbul'a dönmesine müsaade edilmesini talep etti. Dâhiliye Nezareti tarafından İstanbul Polis Müdüriyetine yazılan yazıda, bu durum şöyle belirtilmektedir: “...Zevci jandarma dairesi künyesinden Salih Zeki Efendi'nin bir cinayet dairesinde mahkûm iken mahkûmiyet alması müteâkib siyâseten Sinop'a ve bi'l-âhire de Çorum'a teb'id edildiğinden bahisle, af-ı âliye mazhârîsi istid'âsına dâir Haydarpaşa'da sâkine zevcesi, Mazhar imzasıyla verilen arzuhalde istirham kılınmış ise de, mumaileyhin derece-i mahkûmiyetle esbâb-ı teb'idi dâiremizce mechûl bulunmuş olduğundan, ba'de icâb-ı teemmül edilmek üzere evvel emirde mumaileyhin derece-i mahkûmiyetle beraber esbâb-ı teb'idinin ve ahvâl-i husûsiyyesi hakkında mevcûd bulunan kaydı ve malumatın inbâsı mütehadir”¹⁶².

Af talebinde bulunan bir başka menfi ise *Vazife Gazetesi* muharrirlerinden Cemil Tevfik Bey'dir. 1329/1913 yılında Çorum'a sürgün edildi. Cemil Tevfik Bey üç seneden beri kendisinin menfalarda ve ailesinin ise perişan ve sefil bir halde İstanbul'da olduğunu beyan ederek, Çorum Mutasarrıflığı aracılığıyla Dâhiliye Nezareti'nden af talebinde bulunmuştur¹⁶³. Cemil Tevfik Bey'in bu isteği kabul edilmemiş olacak ki 3 Mart 1334/3 Mart 1918 tarihinde Bâb-ı Âlî'ye bir telgraf çektiği görülmektedir. Ülkenin

¹⁶¹ BOA, DH, EUM, 1. ŞB, 13/37 (15 Kanun-ı Evvel 1332/28 Aralık 1918); Polat, .a.g.t., s. 361-362.

¹⁶² BOA, DH, EUM, 1. ŞB, 3/10A/1,4 (12 Kanun-ı Evvel 1331/25 Aralık 1915)

¹⁶³ BOA, DH, EUM, 1. ŞB, 5/11 (1 Kanun-ı Evvel 1332/14 Aralık 1916)

düşman işgaline uğramasından dolayı tekrar af talebinde bulunmuştur¹⁶⁴. 8 Mart 1334/8 Mart 1918 tarihinde sadarete tekrar bir telgraf çekerek vatanının düşman işgaline uğradığını, mümkünse İstanbul'a, mümkün değilse diğer şehirlere serbestçe seyahat edebilme ruhsatının verilmesi talebinde bulundu¹⁶⁵.

2.2. SÜRGÜNLERE YEVMİYE VE HARCIRAH VERİLMESİ

Sultan II. Abdülhamid Döneminde pek çok kişi sürgüne gönderilmiştir. Sürgüne gönderilen kişilere suçun niteliğine ve suçlunun mensup olduğu milliyete bakılmaksızın devlet tarafından belli bir ücret ödenmekteydi¹⁶⁶. Sürgün edilen kişilerin, ailelerinin mağdur olmasını engellemek için devlet tarafından bir takım karar ve tedbirler alınmıştır. Suçlu bulunan ve cezaları kesinleşen sürgünlerin bir takım haklardan faydalanmaları sağlanmıştır. Sürgünler veya aileleri devlete mağdur olduklarını belirten bir dilekçe yazarak kendilerine maaşa bağlanmasını talep etmişlerdir. Bu talepler üzerine Dîvan-ı Harb-i Örfî kararıyla kürek, kalebent ve nefy cezalarına çarptırılan mahkûmların ailelerine maaş bağlanması hakkında kanun lahiyası hazırlanmış ve yasalaşması için Meclis-i Mebusân'a gönderilmiştir. Meclisten ve padişahın onayından geçerek yasalaşan "Ma'zulîn Maaşı", devlet hazinesinin muhtâcîn kaleminden karşılanmaktaydı¹⁶⁷.

31 Mart Olayından sonra çok sayıda kişi olayla ilgisi olsun olmasın çalıştığı memuriyetten çıkarılarak sürgün edildi. Bu sürgünler içinde herhangi bir gelire sahip olmayanlar fakr u zaruret içine düşmüşlerdir. Emeklilik haklarından da faydalanamayan bu kişiler mağdur olmuşlardır. Sürgün ya da aileleri, içine düştükleri maddi sıkıntının giderilmesi için Bâb-ı Âlî'ye müracaat etmişlerdir. Meclîs-i Vükelâ, 9 Kanun-ı Evvel 1325/22 Aralık 1909 tarihinde müracaatlarla toplandı. Meclis-i Vükelâ, toplantı sonunda sürgün ile cezalandırılanlara yönelik şöyle bir karar aldı:

"...Taşraya nefy ve teb'îd olunanlarla i'dâm olunanların ailelerine, velileri vefât edenler misüllü ma'aş tahsisi Şûrâ-yı Devlet ve muvakkaten ve idareten Divân-ı Harbce nefy ve iclâ edilenler meyânında tekâ'üd ma'âşına nâil olamayacaklara, ailelerinin mikdâr-ı nüfusuna göre beşerden on beşer kuruşa kadar yevmiye verilmesi

¹⁶⁴ BOA, DH, EUM, 1. ŞB, 10/14 (3 Mart 1334/3 Mart 1918)

¹⁶⁵ Cemil Tevfik Bey hakkında belgenin ekinde ayrıntılı bilgi verilmiştir. Cemil Tevfik Bey, Vazife Gazetesi muharrirlerindendir, Gayri meşru muhalefet sebebiyle Hükümet-i askeriye kararıyla, 5 Haziran 1329 senesinde nefy edilmiştir. Çorum'da menfidir. Memleketi Van'dır. Bkz. BOA, DH, EUM, 1. ŞB, 14/37 (8 Mart 1334/8 Mart 1918)

¹⁶⁶ Karaman, a.g.e, s. 73.

¹⁶⁷ Mehmet Ali Karaman, "Meşrutiyet Sürgünleri ve Ailelerinin Göç Serüvenleri", *Geçmişten Günümüze Göç*, Edt. Osman Köse, Samsun 2017, s. 1988-1989.

Meclis-i Vükelâ karârı iktizâsından olub, ber-vech-i muharrer yüzde beş vermemiş efrâd-ı askeriyye ve me'mûrînden olmayan kesân âilelerine ma'âş tahsisine mahal yok ise de, bunların da devâm-ı sefâlet-i zaruretleri muvafık olamayacağından bu gibilerin ailelerine dahî Hazîne-i Celîlece Muhtâcîn Tertîbînden münâsib mikdâr akçe tahsisi husûsunun Mâliye Nezâretine iş'ârı ve Harbiye Nezâreti'ne de ma'lûmat i'tâsı tezekkür kılındı"¹⁶⁸.

1913 senesinde ise Divan-ı Harb-i Örfî kararıyla önceden sürgün edilmiş, nişan ve rütbeleri alınan erkân, ümerâ ve zâbitânın ilk başta sadece ailelerine maaş ödenmesi gerektiği belirtilmiştir. Mahkemeye çıkmaksızın idareten sürülüp, çalıştığı görevinden alınan kişiler için de aynı kanun doğrultusunda amel edilmesi, bulundukları rütbelere göre emeklilik maaşlarının ödenmesi ve vefat edenlerin ailelerine bu bağlamda maaş verilmesi kararı verildi. Öte yandan örfî idare kararıyla mahkûm edilerek sürülen ve sonradan affedilenler arasında ihtiyaç sahibi olanlar tespit edilerek, hasta veya yaşlı gibi şartlara bakılmaksızın serbest bırakıldıkları tarihten itibaren kendilerine maaş tahsis edilmesi kararına varıldı¹⁶⁹.

Kimi sürgünler, sürgün yerlerinden memleketlerine döndükten sonra, dönüş için harcadıkları yol masrafını devletin karşılaması talebinde bulunmuşlardır. Örneğin, Polis müdüriyeti memurlarından Hüseyin Hüsnü Bey, Mahmut Şevket Paşa suikastı üzerine önce Sinop'a ve oradan da Çorum'a nakledilmiştir. Hüseyin Hüsnü Bey Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı dilekçede, Birinci Dünya Savaşının ilanında affedilmesi üzerine Yozgat, Sungurlu, Ankara yoluyla İstanbul'a döndüğünü, emsalleri gibi gerekli olan yol masrafının kendisine verilmesini talep etmiştir. Dâhiliye Nezareti İstanbul Polis Müdüriyeti'ne yazdığı yazıda; yevmiye alan menfîler arasında Hüseyin Hüsnü Bey'in kaydının bulunup bulunmadığını, bulundu ise ne tarafa sevk edildiği ve ne zaman serbest bırakıldığını sormuştur. Bunun üzerine İstanbul Polis Müdüriyeti yazdığı cevapta; Hüseyin Hüsnü Bey'in Çorum'a sevki hakkında herhangi bir kayda rastlanılmadığını ifade etmiştir¹⁷⁰.

Bazı menfîler; devletten aldıkları yevmiye ile sürgün yerlerinde geçimlerini idame ettiremediklerini beyan ederek, yevmiyelerinin arttırılmasını talep etmişlerdir. Bâb-ı Âlî'nin bu taleplere kayıtsız kalmayarak sürgünlerin yevmiyelerini artırdığı da

¹⁶⁸ Polat, *a.g.t.*, s. 392-393.

¹⁶⁹ Mucize Ünlü, "Tanzimat Sonrasında Balkanlardan Karadeniz'e Sürgünler", *History Studies*, S. 2, 2010, s. 316-317.

¹⁷⁰ BOA, (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi (DH, EUM, MH), 190/90/2 Mayıs 1335/2 Mayıs 1919).

olmuştur. Sinop'tan Çorum'a nakledilen Alemdar Gazetesi Müdürü Ahmed Kadri yazdığı dilekçede, ailesine tahsis edilen on beş kuruş yevmiye ile İstanbul'da geçinmelerinin mümkün olmadığından ailesini kendi yanına getirdiğini, bu seferde kendine verilen sekiz kuruş yevmiye ile de Çorum'da tüm ailenin geçiminin mümkün olmadığından yevmiyesinin arttırılmasını talep etmiştir. Ahmed Kadri Bey, İstanbul'da bulunurken ailesine tahsis edilen on beş kuruş yevmiyenin ailesini yanına aldirtmasından dolayı 16 Eylül 1333/16 Eylül 1917 tarihinde kesildiğini, sekiz kuruşluk yevmiyesinin 15 Eylül 1333/ 15 Eylül 1917 tarihinden itibaren on beş kuruşa çıkarılmasını ve hakkı olan beş yüz otuz iki kuruşluk kesilen havalenamenin de Ankara Vilâyeti'ne gönderilmesini istemiştir. Dâhiliye Nezaretinden Ankara Vilayeti'ne yazılan yazıda, Ahmed Kadri'nin almakta olduğu sekiz kuruşluk yevmiyesinin 15 Ağustos 1333/15 Ağustos 1917 tarihinden itibaren on beş kuruşa çıkarıldığı ve alacağı olduğunu iddia ettiği beş yüz otuz iki kuruşun ödenmesinin uygun görüldüğü bildirilmiştir¹⁷¹.

Çorum'da bulunan bir başka sürgün olan Terlikçi Salih Efendi, Mahmut Şevket Paşa hadisesinden dolayı Sinop'a ve oradan Çorum'a nakledilmiştir. Bir süre Çorumda ikamet eden Salih Efendi, bu sefer Bilecik'e nakledilmiştir. Bilecik'te sürgün hayatı yaşamaya başlayan Salih Efendi'ye Çorum'da verilen yevmiye azaltılmıştır. Bu husus Dâhiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine 25 Teşrin-i Evvel 1332/7 Kasım 1916 tarihli tezkire ile bildirilmiş ve ayrıca Hüdavendigar Vilayetine de malumat verilmiştir¹⁷². Salih Efendi, içine düştüğü fakr u zaruretin giderilmesi için talepte bulunması üzerine Hüdavendigar Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine yazılan yazıda, siyaseten Bilecik'e sürgün olarak gönderilmiş olan Terlikçi Salih Efendi'nin perişan ve muhtaç durumda olduğu, kendisine tahsis edilen paranın arttırılmasının uygun olacağı yönünde bir talepte bulunulmuştur. Dâhiliye Nezaretinden gelen cevabi yazıda ise, Terlikçi Salih Efendi'ye ödenen yevmiyenin daha fazla arttırılamayacağı ve fazladan da bir ödemede bulunulmayacağı ifade edilmektedir¹⁷³.

Sürgünde bulunan kişilerden affa uğrayanlara, kendi şehirlerine dönmeleri için yol masrafı ödeneği verilmekteydi. Örneğin, siyasi sürgünlerden Lütfi yazdığı dilekçede, menfası olan Çorum'dan dönüşü sırasında verilen üç bin beş yüz kuruşun azlığından bahsederek bunun artırılmasını talep etmiştir¹⁷⁴. Sinop'tan Çorum'a

¹⁷¹ BOA, DH, EUM, MH, 165/48 (9 Teşrin-i Evvel 1335/9 Ekim 1919)

¹⁷² BOA, DH, EUM, MH, 141/51 (5 Ağustos 1333/5 Ağustos 1917)

¹⁷³ BOA, DH, EUM, MH, 161/46 (29 Ağustos 1333/29 Ağustos 1917)

¹⁷⁴ BOA, DH, EUM, MH, 190/49 (24 Nisan 1335/24 Nisan 1919)

gönderilen sürgünlerden bir diğeri de Maarif müfettişlerinden Yusuf Ziyaüddin Efendi'dir. Yusuf Ziyaüddin Efendi'ye İstanbul'a dönmesi için yol masrafı olarak maliyeden yirmi lira verilmiştir. Yusuf Ziyaüddin Efendi yol masrafı olarak verilen meblağın, araba kirasını karşılamaya yetmediği gibi yoldaki yemek parasına bile yetmeyeceğini ve buradan geri dönemeyeceğini; benzerleri gibi kendisine de geri dönmesi için seksen lira yol masrafı verilmesine müsaade edilmesini talep etmiştir. Yusuf Ziyaüddin Efendi'nin bu talebi olumlu değerlendirilmiş ve kendisine ödenmek üzere beş bin kuruş havale edilmiştir¹⁷⁵.

3. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA MUHASİM DEVLET VATANDAŞLARININ SÜRGÜN NEDENLERİ

I. Dünya Savaşı, İngiltere'nin başını çektiği İtilaf Devletleri ile Almanya'nın başını çektiği İttifak devletlerinin birleriyle kıyasıya girdikleri sömürgecilik rekabetinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Almanya'nın Avusturya Macaristan ile 1879 yılında imzaladığı "İkili İttifak", 1882 yılında İtalya'nın katılmasıyla "Üçlü İttifak" halini aldı. Bu devletler daha önce aralarında dünyayı paylaşmış olan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Üçlü İtilaf blokuyla karşı karşıya kalmışlardır. 28 Haziran 1914'te Avusturya Macaristan Arşidükü'nün Saraybosna'da bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi üzerine İttifak devletleri ile İtilaf devletlerinin zincirleme olarak birbirine savaş açmasına sebep oldu. 28 Temmuz 1913'te Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a karşı savaşa girmesi üzerine Almanya'da, 1 Ağustos'ta Rusya'ya, 3 Ağustos'ta Fransa'ya, 4 Ağustos'ta Belçika'ya savaş ilan etti. 4 Ağustos 1914'te İngiltere, anlaşmalar gereği Almanya'ya savaş ilan etti. Böylece tarihe I. Dünya Savaşı olarak geçen cihan savaşı başlamış oldu. Savaşa daha sonra Osmanlı Devleti, İtalya, Bulgaristan, Romanya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi devletlerde katıldı. Osmanlı Devleti de Almanya'nın yanında savaşa girmiştir. Savaş, İngiltere'nin başını çektiği İtilaf Devletleri'nin İttifak devletlerine karşı zafer kazanmasıyla sona ermiştir¹⁷⁶.

I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde muhasım devletlere mensup çok sayıda insan bulunmaktaydı. Bunlar, genellikle liman şehirleri olarak bilinen İstanbul, İzmir, Beyrut, Selanik gibi şehirlerde yaşamakta ve ticaretle

¹⁷⁵ BOA, DH. EUM, MH, 192/106 (5 Temmuz 1335/5Temmuz 1919)

¹⁷⁶ Ercüment Kuran, "Birinci Dünya Savaşı", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.VI, İstanbul 1992, s. 196-197.

uğraşmakta idiler. Bu yabancılar, kapitülasyonların sağladığı imkânlardan yararlanarak Osmanlı ülkesi ticaretinde önemli rol oynamaktaydılar¹⁷⁷.

I. Dünya Savaşı sebebiyle Osmanlı Devleti hem cephe gerisinde hem de cephede güvenliği temin etmek adına, stratejik öneme sahip yerlerde ikamet eden muhasım devlet tebaasından sakıncalı gördüğü kimseleri daha iç bölgelere sürgün etmiştir¹⁷⁸. Özellikle sahil kesimler, boğazlar ve demiryolu ağının olduğu yerlerde yaşayan muhasım devlet tebaası, güvenlik temin açısından iç kesimlere sürgün edilmişlerdir¹⁷⁹. I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı topraklarında ikamet etmekte olan İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Amerikan vatandaşı olanların büyük bir kısmı çeşitli gerekçelerle, Osmanlı yönetimi tarafından sürgün cezasına çarptırıldılar. Bu sürgün cezaları iki türlü uygulanmıştır. Sürgünlerin bir kısmı ülke içinde güvenli olduğuna inanılan bölgelere sevk edilirlerken, bir kısmı da sınır dışı edilmiştir¹⁸⁰.

3.1. MUHASİM DEVLET TEBAASI OLMASI NEDENİYLE SÜRGÜN EDİLENLER

I. Dünya Savaşı boyunca gerçekleştirilen sürgünler içerisinde özellikle muhasım devlet tebaasından olmaları sebebiyle çok sayıda kişi sürgüne gönderilmiştir. Özellikle Osmanlı hükümeti savaş süresince tehlike olarak görülen bu kişileri gözetim altında tutmak ve kontrol altında bulundurmak istemiştir. Dolayısıyla Osmanlı topraklarında yaşayan muhasım devlet tebaasından olan kişilerin iç bölgelere sürgün edilmesi kararlaştırıldı¹⁸¹. Muhasım devlet tebaasının sürgün edildiği yerlerden birisi de Çorum Sancağıdır. Çorum'a sürgün edilenlerle alakalı arşivde çok sayıda belge bulunmaktadır. Bu sürgünler, farklı devlet tebaasına mensup şahıslar oluşmaktadır. İncelediğimiz belgelerde Çorum'a sevk edilenler arasında Rusya, İngiltere, İtalya ve Fransa tebaasından şahıslar bulunmaktadır. Bunlar arasında Rusya tebaasından olanların fazlalığı dikkat çekmektedir. Örneğin, baba-oğul Orsedos ve Arşak Sehakyan isimli şahıslar, Rusya tebaasından olmaları sebebiyle önce Ankara'ya ve oradan da Çorum'a sevk edilmişlerdir¹⁸². Bir başka belgede ise, İngiltere tebaasından Mösyö Derayer

¹⁷⁷ Umut Karabulut-Ersin Bozkurt, "Osmanlı Devleti'nde Savaş Hukukunun Oluşumu Bağlamında Lahey Konferansları ve Birinci Dünya Savaşındaki Uygulamalar", *SUTAD*, Nisan 2019, s. 95.

¹⁷⁸ Ercüment Topuz, "I. Dünya Savaşında Düvel-i Muhasıma Tebaasına Yönelik Uygulamalar," *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.IV, S. XIII, Aralık 2017, s. 307.

¹⁷⁹ Nurten Çetin, "Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri Vatandaşlarına Yönelik Uygulamalarından Biri: Sürgün (Edirne Örneği)", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. III, S. 5, Ocak 2013, s. 78.

¹⁸⁰ Mustafa Özdemir, *I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Ülkesinde Yaşanan Göç Hareketleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2007, s. 201.

¹⁸¹ Ramazan Sonat, *I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devletinin Muhasım Devlet Tebaası Politikası (1914-1918)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2014, s. 17.

¹⁸² BOA, DH, EUM, 2. ŞB, 56/29/2 (23 Ağustos 1333/23 Ağustos 1917)

Dönfeley ile İtalya tebaasından Edmund Dös Çorum'da mecburi ikamet etmek üzere sürgün edilmişlerdir¹⁸³. Yine, Düyûn-ı Umûmiye tuz müteahhitlerinden Jozef Karabet Fransız tebaasından olması sebebiyle Çorum'a sürgün edilmiştir¹⁸⁴. Reji memurlarından İngiliz Henry Daston, 14 Eylül 1332/27 Eylül 1916 tarihinde¹⁸⁵ İtalya tebaasından olup İzmit'te yaşayan Kostantinoğlu Aberdi de 15 Ağustos 1332/28 Ağustos 1916 tarihinde Çorum'a sürgün edilmişlerdir¹⁸⁶. Rus tebaasından Artin Tokatlıyan Beyoğlu'nda eşi ve çocuğuyla birlikte ikamet etmekte iken, Osmanlı Devleti'nin harp ilanı üzerine muhasım devlet tebaasından sayılarak ilk önce Ankara'ya ve oradan Çorum'a sürgün edilmiştir¹⁸⁷. İngiliz tebaasından olup, Zonguldak'ta ticaretle meşgul olan Kostantin Nikoloyidis isimli bir şahıs, Çorum'a sürgün edilmiştir¹⁸⁸. Bunların dışında Fransa tebaasından Deseples isimdeki bir kişi de, Zonguldak'ta fener memuru iken harbin ilanı gerekçesiyle Zonguldak'tan Çorum'a sürgün edilmiştir¹⁸⁹.

3.2. ŞÜPHE VE CASUSLUK ZANNIYLA SÜRGÜN EDİLENLER

İtilaf Devletleri, yaptıkları taarruzlarda başarı sağlayabilmek için sahilleri kontrol altında tutmak ve ileride yapacakları muhtemel bir genel çıkarma harekâtı için istihbarat bilgilerine ihtiyaç duymaktaydılar. Bu bilgilere ulaşmak için uçaklarla yaptıkları keşiflerden ve casusluk faaliyetlerinden yararlandılar. Ayrıca Osmanlı tebaasından bir kısım gayrimüslimin de muhasım devletlere casusluk faaliyetlerinde bulunmaktaydılar. Örneğin, Kıbrıs Adası'nda İngilizlere ait bir istihbarat biriminde Osmanlı tebaasından olup İngilizler için casusluk faaliyetinde bulunanlar vardı. Bu kimselerin özellikle Anadolu'nun sahil yerleşim yerlerine ilişkin bilgilerinden istifade edilmekteydi¹⁹⁰.

İtilaf Devletleri, güçlü donanmaları ile Anadolu'nun Akdeniz sahillerindeki yerleri ellerine geçirerek bölgedeki deniz ulaşımını engellemeye çalışmakta ve bunun için saldırılarda bulunmaktaydılar. Tüm bunları yaparken kendilerine doğal bir müttefik olarak adalarda yaşayan bazı Rumlardan istifade ettiler. Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'nin bu faaliyetlerine karşı oldukça sınırlı olan

¹⁸³ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 20/13/12 (10 Kanun-ı Evvel 1331/23 Aralık 1915)

¹⁸⁴ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 28/17/13 6 Kanun-ı Evvel 1331/19 Aralık 1915)

¹⁸⁵ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 62/20/14 (17 Eylül 1332/30 Eylül 1916)

¹⁸⁶ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 28/9/7 (15 Ağustos 1332/28 Ağustos 1916)

¹⁸⁷ BOA, DH, EUM, 2. ŞB, 54/10/4 (14 Mayıs 1334/14 Mayıs 1918); Ayrıca bkz. BOA, DH, EUM, 2. ŞB, 54/10/12 (14 Nisan 1334/14 Nisan 1918)

¹⁸⁸ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 10/32/1 (4 Şubat 1330/17 Şubat 1915)

¹⁸⁹ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 20/62C/1 (26 Mart 1331/8 Nisan 1915)

¹⁹⁰ Kerim Sarıçelik, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne Karşı Anadolu'nun Akdeniz Kıyılarında Aldığı Bazı Tedbirler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21, 2007, s. 179.

imkânları ile karşı koymaya çalışmıştır¹⁹¹. Örneğin, Dâhiliye Nezaretinden Ankara Vilayetine yazılan bir yazıda, Rusya devleti tebaasından olup, Çorum Osmancık'ta sürgün bulunan Kafkasyalı Prens Kamil Atalof, Osmancık kazasında bulunan Karabet isminde birisiyle casuslukta bulunmak için Rus askerlerine katılmak üzere firar etmiştir. Prens Kamil Atalof, Çarşamba'da yakalanmış ve Osmancık'a gönderilmiştir. Ayrıca yazıda, bu kişinin sıkı bir şekilde takip edilmesi ve bir daha firar teşebbüsünde bulunmaması için yetkililerin önlem alması istenilmektedir¹⁹².

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ülkesinde yaşayan muhasım devlet tebaası vatandaşlarından bazıları, mensubu oldukları veya sempati duydukları itilaf devletlerinin askeri harekâtlarına destek amaçlı faaliyet yürütmüşlerdir¹⁹³. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti İtilaf Devletleri tebaasına karşı sıkı tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden ilki, muhasım devlet tebaası vatandaşlarının mümkünse ülke sınırları dışına çıkarılması mümkün değilse tren yolu güzergâhlarından uzak iç bölgelere sevk edilmeleriydi. Başkumandan Vekili Enver Paşa'da bu öneriyi desteklemekte ve bu yönde gayret göstermekteydi. 25 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı hükümeti, aldığı bir kararla muhasım devlet vatandaşlarından casusluk yapma ihtimali olan şüpheli kişilerin yaşadıkları yerden iç kısımlara sevk edilmeleri kararını aldı¹⁹⁴. Hatta Başkumandan Vekili Enver Paşa, Akdeniz ve Karadeniz sahillerinde bulunan muhasım devletleri tebaasının ülke dışına ve içine gönderilmeleri hakkındaki kararın ne dereceye kadar tatbik edildiği, geri bırakılmış şahıslar varsa geciktirilme nedenleri ve bunların sayısı ile tabiiyetleri hakkında Dâhiliye Nezaretinden bilgi istemiştir¹⁹⁵. Alınan tedbirlerden bir diğeri de, sürgün dışında suçun niteliğine göre hapis cezası verilmesi kararıydı. Casusluk faaliyetinde bulunan bu kişilerin İstanbul'da veya yabancı bankalarda hesabı varsa dışarıya para göndermeleri de yasaklanmıştır¹⁹⁶.

İzmit Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda, Singer kumpanyasının önceki İzmit Acentesinden ailesiyle birlikte İzmit'te ikamet eden İtalya tebaasından Kostantinoğlu Aberdi'nin daima şüpheli tavırları gözlemlendiği, vatan ve

¹⁹¹ Sarıçelik, *a.g.m.*, s. 179-180.

¹⁹² BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 4/38/7 (2 Eylül 1332/ Eylül Ağustos 1917)

¹⁹³ Özdemir, *a.g.t.*, s. 201.

¹⁹⁴ Abdurrahman Bozkurt, "I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nde Casusluk Faaliyetleri ve Güvenlik Algısı", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Güz 2014, S. 36, s. 11.

¹⁹⁵ Recep Çelik, "Karadeniz'de Casusluk Faaliyetleri (1914-1918)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Yaz 2016, S. 50, s. 131.

¹⁹⁶ Mithat Aydın, 19-20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkanlarında Rusya'nın Casusluk Faaliyetleri, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXXII, S. 53, s. 46.

devleti aleyhinde çeşitli teşebbüslerde bulunacağından endişe duyulduğu, bu nedenle ilgili kişinin İzmit dışına çıkarılması ve sürgüne gönderilmesi talep edilmektedir¹⁹⁷.

Fransız tebaasından Düyûn-ı umûmiye tuz mütaahhitlerinden olup Galata'da merkez rıhtım hanında ikamet eden Jozef Karabet'in daima şüpheli hareketlerinden dolayı İstanbul'da ikameti uygun görülmeyle 27 Ağustos 1331/9 Eylül 1915 tarihinde Çorum'a sevk edilmiştir¹⁹⁸.

3.3. SİVİL ESİR OLARAK SÜRGÜN EDİLENLER

Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşına dâhil olan Osmanlı Devleti, ülkesinde yaşayan bir kısım İngiliz, Fransız, İtalyan ve Rusları sivil harp esiri sıfatıyla nitelendirdi ve misilleme maksadıyla devlet tarafından kontrol altında tutulması politikası takip edilmeye başlandı¹⁹⁹. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasını takiben, İngiltere, Fransa ve Rusya Devletleri kendi sınırları içinde yaşayan sivil Türk, Alman ve Avusturya-Macaristan tebaasından kişileri sivil esir statüsüne sokarak dikenli tellerle çevrili esir kamplarına göndermişlerdi²⁰⁰. İtilaf Devletleri kendi ülkelerinde esir ettikleri Türkleri dikenli tellerle çevrili esir kamplarında tutmalarına rağmen Osmanlı Devleti, sivil esir olarak ele geçirdikleri İtilaf Devleti vatandaşlarına böyle bir muamelede bulunmamıştır. Osmanlı idaresi tutukladığı ve sivil esir statüsüne koyduğu kimseleri, ailesiz olmak üzere yaşadıkları yerin dışında ülkenin iç kesimlerine sürgün etmiş ve oralarda gözetim altında tutulmasını sağlamıştır²⁰¹. Birinci Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı hükümeti, ülkesinde yaşayan İngiltere, Rusya, Fransa, Belçika, Karadağ, Sırbistan, İtalya ve Romanya tebaasından olanların bir kısmını sürgün etmiştir²⁰². Bu sivil esirlerden bir kısmının da Çorum'a sevk edildikleri görülmektedir. Bu esirlerden birisi de, Onnik Laçikof adlı Rusya Devleti vatandaşdır. Onnik Laçikof, sivil esir statüsünde İstanbul'dan Ankara'ya, oradan da Çorum'a sevk edilmiştir. Savaş süresince Çorum'da gözetim altında tutulmuştur²⁰³.

İtilaf Devletleri vatandaşı olan sivil esirler, yirmi dört saatte bir polis dairesinde imza attırılmak şartıyla otel, konak ve evlerde oturmalarına izin verilmiş ve bunların

¹⁹⁷ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 28/9/11 (30 Haziran 1332/13 Temmuz 1916)

¹⁹⁸ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 19/53/1 (25 Teşrin-i Sani 1331/8 Aralık 1915)

¹⁹⁹ Özdemir, a.g.t., s. 203.

²⁰⁰ Özçelik, a.g.e., s. 33.

²⁰¹ Özçelik, a.g.e., s. 35.

²⁰² Mücahit Özçelik, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Esirler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 35.

²⁰³ BOA DH, EUM, 5. ŞB, 56/28/11 (6 Kanun-ı Evvel 1333/6 Aralık 1917)

kontrol altında tutulmaları sağlanmıştır²⁰⁴. Rus sivil esirlerden Olsehtacik, diğer bir kısım sivil esirlerle beraber önce Ankara'ya, oradan da Çorum'a sevk edilmiştir²⁰⁵. Çorum'a sürgün olarak gönderilen kişiler arasında sadece sivil esirler bulunmamaktaydı. Bunların dışında savaş esiri olanlarda bulunmaktaydı. Örneğin; Karahisar-ı Sahib Sancağından Dâhiliye Nezareti'ne yazılan bir yazıda, Rus tebaasından savaş esiri Peyanot İstamos'un İzmit'ten Çorum'a gönderilmek üzere Ankara'ya sevk edildiği bildirilmektedir²⁰⁶. Esir statüsünde bulunan İtilaf Devletleri vatandaşlarının, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar, kontrol altında tutuldukları şehirlerden ayrılmasına izin verilmemiştir²⁰⁷.

3.4. MİSİLLEME POLİTİKASI NEDENİYLE SÜRGÜN EDİLENLER

29 Temmuz 1899'da Hollanda'nın Lahey şehrinde devletlerin savaşta uyacağı kuralları belirlemek amacıyla yirmi altı ülke temsilcisinin katılımıyla bir konferans düzenlenmiştir. Konferansın sonunda katılımcı ülkeler üç sözleşme ve üç deklarasyon imzalamışlardır. İmzalanan I. Lahey Sözleşmesinin ardından, Osmanlı Devleti'nin de içinde olduğu kırk dört ülkenin temsilcileri 1907'de bir kez daha Lahey'de bir araya geldiler. Lahey Konferansında Osmanlı Devleti'ni Turhan Paşa başkanlığında bir heyet temsil etmiştir. Konferansın sonunda, kara savaşı talimatnamesi, savaş hukuku savaşın başlatılması tarafsız ülkelerin hak ve görevleri gibi konularda bir dizi kararlar alınmış ve II. Lahey Sözleşmesi olarak imzalanmıştır²⁰⁸.

Birinci Dünya Savaşı başladığında II. Lahey Sözleşmesinin hükümlerine uyacaklarına dair söz veren İtilaf Devletleri, sözleşmeye aykırı hareket ettiler. İngiltere, Rusya ve Fransa savaş başladığı andan itibaren savunmasız durumda olan Osmanlı sahillerini bombardıman ettiler. Sivil yerleşim yerlerini bombalayarak birçok kişinin ölmesine ve maddi zarara neden oldular. Bâb-ı Âlî, sivil yerleşim yerlerine yapılan bu saldırıların durması için İtilaf devletlerine pek çok kez protestoda bulunmuştur. Fakat bunlardan herhangi bir olumlu sonuç alınamayınca, Bâb-ı Âlî'de ülkesindeki İtilaf devletleri vatandaşlarına yönelik yaptırımları 15 Mart 1915 tarihli bir tezkireyle hayata geçirdi²⁰⁹. Bu yaptırımlar şöyledir:

²⁰⁴ Özçelik, *a.g.e.*, s. 35.

²⁰⁵ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 49/18/1

²⁰⁶ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 12/4/1 (25 Mayıs 1331/7 Haziran 1915)

²⁰⁷ Özçelik, *a.g.e.*, s. 38-39.

²⁰⁸ Karabulut - Bozkurt, s.89; Ayrıca bkz. Mehmet Temel, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında 1907 Tarihli Lahey Sözleşmelerine Aykırı Davranan İtilaf Devletlerine Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Bazı Önlemler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 6, Aralık 2012, s. 71.

²⁰⁹ Temel, "Osmanlı Devleti'nin Aldığı Bazı Önlemler", s. 72; Sarıçelik, *a.g.m.*, s. 186.

- *Muhasım devlet saldırılarında ölen, yaralanan ve esir edilen Osmanlı vatandaşı sayısınınca, muhasım devletlerin tebaasından tanınmış ve itibarlı kişilerin yaşadıkları yerlerden başka bir mahalle sürgün edilmesi,*
- *Sahil kesiminde bulunan yerleşim yerlerinin Fransız ve İngiliz donanması açtığı ateş sonucu ortaya çıkan zararın, ülkedeki İngiliz ve Fransız şirket gelirlerinden tazmin edilmesidir*²¹⁰.

Bâb-ı Âlî'nin ülkesindeki muhasım devlet vatandaşlarına yönelik almış olduğu misilleme politikasını tereddütsüz uyguladı²¹¹. Fransız askerlerinin konuşlandığı Meis Adasındaki 120 kişilik Rum eşkıyası, Teke Livasına bağlı Kale karyesine saldırmış ve buradaki Hacı Halil Efendi oğulları Ali ve biraderi İbrahim, Duralioğlu Ali, Osmanoğlu Mehmet, Kocaoğlu Hasan, Alioğlu Hasan, Kocayusufoğlu Hasan ve kerimesi 18 yaşındaki Fatma'yı kaçırmışlardır²¹². Bu eşkıyalık faaliyetinin Fransızların desteği ve yardımıyla gerçekleştiğine karar veren Bâb-ı Âlî, misilleme olarak İstanbul'da yaşayan Fransız tebaasından altı erkek ve bir kadını Çorum Sancağı'na sürgün etmiştir²¹³.

Tablo 2: Çorum'a Sürgün Edilen Fransız Tebaası Kişilerin İsim, Yaş ve Meslekleri²¹⁴

<i>İsim</i>	<i>Yaş</i>	<i>Meslek</i>
<i>Antonie Renaud</i>	<i>48</i>	<i>Terzi</i>
<i>Madam A. Renaud Hariklia</i>	<i>38</i>	<i>Terzi</i>
<i>Georges Maire</i>	<i>48</i>	<i>Mühendis</i>
<i>Antoine İmbert</i>	<i>34</i>	<i>Bonmarşe'de Müstahkem</i>
<i>Antoine Tricou</i>	<i>54</i>	<i>Makinist</i>

²¹⁰ Mehmet Temel, "İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Kıyı Yerleşimlerine Yaptıkların Saldırıları Ve Mütakabiliyet Esasına Göre Osmanlı Devleti'nin Aldığı Önlemler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXIV, S. 1, Temmuz 2009, s. 136.

²¹¹ Sarıçelik, *a.g.m.*, s. 187.

²¹² BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 24/33/1 (3 Mayıs 1332/16 Mayıs 1916); Temel, "İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Kıyı Yerleşimlerine Yaptıkların Saldırıları", s. 128.

²¹³ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 24/33/1 (3 Mayıs 1332/16 Mayıs 1916)

²¹⁴ Temel, "İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Kıyı Yerleşimlerine Yaptıkların Saldırıları", s. 144.

<i>Josefih Renaud</i>	48	<i>Simsar</i>
<i>Arthur Boisson</i>	33	<i>Lloyd Kumpanyası</i> <i>Memuru</i>

Çorum’a sürgün gönderilen yedi Fransız vatandaşının Kale karyesinden götürülen Osmanlı vatandaşlarının serbest bırakılıncaya kadar orada tutulacakları ilan edildi. Bu durum Amerika Birleşik Devletleri hükümeti vasıtasıyla Fransa’ya bildirilmiştir. Fransa hükümeti durumu değerlendirdikten sonra hiçbir Fransız müfrezesinin Osmanlı vatandaşını kaçırmadığını; kaçırıldığı öne sürülen 7 kişinin de Fransız bahriye memurlarının korumasında ailelerine iadelerinin gerçekleşeceğini bildirmiştir. Fransa hükümeti, Osmanlı vatandaşlarının serbest kalmasına karşılık Bâb-ı Âlî’den Çorum’a gönderilen kendi vatandaşlarının serbest bırakılmalarını talep etmiştir²¹⁵. Bunun üzerine Hariciye Nezaretinden Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen bir tahriratta; Fransızlarca esir edilen Meis Adası ahalisinden altı erkek ve bir kadının serbest bırakılmasına karşılık olarak Çorum’da sürgün bulunan Fransızların serbest bırakılacağı bildirilmektedir²¹⁶. Bâb-ı Âlî uyguladığı misilleme politikasıyla esir vatandaşlarını kurtarmış ve onları güvenli bir şekilde teslim almıştır²¹⁷.

3.5. DEVLETE KARŞI HAKARET VE RENCİDE EDİCİ DAVRANIŞTA BULUNMA NEDENİYLE SÜRGÜN EDİLENLER

Devlete karşı hakaret ve rencide edici davranışta bulunma Osmanlı Devletinde bir sürgün olma nedeniydi²¹⁸. Bu hususla ilgili olarak Çorum’a sürgün uygulaması yapıldığı görülmektedir. Ereğli Şirket-i Osmanîsinde çalışan Makiris isimli bir Yunanistan vatandaşı, devlete karşı hakaret ve rencide edici hareket ve davranışlarda bulunmasından dolayı Çorum’a sürgün edilmiştir²¹⁹.

3.6. İHTİLÂLE KALKIŞMA VE KOMİTACILIK YAPMA NEDENİYLE SÜRGÜN EDİLENLER

Birinci Dünya Savaşı sürecinde ihtilale kalkışma ve komitacılık yapma sürgün edilme sebebiydi. Örneğin; Arşakoğlu Parsih Hazhazyan bunlardan birisiydi. Dâhiliye

²¹⁵ Temel, “İtilaf Devletleri’nin Osmanlı Kırı Yerleşimlerine Yaptıkları Saldırıları”, s. 143-144.

²¹⁶ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 30/62/1 (14 Teşrin-i Sani 1332/27 Kasım 1916)

²¹⁷ Sarıçelik, a.g.m., s. 188.

²¹⁸ Acehan, a.g.m., s. 13.

²¹⁹ BOA, DH, EUM, 3. ŞB, 21/35/10, (24 Nisan 1333/24 Nisan 1917)

Nezaretinden Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine yazılan tezkirede, Haykanoş Karabetyan'ın eniştesi Arşakoğlu Parsih Hazhazyan'ın Çorum'a sürülme sebebinin bildirilmesi istenmekteydi²²⁰. Buna mukabil Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği tahriratta, Arşakoğlu Parsih Hazhazyan'ın komitacı ve ihtilal tertibinde bulunması sebebiyle İzmit Dîvan-ı Harbî'nin talebi üzerine Çorum'a sürgün edildiğini ifade etmiştir²²¹.

3.7. DEVLET ALEYHİNDE PROPAGANDA DA BULUNMA NEDENİYLE SÜRGÜN EDİLENLER

Osmanlı Devleti aleyhinde propaganda yapmakta sürgün edilme nedenlerindendi. Aleyhte propaganda yaptığı tespit edilenler önce Divan-ı Harb-i Örfî'de yargılanırdı. Mahkemenin yargılaması sonucunda suçu sabit görülenlerin sürgün cezasına çarptırıldıkları görülmektedir²²². İshak Nureddin ve İsmail Şemseddin isimli Rusya vatandaşları, Sapanca'da Osmanlı hükümeti aleyhinde ve Rusya lehinde propaganda yaptıkları suçlamasıyla tutuklanmışlar ve yargılanmışlardır. Hükümet kararı ile mahkûm olan bu şahıslar önce Diyarbakır'a sevk edilmeleri uygun görülmüş ise de, ardından Dâhiliye Nezaretinden Bolu Mutasarrıflığına gönderilen emir üzerine sürgün yerleri Çorum Sancağı olarak değiştirilmiştir²²³. Yine hükümet aleyhtarlığında bulunan Union Sigorta Kumpanyası Samsun Acentesinden Ayvasoğlu Kosti Andon isimli şahıs, devlet aleyhinde muhaberede bulunduğu suçlamasıyla sürgün cezasına çarptırılmış ve sürgün yeri olarak Çorum Sancağı uygun görülmüştür²²⁴. Ayrıca Adana vilayeti Dört Yol kazasında iskân edilmiş ve esasen Cezayir mültecilerinden olan Hacı Beşir ile Hacı İsa isimli şahıslar da devlet aleyhinde propaganda yaptıkları suçlamasıyla yargılanmış ve sürgün cezasına çarptırılarak Çorum sancağına sürgün edilmişlerdir²²⁵.

3.8. HABER YAYMA NEDENİYLE SÜRGÜN EDİLENLER

Birinci Dünya Savaşı süresince aleyhte yalan haber yayma havasında olmakta sürgün sebebi olabilmekteydi. Özellikle muhasım devlet tebaasından olan kişilerin savaş sürecinde Osmanlı Devleti aleyhinde yalan haber yaymaları engellenmeye çalışılmıştır. Örneğin, Emniyeti Umumiye Müdüriyetinden Dâhiliye Nezaretine yazılan tezkirede, Galata'da komisyonculukla uğraşan İngiliz tebaasından Mac Hill'in yalan haber yayma havasında olduğu gerekçesiyle Karargâh-ı Umûmî İstihbarat Şubesinde

²²⁰ BOA, DH, EUM, 2. ŞB, 44/32/5 (26 Ağustos 1333/26 Ağustos 1917)

²²¹ BOA, DH, EUM, 2. ŞB, 44/32/9 (29 Teşrin-i Evvel 1333/29 Ekim 1917)

²²² Sonat, *a.g.t.*, s. 18-19.

²²³ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 6/2/10 (29 Teşrin-i Sani 1330/12 Aralık 1914)

²²⁴ BOA, DH, EUM, 3. ŞB, 21/9/5 (4 Nisan 1333/4 Nisan 1917)

²²⁵ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 63/1/3,6 (18 Haziran 1334/18 Haziran 1918)

sınır dışına çıkarılması kararı alınmışsa da Dâhiliye Nezareti'nden Ankara Vilayetine yazılan tezkirede ise Mac Hill'in Çorum'a sürülmesi uygun görülmüş ve buraya sürgün edilmiştir²²⁶. Yine Rus tebaasından Haymoviç isimli bir şahıs, önce Silivri'den Kayseri'ye ardından da Ankara'ya sürgün edilmişti. Muhasım devlet tebaasından olan Haymoviç'in Ankara'ya gelişinden itibaren yalan haber yayma havasında olması nedeniyle vilayet merkezi olan Ankara'da ikamet etmesi uygun görülmemiştir. Bunun üzerine Haymoviç, Çorum Sancağı'na sürgün edilmiştir²²⁷.

3.9. SERSERİ ŞEKİLDE DOLAŞMA NEDENİYLE SÜRGÜN EDİLENLER

I. Dünya Savaşı süresince muhasım devlet tebaasından bazı şahısların başıboş serseri şekilde dolaştıkları gerekçesiyle iç bölgelere sevk edilmişlerdir. Bu bağlamda Giresunlu Yorgi Estapolos'un, beyanına göre, Giresun'a gitmek üzere Samsun'dan geçerken oradaki diğer Rumlarla birlikte Osmancık'a sevk olunmuştur. Hâlbuki Samsun'la hiçbir alakası ve bağı bulunmadığını beyan eden Yorgi Estapolos, yaşadığı yer olan Giresun'a dönmesine müsaade için telgrafla müracaat etmiştir. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti Canik Mutasarrıflığından Yorgi Estapolos'un Osmancık'a hangi sebeple sürgün edildiğini sormuştur²²⁸. Canik Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine yazılan tezkirede, Yorgi Estapolos'un Rumların tehciri sırasında Samsun'da bulunduğu ve burada ticaret için değil serseri şekilde dolaşmasından dolayı sevkîyata dâhil edildiği bildirilmiştir. Diğer taraftan Yorgi Estapolos'un Giresun'a dönmesi hususunda Giresun Kaymakamlığı'na görüş soruldu. Kaymakamlık da, Yorgi Estapolos'un Giresun gibi savaşın önemli noktası olan bir şehre dönmesinin uygun olmadığını ifade etmiştir²²⁹.

²²⁶ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 14/28/5 (31 Mayıs 1331/13 Haziran 1915)

²²⁷ BOA, DH, EUM, 3. ŞB, 23/38/7 (1 Teşrin-i Sani 1332/4 Kasım 1916)

²²⁸ BOA, DH, EUM, 3. ŞB, 21/38/3 (21 Mart 1332/21 Mart 1917)

²²⁹ BOA, DH, EUM, 3. ŞB, 21/38/7 (14 Mayıs 1333/14 Mayıs 1917)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜRGÜNLERİN ÇORUM'DAKİ HAYATLARI

1. SÜRGÜNLERİN TALEP VE ŞİKÂyetLERİ

Osmanlı Hükümeti sürgüne tâbi tutulan kişilere dönemin zor şartlarına göre her türlü imkân ve kolaylık sağlamaya çalışmıştır. Buna rağmen sürgüne gönderilenler birtakım talep ve şikâyetle bulunmuşlardır. Osmanlı Hükümeti ise gerek siyasi gerekse muhasım devlet tebaası olan sürgünlerden gelen talep ve şikâyetlere kayıtsız kalmamıştır. Hatta elinde bulunan imkân doğrultusunda sürgünlerin taleplerini yerine getirme, şikâyetlerini ise çözme gayreti içinde olmuştur²³⁰.

1.1. SİHHİ SEBEPLERDEN DOLAYI BAŞKA BİR YERE NAKİL TALEBİ

Sürgünde bulunan kişilerin ikamet ettikleri yerlerde dile getirdikleri taleplerin başında sürgün yerlerinin değiştirilmesi gelmektedir. Özellikle sürgünler tarafından gerekçe gösterilen yer değişikliği taleplerinin temelinde Çorum'un havası ve suyuyla uyum sağlayamadıkları beyanı yer almaktadır. Bu sebepten dolayı sürgünler havası daha uygun bir yere nakledilmelerini talep etmişlerdir. Örneğin, Fransız tebaasından Jak Anveret Çorum'un havası ve suyunun kendisine iyi gelmediğini ileri sürerek başka bir mahalle naklini istemiştir²³¹.

Yine, Çorum'da ikamete memur bulunan Rus tebaasından olan Prens Mehmed Kamil, Dâhiliye Nezaretine yazmış olduğu tahriratta, Çorum'un havası ve suyuyla uyuşmadığını gerekçe göstererek Bursa Vilayetine naklini istemektedir. Bu hususu şöyle dile getirmiştir: “*Dâhiliye Nezâret-i celîle-yi huzur-ı sâmisine ma'rûz-ı çâkerleridir. Çâkerimiz Rus tebaasından Prens Mehmed Kamil olup, ahvâl-i hâzıra dolayısıyla iki sene evvel nezâret-i celîlelerinin emr-i vechle Çorum Sancağına tard u teb'id edildim. İki senedir burada namusumla ikâmet itmekdeyim hasbel'-beşeriyye bundan dört mâh evvel vücuduma tarî olan müzmin bir illetten dolayı esâr-ı ferâset vusûlünde havâle derecede muztarib bulunuyorum. Çorum'un âb u havasıyla imtizâc idemediğim râbitan takdîm-i huzûr-ı sâmilere kılınan tabib raporuyla müsbet kaplıcaları emr-i âcildi. Ve sâireye pek nakî olan Hüdavendigâr Vilayetine naklime müsâade buyrulmasını, şehir-i ikâmet olan rahmet ve adalet-i müsellimelerinin istid'a ve istirhâm*

²³⁰ Sonat, a.g.t., s. 68.

²³¹ BOA, DH. EUM, 5. ŞB. 48/25/1,3,5 (8 Teşrin-i Sani 1333/8 Kasım 1917)

eylerim. Ol bâb da katîyye-i ahvâlde ve her halde emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir”²³².

Bunun yanında bu değerlendirme gerçekleştirilirken birtakım ölçütler ön planda tutulmuştur. Dâhiliye Nezareti, sürgünlerin sağlık nedeniyle yer değişikliği taleplerini ancak doktor raporu getirmeleri şartıyla kabul edebileceğini vilayet ve mutasarrıflıklara bildirmişlerdir. Örneğin, Hama ahalisinden Azîmzâde Rıfat, ailesiyle beraber, dördüncü ordu kumandanlığının emriyle Çorum’a sevk olunmuştur. Bir süre sonra Azîmzâde Rıfat, Çorum’un havası nedeniyle sağlığının bozulduğu ve bir gün olsun hastaliksız vakit geçiremez olduğu ve son zamanlarda yatağa düştüğü iddiasıyla Adana veya Konya vilayetine nakledilmesi talebinde bulunmuştur²³³. Bunun üzerine Azîmzâde Rıfat Bey Çorum Gureba Hastanesi baştabibi tarafından muayene edilmiştir. Tabip raporunda, Azîmzâde Rıfat Bey’in hasta olduğu ve yakalandığı hastalık sebebiyle Çorum’un havasının kendisine iyi gelmemesi sebebiyle başka bir yere naklinin uygun olacağı dile getirilmiştir²³⁴. Tabip raporuna rağmen Azîmzâde Rıfat Bey, aylarca süre geçmesine rağmen talep ettiği yerlere nakli hususunda bir gelişme olmayınca, yeni bir dilekçe yazmıştır. Azîmzâde Rıfat Bey, bu sefer dilekçesinde Adana ve Konya Vilayetleri yerine Bursa’ya nakledilmesini talep etmiştir²³⁵. Azîmzâde Rıfat Bey’in Bursa’ya da nakli uygun bulunmamış ve onun yerine Ankara’ya nakledilmesine karar verilmiştir²³⁶.

Yine doktor raporu istenen bir başka sürgün ise Fransız tebaasından Jak Ditoris’tir. Jak Ditoris’in sağlık sebeplerinden dolayı Çorum’dan başka bir yere nakledilmesi talebi üzerine Dâhiliye Nezaretinden Ankara Vilayetine gönderilen yazı şöyledir: “Çorum’da bulunan Fransız tebaasından Jak Ditoris’in mahall-i mezkûrun âb u havâsıyla imtizâc idemediğine ve ahvâl-i sıhhiyesinin diğer bir mahalle iltizâm idüb itmediğine dâir belediye tabibi ile beraber mümkün olduğu takdirde bir de askeri tabib tarafından muayenesi icra ettirilerek, istihsâl buyrulacak raporun irsâlini rica ederim. Ol bâb da emr u ferman hazret-i veliyyü’l-emrindir”²³⁷.

Bunun üzerine hem askerî doktor ve hem de belediye doktoru tarafından muayene edilmiş ve kendisi hakkında bir sağlık raporu düzenlenmiştir. Raporda, Jak

²³² BOA, DH EUM, 5. ŞB, 44/38/5 (23 Ağustos 1333/23 Ağustos 1917)

²³³ BOA, DH, EUM, 4. ŞB, 12/22/1 (30 Haziran 1333/30 Haziran 1917)

²³⁴ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 12/22/3 (23 Eylül 1333/23 Eylül 1913)

²³⁵ BOA, DH, EUM, 4. ŞB, 19/72/3 (18 Teşrin-i Sani 1333/18 Kasım 1917)

²³⁶ BOA, DH, EUM, 4. ŞB, 19/72/11 (6 Kanun-ı Evvel 1333/6 Aralık 1917)

²³⁷ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 53/8/6 (6 Teşrin-i Sani 1333/6 Kasım 1917)

Ditoris'in hastalığının başka bir yere nakledilecek derecede olmadığı, müptela olduğu iltihabın illetli bir hastalık olmadığı ifade edilmiştir²³⁸.

Hastalığa yakalanmış olan sürgünlerin hastalıkları ile alakalı olarak belgelerde bilgi mevcuttur. Örneğin, Fransa tebaasından olup, Çorum'da sürgün bulunan Antuan Eymir, Çorum Mutasarrıflığına yazmış olduğu dilekçede iki seneden beri böbrek ve üç aydan beri kanlı basur hastalığından muzdarip olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle, Çorum'un havasının kendisine iyi gelmediğini, Bursa veya İstanbul'a nakledilmesini istemektedir²³⁹. Çorum'a sürgün edilmiş bir başka sürgün Fransız tebaasından Mösyö Jir Varkanad'dır. Çorum'un havası ve suyuyla muvafık olamayıp hastalanmasından dolayı Bursa'ya dönmesi uygun görülmüştür²⁴⁰.

Bazen sürgünlerin Çorum'dan başka bir şehre geçici bir süreliğine gönderildikleri görülmektedir. Örneğin, kuduz bir köpek tarafından ısırılan Fransız tebaasından Antuan Teriko, tedavi olması için geçici bir süreliğine İstanbul'a gönderilmiştir²⁴¹. İstanbul'da tedavi görüp iyileşen Antuan Teriko, bir dilekçe ile Çorum'un havasıyla muvafık olmadığını, mümkünse İstanbul'da kalmasını, mümkün değilse Bursa'ya ailesinin yanına gönderilmesini Dâhiliye Nezareti'nden bir dilekçe ile talep etmiştir²⁴².

Zonguldak fener memuru iken Zonguldak'tan Çorum'a nakledilmiş olan Fransız tebaasından Desebles, dilekçesinde, Çorum'da sefil ve perişan bir hayat yaşadığı, ihtiyaç olduğu ve romatizma hastası olması sebebiyle Zonguldak'taki ailesinin yanına dönmesine izin verilmesini talep etmektedir²⁴³. İstanbul limanında kılavuz görevinde iken Ankara Çorum Sancağına sürgün edilen Manuli Alexsandri, dilekçesinde, seksen beş yaşında, son derece hasta ve sefil bir halde olması sebebiyle İstanbul'daki ailesinin yanına dönmesine izin verilmesini talep etmektedir²⁴⁴.

Çorum Sancağına bağlı Osmancık kasabasında sürgünde bulunan Arşak Sahakyan, dilekçesinde, hastalıktan muzdarip olması sebebiyle İstanbul'daki ailesinin yanına dönmesine izin verilmesini talep etmektedir²⁴⁵. Çorum'da sürgün bulunan

²³⁸ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 53/8/4 (21 Kanun-ı Evvel 1333/21 Aralık 1917)

²³⁹ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 49/34/17 (11 Kanun-ı Sani 1332/24 Ocak 1917)

²⁴⁰ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 44/26/2,4 (4 Eylül 1333/4 Eylül 1917)

²⁴¹ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 28/18/6 (2 Ağustos 1332/15 Ağustos 1916)

²⁴² BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 28/33/3 (24 Ağustos 1332/6 Eylül 1916)

²⁴³ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 20/62 C/1 (26 Mart 1331/8 Nisan 1915)

²⁴⁴ BOA, DH, EUM, 3. ŞB, 28/71/1 (14 Haziran 1333/14 Haziran 1917)

²⁴⁵ BOA, DH, EUM, 2. ŞB, 56/29/4 (24 Temmuz 1333/24 Temmuz 1917)

Fransız tebaasından Jak Anveret, dilekçesinde, Çorum'un havasının ve suyunun hastalığına iyi gelmemesi sebebiyle İstanbul'a dönme talebinde bulunmuştur²⁴⁶.

Osmanlı hükümeti yer değişikliği talebinde bulunan kişilerin taleplerini dikkatle değerlendirdiği ve olumlu yaklaştığı görülmektedir. Örneğin, Çorum'da bulunan Rus sivil esirlerden Onnik Laçikof, dilekçesinde, altmış beş yaşında, hasta ve ihtiyar birisi olması nedeniyle İstanbul'daki ailesinin yanına dönmesine müsaade edilmesini talep etmektedir²⁴⁷. Onnik Laçikof'un bu talebi olumlu karşılanmış ve Dâhiliye Nezareti'nden Ankara vilayetine yazılan tahriratta İstanbul'a dönmesine müsaade edilmiştir²⁴⁸.

Bazen Çorum'daki sürgünlerin iyi halleri onların taleplerinin karşılanmasında etkili olduğu görülmektedir. Örneğin, Rus tebaasından Çeyikim isimli bir rahibin Bursa'ya dönme talebi, sürgün süresince gösterdiği iyi hal nedeniyle olumlu karşılanmıştır²⁴⁹. Yine, Çorum'da bulunan Samsun Rum mütebaidinden Yakoka Yenkili, şiddetli romatizmal hastalığı sebebiyle Yalova veya Bursa kaplıcalarına gitme talebinde bulunmuş ve kendisinin İstanbul'a nakline izin verilmiştir²⁵⁰.

Hastalıklarını öne sürerek yer değişikliği talebinde bulunan bazı kişilerin talepleri ise reddedilmiştir. Özellikle hastalığının başka bir yere nakledilecek kadar kötü olmadığı doktor raporuyla sabit olanların talepleri olumlu karşılanmamıştır. Çorum'a sürgün edilen Fransız tebaasından Jan de Nodrof, sağlık özrü sebebiyle Bursa'ya nakil talebinde bulunmuştu. Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine yazılan tahriratta, bu şahsın sağlık durumunun tabiplerin raporuyla başka bir yere naklini gerektirecek ağırlıkta olmadığı anlaşılmış olup, talebinin olumlu karşılanmadığı ifade edilmektedir²⁵¹.

Zaman zaman sürgünler adına, aile üyelerinden de nakil talebinde bulunulmaktaydı. Nakil talebi eşlerden gelmekteydi. Sona Gaytano, Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı dilekçede, eşi Dimetokalı Gaytano'nun Rusya tebaasından olması sebebiyle İstanbul'dan Çorum'a sürgün edilmiş ve orada yaşamını sürdürdüğünü; bir müddetten beri Çorum'un iklimi sebebiyle diş, göz ve romatizma hastalığına yakalandığı ve orada ikameti bir süre daha devam ederse sağlığının düzeltilemez hale

²⁴⁶ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 48/25/5 (29 Teşrin-i Evvel 1333/25 Ekim 1917)

²⁴⁷ BOA DH, EUM, 5. ŞB, 56/28/11 (6 Kanun-ı Evvel 1333/6 Aralık 1917)

²⁴⁸ BOA DH, EUM, 5. ŞB, 56/28/2 (13 Mart 1334/13 Mart 1918)

²⁴⁹ BOA, DH, EUM, 5.ŞB, 50/8/6 (18 Kanun-ı Evvel 1333/18 Aralık 1917)

²⁵⁰ BOA, DH, EUM, 3. ŞB, 26/57/7 (5 Haziran 1333/5 Haziran 1918)

²⁵¹ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 61/10/2,4 (28 Mayıs 1334/28 Mayıs 1918)

geleceği ve bunun da oradaki doktorların teşhisinden anlaşıldığı, bu nedenle hiç olmazsa tedavi için daha uygun olan Bursa'ya nakledilmesini talep etmiştir. Yine de eşinin tedavisi ve bakımı için en uygun yerin ailesinin yanı olan İstanbul olduğunu da dilekçesinde ifade etmiştir²⁵². Bir başka Rus asıllı eş Mariya Çaviki de, Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı dilekçede, Çorum'da sürgün bulunan Nator Çaviki'nin sağlığının çok kötü olduğu, bunun da doktoru tarafından ifade edildiğini, bu sebeple ailesinin olduğu İstanbul'a dönmesine müsaade edilmesini talep etmektedir²⁵³.

1.2. AİLEVİ SEBEPLERDEN DOLAYI GERİ DÖNME TALEPLERİ

Çorum'a sürgün hayatı yaşayanların yer değişikliği talepleri arasında iklim ve sağlığın yanında ailevi sebeplerde ön plana çıkmaktaydı. Ailevi sebeplerle yer değişikliği talebinde bulunan kişilerin durumları değerlendirilmiş ve ona göre kararlar alınmıştır. Örneğin, Fransız tebaasından olup Ereğli'den Çorum'a sürgün edilmiş olan Makinist Gaston Lalleman'ın Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı dilekçede, İstanbul'da sekiz aylık hamile olan eşinin yanına gitmesine müsaade edilmesi talebi yer almaktadır²⁵⁴. Bir başka sürgün Berastamos Makiris'tir. Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı dilekçede; beş seneden beri Ereğli Şirket-i Osmanisinde çalıştığını, Zonguldak'tan hükümet mahallinin emri üzerine Çorum'a sürgün edildiğini, şirkette bulunduğu müddetçe görevini güzel bir şekilde yerine getirdiğini, şirket memurları tarafından övüldüğünü, ailesinin sefalet içinde bulunması sebebiyle Zonguldak'a dönmesine müsaade edilmesini talep etmektedir²⁵⁵.

Enişte Haykanoş Karabetyan tarafından Dâhiliye Nezareti'ne yazılan bir dilekçede, Arşakoğlu Parsih Hazhazyan'ın Çorum'a sürgün edildiği, Hazhazyan'ın ailesi ve çocuklarının kimsesiz kalması ve kendisinin dahi sefil halde bulunmasından dolayı İstanbul'a dönmesine müsaade edilmesini talep etmektedir²⁵⁶. Yine Zonguldak'ta Osmanlı Meadin şirketinde görevli iken Çorum'a sürgün edilen Yunanlı Makiris, kendisi ve ailesinin sefil bir halde bulunmasından dolayı Zonguldak'a ve işine geri dönme talebinde bulunmaktadır²⁵⁷.

Çorum'da bir seneden beri sürgün hayatında bulunan Fransa tebaasından Jozef Karabet'in zevcesi, sürgünde bulunan eşi adına Dâhiliye Nezareti'ne müracaatta bulunmuştur. Jozef Karabet'in bir sene önce Çorum'a nakledilmiş olduğunu, eşinin iyi

²⁵² BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 54/42/1 (14 Şubat 1334/24 Şubat 1918)

²⁵³ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 50/41/1 (13 Kanun-ı Evvel 1333/13 Aralık 1917)

²⁵⁴ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 11/21/1 (23 Mart 1331/5 Nisan 1915)

²⁵⁵ BOA, DH, EUM, 3. ŞB, 21/35/5 (10 Nisan 1333/10 Nisan 1917)

²⁵⁶ BOA, DH, EUM, 2. ŞB, 44/32/7 (25 Ağustos 1333/25 Ağustos 1917)

²⁵⁷ BOA, DH, EUM, 3. ŞB, 21/7/4 (26 Mart 1333 /26 Mart 1917)

ahlaklı ve temiz kalpli biri olduğunu, kendisinin çok zor durumda olduğunu ve çok zahmet çektiğini beyan ederek eşinin İstanbul'a dönmesi talebinde bulunmuştur²⁵⁸.

Rus sivil esirlerden Olseltacik, Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı dilekçede, Çorum'da sürgün hayatı yaşadığını, kız kardeşinin yaşlı olduğunu ve yalnız kaldığını belirterek emsalleri gibi İstanbul'a dönmesine müsaade edilmesini talep etmiştir²⁵⁹. Yine Zonguldak'tan Bolu'ya, oradan da Çorum'a gönderilmiş olan Rus tebaasından Onore Çarkovski, İstanbul'da bulunan ailesinin yanına dönme talebinde bulunmuş ve bunun üzerine Dâhiliye Nezareti de, adı geçen kişinin dönmesinin bir sakıncası olup olmadığını Çorum Mutasarrıflığına sormuştur²⁶⁰. Mutasarrıf Vekilinden Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta, Onore Çarkovski'nin İstanbul'a dönmesinin sakıncalı olmadığı belirtilmiştir²⁶¹.

Kimi sürgünlerin ailevi sebeplerden dolayı memleketlerine dönme taleplerinin kabul edildiği de olmuştur. Fransa tebaasından Aleksandır Brut ile Jul Lakaz-Edward Lakaz ve Pol Gamen'in 12 Teşrin-i Sani 1330 /25 Kasım 1915 tarihinde efkâr-ı umumiye-i İslamiye'de görülen heyecana binaen Bursa'da ikametlerine devam ettirilmeleri polis tarafından sakıncalı görülerek Çorum'a sürgün edilmişlerdir. Mağduriyetten dolayı orada kalan ailelerine bakacak kimseleri olmadığını belirterek Bursa'ya dönmelerine müsaade edilmesini istemişlerdir²⁶². Dâhiliye Nezareti, adı geçen kişilerin taleplerini yerinde bulmuş ve Hüdavendigâr Vilayeti ile Ankara Vilayeti'ne gönderdiği tahriratla Aleksandır Brut ile Jul Lakaz-Edward Lakaz ve Pol Gamen'in Bursa'ya dönmelerine müsaade edildiğini bildirmiştir²⁶³.

Bazen de sürgünlerin ailevi sebeplerden dolayı ailelerinin yanına dönmelerine geçici bir süreliğine izin verilmiştir. Konstantin Nikolaidis Zonguldak'ta ticaretle meşgul iken harbin ilanı üzerine İngiliz tebaasından olması hasebiyle Zonguldak'tan Çoruma sürgün edilmiştir. Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı dilekçesinde; ailesinden bir telgraf aldığı ve telgrafta eşinin son derece hasta olduğu bilgisinin bulunduğu, bu nedenle Zonguldak'ta ona bakacak kimsesi olmadığından, refikasının yanına gitmesine müsaade edilmesini talep etmekteydi²⁶⁴. Başkumandanlık Vekâletinden Dâhiliye Nezareti'ne bildirilen tahriratta, Konstantin'in Amerika Sefareti'nden önce Zonguldak ve sonradan İstanbul'a nakledilmesi için ricada bulunduğu, kendisinin İstanbul'a

²⁵⁸ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 28/17/1 (28 Ağustos 1332/10 Eylül 1916)

²⁵⁹ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 49/18/1

²⁶⁰ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 11/10/5 (31 Kanun-ı Evvel 1330/13 Ocak 1915)

²⁶¹ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 11/10/11 (19 Mart 1331/1 Nisan 1915)

²⁶² BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 28/19/18 (8 Şubat 1330/21 Şubat 1915)

²⁶³ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 28/19/5-7 (17 Şubat 1330/2 Mart 1915)

²⁶⁴ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 10/32/5 (24 Şubat 1330/9 Mart 1915)

dönmesinin uygun olmayacağı gibi Zonguldak'ta ikamet etmesi de uygun görülmemiştir. Fakat eşinin Zonguldak'ta hasta ve muhtaç olmasından dolayı; Konstantin'in gözetim altında tutulmak şartıyla, eşinin hastalığı düzelinceye kadar Zonguldak'ta ikametine müsaade edilmiştir²⁶⁵.

1.3. SÜRGÜN BULUNDUKLARI ÇORUM'DAN BAŞKA BİR MAHALLE DÖNME TALEPLERİ

Çorum Sancağında sürgünde bulunan kişilerin Osmanlı hükümetinden çeşitli talepleri olmuştur. Bu taleplerin en dikkat çekenini ise sürgünlerin Çorum'dan başka bir bölgeye dönme talepleridir. Osmanlı hükümeti de bu talepleri değerlendirerek talepleri uygun görülenlere izin vermişse de, bazılarının ise talepleri çeşitli sebepler gösterilerek kabul edilmemiştir. Dâhiliye Nezaretinden Ankara Vilayeti²⁶⁶ ve Çorum mutasarrıflığına²⁶⁷ yazılan tahriratta; İngiltere tebaasından olup, İzmit'te ikamet ederken Çorum'a sürgün edilen Mösyö Halter ve Mösyö Diyamis'in İstanbul'a nakledilme taleplerinin uygun bulunduğu ve İstanbul'a dönmelerine izin verildiği bildirilmiştir.

Estefan Sarrafoğlu Samsun'da komisyonculuk ve Union Sigortası'nın acenteliği ile uğraşırken bundan dört beş ay evvel meçhul sebepten dolayı Çorum Sancağına bağlı Sungurlu Kazasına sürgün edilmiştir. Kendisinin devletine sadık bir kimse olduğu ve halk nazarında da güvenilir biri olarak tanındığını, bu nedenle Sungurlu'dan Samsun'a dönmesine müsaade edilmesini talep etmiştir²⁶⁸.

Giresun'da ikamet eden Yorgi Estapolos, Samsun'da bulunduğu sırada Rumlarla birlikte Çorum'a sürgün edilmiş, önce Osmancık kazasına ve ardından da İskilip'e nakledilmiştir. Giresun'a dönmek için Dâhiliye Nezareti'ne bir dilekçe ile başvurmuş, Dilekçesinde; Samsun'a ticaret için gittiğini, ailesinin ve ticaretgâhının Giresun'da bulunduğunu, yaşının elli bir olduğunu ve Osmanlı Devleti için canını feda edeceğini belirterek Giresun'a dönmesine izin verilmesini talep etmektedir²⁶⁹.

1.4. SÜRGÜN ESİRLERİN OSMANLI DEVLETİ'NDEN YEVMİYE TALEPLERİ

Osmanlı Hükümeti sürgüne tabi tuttuğu esirleri belirli yerlerde gözetim altında tutmuştur. Bu sivil esirlere yevmiye verilmekte ve geçimleri devlet tarafından karşılanmaktaydı. Gerektiğinde sürgünlere ek yardımlar da yapılmaktaydı²⁷⁰. Gözetim altında tutulan esirlerden çalışmak isteyenlere gerekli kolaylık sağlanmaktaydı. Bu

²⁶⁵ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 10/32/11 (19 Şubat 1330/4 Mart 1915)

²⁶⁶ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 6/41/2 (27 Teşrin-i Sani 1330/10 Aralık 1914)

²⁶⁷ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 6/41/6 (28 Teşrin-i Sani 1330/11 Aralık 1914)

²⁶⁸ BOA, DH, EUM, 3. ŞB, 21/36/1 (9 Mayıs 1333/9 Mayıs 1917)

²⁶⁹ BOA, DH, EUM, 3. ŞB, 25/20/1 (22 Mart 1334/2 Mart 1918)

²⁷⁰ Özçelik, a.g.e., s. 35.

uygulama tamamen gönüllülük esasına dayanmaktaydı. Esirlerin günlük ihtiyaçlarının karşılanması için Harbiye Nezareti tahsisatından bir ödenek tahsis edilmekteydi²⁷¹. Örneğin; Ankara Vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan yazıda, Çorum Sancağına sürgün olarak gönderilmiş olan İtalya tebaasından Aleksandır Kalınçeli, Osmanlı hükümetinden geçimini sağlamak için kendisine yevmiye tahsisi edilmesi talebinde bulunmuştur²⁷².

1.5. DİNİ GEREKÇELERLE BAŞKA BİR YERE NAKİL TALEPLERİ

Rus tebaasından sürgün olarak Çorum Sancağına gönderilen bazı kişiler dini gerekçeler sunarak bulundukları sürgün mahallinden kurtulmaya çalışmışlardır. Rus tebaasından olup Musevi olan terzi Mois ve Tenekeci Avram'ın hikayesi oldukça dikkat çekicidir. Terzi Mois ve Tenekeci Avram tarafından Dâhiliye Nezaretine yazılmış dilekçede, Rusya tebaasından olduklarını, Rus hükümetinin seferberlik ilanı üzerine silahaltına alınarak orduya sevk edildiklerini belirtmişlerdir. Musevilerin öteden beri Osmanlı askerine karşı silah kullanmadığı için Rus ordusundan kaçarak İstanbul'a sığındıklarını belirtmişlerdir Bu kişiler, polis müdüriyetine müracaat edip kayıt olmadıklarından dolayı önce Ankara'ya sevk edilmişler daha sonra Çorum Sancağına bağlı Sungurlu kazasına gönderilmişlerdir. Terzi Mois ve Tenekeci Avram Sungurlu'da kendilerinden başka Musevi bulunmaması, ibadethane ve kabristan olmaması nedeniyle Musevi bulunan başka bir mahalle nakillerini istemişlerdir²⁷³. Başkumandanlık Vekâletinden Dâhiliye Nezaretine verilen cevapta; Tenekeci Avram ve Terzi Mois'in Musevi bulunan başka bir yere nakledilme talepleri yerinde görülmemiş ve reddedilmiştir²⁷⁴.

1.6. SÜRGÜNLERİN TAHLİYE EDİLME TALEPLERİ

Bazı sürgünler ise çeşitli gerekçeler göstererek tahliye talebinde bulunmuşlardır. Rus tebaasından İshak Nureddin ve Sapançalı İsmail Şemseddin, Osmanlı tabiiyetine geçmeleri sebebiyle tahliye talebinde bulunmuşlardır²⁷⁵. Yine Çorum'da sürgünde bulunan Bandırma, Karesi ve Sultançayır Borasit madeni yöneticiliği yapmış olan Cayız Yanin, Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı dilekçe ile tahliye talebinde bulunmuştur²⁷⁶. Bu

²⁷¹ Özdemir, *a.g.t.*, s. 209.

²⁷² BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 18/29/1 (3 Teşrin-i Evvel 1331/16 Ekim 1915)

²⁷³ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 40/3/9 (20 Haziran 1333/20 Haziran 1917)

²⁷⁴ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 40/3/4 (29 Haziran 1333/29 Haziran 1917)

²⁷⁵ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 6/2/4 (23 Teşrin-i Sani 1333/6 Aralık 1914)

²⁷⁶ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 13/2/1 (3 Mart 1331/16/ Mart 1915)

kişilerin tahliye taleplerinin ne şekilde sonuçlandığına ilişkin bir belgeye ulaşamamıştır.

1.7. ÇORUM MERKEZE NAKİL TALEPLERİ

Sürgünler için sadece Çorum merkezi sürgün yeri olarak düşünmemek gerekir. Çorum Sancağına bağlı kaza, kasaba ve köylerinde sürgün olarak bulunan kişiler de mevcuttu. Örneğin, Osmancık'a nakledilen Bohor Tarragano, W. Wella ve W. Daston isimdeki üç şahıs Amerika Sefaretinin iltiması ile Çorum'a dönmelerine müsaade edilmelerini istemekteydiler. Dâhiliye Nezaretinden bu üç şahsın durumu hakkında Ankara Vilayetinden malumat istenmiştir²⁷⁷. Ankara Valisinden Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e hitaben yazılan tahriratta; Çorum'a bağlı Osmancık kasabasında ikamet ettirilen bu üç kişinin Çorum'a iadelerinin uygun görülmediği bilgisi verilmektedir²⁷⁸.

2. MUHASİM DEVLET TEBAASI SÜRGÜNLERİN SEVK EDİLİŞ USULLERİ

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı süresince muhasım devlet tebaası olanların misilleme politikası gereği sürgüne tâbi tutmuştur. Sürgüne tâbi tutulacak kişiler önce işlerinden çıkarılmış, ardından haklarında sürgün işlemi başlatılmıştır²⁷⁹. Örneğin; İzmit Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezareti'ne yazılan yazıda, İzmit'te bulunan Bahçecik Amerikan Mektebi Müdürü İngiliz tebaasından James Macnot'un önce mektebiyle ilişkisi kesilmiş ve ardından Çorum'a sürgünü gerçekleştirilmiştir²⁸⁰.

I. Dünya Savaşı boyunca sürgünlerin sevk-i iki şekilde gerçekleşmiştir. Birinci olarak, haklarında sürgün kararı verilen kişilerin kendi vasıtalarıyla sürgün yerlerine ulaştırılması şeklindedir²⁸¹. İkinci olarak ise, sürgüne tâbi tutulan kişilerin tamamen devletin sağladığı vasıtalarla sürgün mahallerine sevk edilmesidir. Sevk edilen kişiler için genellikle demiryolu ulaşımı tercih edilmiştir. Örneğin; Hüdavendigar Vilayetinde bulunan Fransız tebaasından Aleksandır Brut, Jul Lakaz, Edward Lakaz ve Pol Gamen 1 Mart 1331/14 Mart 1915 tarihinde Ankara'ya, oradan da trenle Çorum'a sevk edilmişlerdir²⁸².

Bunun dışında sürgün hayatı sona eren ve serbest bırakılan şahıslar, daha önceden ikamet ettikleri mahallere dönerken de tren yolu ulaşımını kullanmışlardır. Bu

²⁷⁷ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 32/45/7 (13 Teşrin-i Sani 1332/26 Kasım 1916)

²⁷⁸ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 32/45/3 (25 Kanun-ı Evvel 1332/7 Ocak 1917)

²⁷⁹ Sonat, *a.g.t.*, s. 23.

²⁸⁰ Sonat, *a.g.t.*, s. 23-24; BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 80/34/2 (2 Mayıs 1331/15 Mayıs 1915)

²⁸¹ Sonat, *a.g.t.*, s. 28.

²⁸² BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 11/2/3 (1 Mart 1331/14 Mart 1915)

bağlamda İngiliz tebaasından olan ve serbest bırakılan Mösyö Halter Polez ve Mösyö Diyamis, Ankara'dan trenle İstanbul'a gitmişlerdir²⁸³. Yine Samsun'dan Çorum'a nakledilmişken sonradan İstanbul'a gelmesine müsaade olunan İstanbul Mebusu Viktor Efendi'nin bacanağı ve Samsun eşrafından Oyaniyos Borloğlu Efendi'nin trenle seyahat etmesine müsaade edilmiştir²⁸⁴.

2.1. SÜRGÜNLERİN SEVK EDİLDİKLERİ MAHALLER

I. Dünya Savaşı süresince haklarında sürgün kararı alınan İtilaf Devletleri vatandaşları Anadolu'nun farklı vilayetlerine gönderilmiştir. Bu amaç doğrultusunda da özellikle askeri sevkiyat alanlarından uzak ve Anadolu'nun denize kıyısı olmayan kesimleri, düşman devletlerle işbirliğinin daha az olduğu şehirler sürgün yeri olarak tercih edilmiştir. Bu bağlamda bahsi geçen kişiler genel olarak Anadolu'nun iç bölgesinde bulunan şehir ve kazalara doğru sevk olunmuştur²⁸⁵.

Bu bağlamda I. Dünya Savaşı boyunca Osmanlı hükümetinin sürgün amaçlı seçtiği mahaller şu şekilde sıralanabilir:

*Edirne, Sivas, Kastamonu, Konya, Karesi, Hüdavendigâr vilayet merkezleri, Ankara vilayet merkezi ve merkeze bağlı Nallıhan ile Haymana kazaları, ayrıca merkeze bağlı Kırşehir, Yozgat ve Çorum Sancakları ve Çorum Sancağına bağlı Mecidözü kasabası, Suriye vilayetine bağlı Nasıra kazası, Konya vilayetinin Seydişehir ve Burdur sancakları ile Koçhisar kasabası, Bolu sancağına bağlı Düzce kazası, Beyrut vilayetine bağlı Lazkiye sancağı, Adana vilayetinin Tarsus kasabası, ve Niğde Sancağı'dır*²⁸⁶.

Öte yandan Muhasım devlet tebaasından sevkiyat dışı bırakılanlar da olmuştur. Özellikle Osmanlı Bankası ya da tekel gibi devlet kurumlarında çalışanlar sevkiyattan muaf tutulmuşlardır. Bunun yanında İtilaf Devletleri arasında yer aldığı halde herhangi bir cephede savaş halinde olmamamızdan dolayı ülkede yaşayan Amerikan tebaasının vatandaşlarına ve kurumlarına karşı daha müsamahakâr davranılması yoluna gidilmiştir. Amerikan tebaasından olanlardan ülkesine dönmek isteyenlere kolaylık sağlanmıştır²⁸⁷.

Sürgünlerin yoğun olarak sevk edildiği mahallerde yoğunluğun azaltılması için tedbirler alınmıştır. Söz konusu yerlerdeki sürgün fazlalığı yakın kaza ve köylere

²⁸³ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 6/41/4 (6 Kanun-ı Evvel 1330/19 Aralık 1914)

²⁸⁴ BOA, DH, EUM, 3. ŞB, 20/33/3 (1 Mart 1333/1 Mart 1917)

²⁸⁵ Sonat, a.g.t., s. 41.

²⁸⁶ Özdemir, a.g.t., s. 208.

²⁸⁷ Özdemir, a.g.t., s. 208.

dağıtılarak giderilmeye çalışılmıştır. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı süresince İtilaf Devletleri vatandaşlarının başlıca sürgün noktalarından biri olan Çorum Sancağı bir süre sonra bu yoğunluğu kaldıramamıştır. Bunun üzerine alternatif çözüm olarak sancak merkezinde bulunanların bir kısmı merkeze bağlı kazalara gönderilmiş ve bu şekilde sıkışıklık azaltılmaya çalışılmıştır²⁸⁸. Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın Hariciye Nazırına yazdığı tahriratta, Çorum merkezinin sürgün ecnebilerden dolayı doyma noktasına geldiği ve bu sıkışıklığın azaltılması yoluna gidildiği belirtilmiştir. Bu nedenle, Bohor Tarragano, W. Vella ve W. Daston adlı sürgünlerin Çorum'a sevk edilmesinin uygun olmadığı belirtilmiştir²⁸⁹.

2.2. İAŞE VE SEVK MASRAFLARI

Sürgün olarak gönderilen kişilerin iâşe ve nakil masrafları Osmanlı hükümetinin aldığı bir kararla Harbiye Nezareti tarafından karşılanmaktaydı. Gerektiğinde hükümet tarafından ek yardımlar da yapılmaktaydı. Ancak sürgünlere ayrılan tahsisattan aynı zamanda Ermeni, Arap ve Rum ailelerinin nakil masrafları da karşılanmaktaydı. Bu nedenle zaman zaman tahsisatın yetersiz kaldığı da olmaktaydı. Buna binaen sürgün olarak gönderilen muhasım devlet vatandaşlarının sevk masraflarının ikamet ettikleri eski yerlerinden karşılanması öngörülmüştür²⁹⁰. Sürgünler için yapılan yol, iâşe ve benzeri tüm masraflar kayda alınmıştır²⁹¹.

2.3. SEVK CETVELLERİNİN HAZIRLANMASI

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşına dahil olmasından bir süre sonra ülkesindeki muhasım devlet vatandaşlarına yönelik sürgün uygulaması yapmıştır. Bu amaçla Osmanlı hükümeti sürgüne tabi tutulacak muhasım devlet tebaasının sevk hazırlıklarına başlanması için vilayetlere yazı göndermiştir. Yazıda, sevke tâbi tutulacak kişilerin cetvellerinin hazırlanıp merkeze gönderilmesi istenmiştir²⁹². Divan-ı Harb-i Örfî kararıyla sevk edilecek olan şahıslara ait kişisel ve ailevi bilgileri gösteren cetveller hazırlandı. Bu cetvellere sürgün edilen kişilerin isimleri, yaşları ile geride bıraktıkları taşınmaz eşyaları, malları ve mülkleri yazılmıştır. İki nüsha hazırlanan cetvellerin bir nüshası yerel idareye, diğeri ise Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiştir²⁹³.

²⁸⁸ Sonat, *a.g.t.*, s. 43.

²⁸⁹ BOA, (Hariciye Nezareti Siyasi, (HR. SYS), 21/47/11/3 (10 Kanun-ı Sani 1332/23 Ocak 1917)

²⁹⁰ Özdemir, *a.g.t.*, s. 210; Özçelik, *a.g.e.*, s. 35.

²⁹¹ Özçelik, *a.g.e.*, s. 36.

²⁹² Sonat, *a.g.t.*, s. 24.

²⁹³ Özdemir, *a.g.t.*, s. 209.

Divan-ı Harb-i Örfî tarafından sevk edilecek olan muhasım devletler tebaasının tespit edilen suçlarını içeren cerâim-i adliye cetveller, sevk edilecekleri bölgenin idari amirlerine gönderildi ve böylece bu makamların önceden bilgilendirilmesi sağlandı. Öte yandan zorunlu ikamete tabi tutulan bu kişilere, yola çıkmadan önce “*ikamet tezkiresi*” adı verilen belgeler düzenlendi. Bu belgelerde; sevk edilen kişinin şahsi bilgileriyle birlikte, yaşı, tabiiyeti, meslekleri veya memuriyeti, sevk edilme nedeni, babasının ismi ve yerleştirildikleri adres bilgileri bulunuyordu. Sevke tabi tutulan bu kişiler, sürgün cezasını çecekleri yerlere ulaştıklarında, o bölgede olduklarını ispatlamak durumundaydılar. Sürgünler, kendilerine verilen ikamet tezkirelerini, bölgenin güvenliğinden sorumlu olan jandarma, polis veya askeri birimlere ya da komutanlara ibrâz etmek zorundaydılar²⁹⁴.

3. SÜRGÜNLERİN YABANCI SEFARETLERDEN ALDIKLARI YARDIMLAR

Amerika Birleşik Devletleri, İspanya ve Felemenk elçilikleri Osmanlı Devleti’nin elinde bulunan İtilaf Devletleri esirlerinin durumlarıyla yakından ilgilenmiş ve esirlerin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Bu devletlerin elçilikleri esirlere yapılan yardımlarda hasta ve sakat esirlere öncelik vermekteydiler. Savaş sırasında İngiltere ve Fransa’nın tutsak etmiş olduğu Osmanlı Devleti vatandaşları ile ilgili bilgiler genellikle Amerikan elçiliklerinin raporları tarafından öğrenilmekteydi. Bu nedenle İstanbul’da bulunan Amerikan Elçiliği’nin Türkiye’deki esir kamplarını ziyareti ve kamplarla ilgili talepleri Osmanlı hükümeti tarafından olumlu karşılanmakta ve yerine getirilmekteydi²⁹⁵. Örneğin; Çorum civarındaki köylere gönderilmiş yabancı devlet tebaasından Bohor Tarragano, W. Wella, ile W. Daston isimdeki üç kişi, Çorum’un civar köyllerine nakledilmişlerdi. Bu kişilerin orada çalışmaları zor olduğundan dolayı Çorum’a dönmelerine müsaade olunması için Amerika Elçiliğinden yardım istenmiştir²⁹⁶.

Bu yabancı elçilikler sürgünlerin sadece masraflarıyla ilgilenmekle kalmamış, aynı zaman da bu şahısların sağlık durumlarıyla da yakından ilgilenmişlerdir. Örneğin; Çorum’da ikamet ettirilmekte olan İngiliz ve Fransız tebaasının sağlık durumunun kontrol edilmesi ve gerekli yardımın yapılması için Merzifon Kolsuz Mektebi’nde

²⁹⁴ Özdemir, *a.g.t.*, s. 209-210.

²⁹⁵ Özçelik, *a.g.e.*, s. 128-129.

²⁹⁶ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 32/45/7 (21 Teşrin-i Sani 1332/4 Aralık 1916)

bulunan Doktor Mardiri'nin İstanbul Amerika elçiliğinden aldığı telgraf üzerine Çorum'a geldiği bilinmektedir²⁹⁷.

Yabancı devlet elçilikleri bunların dışında sürgünlerin ailelerinin yanına dönmeleri hususunda gerekli tahkikatta ve yardım desteğinde bulunmaktaydı. Aynı zamanda bu elçiliklerden muhasım devlet tebaası sürgünlerine maddi yardım da yapılmaktaydı. Sürgünde bulunan Karadağ tebaasından Aleksandır Buskoviç ile iki küçük biraderi, Karadağ hükümeti tarafından gönderilen yardımın kesilmesi nedeniyle yokluk içinde bulundukları beyanı ile İspanya Sefareti aracılığıyla Bursa'ya ailelerinin yanına gitmelerine müsaade edilmesini istemişlerdir²⁹⁸. İspanya Sefareti, Hariciye Nezaretine Aleksandır Buskoviç ile iki küçük biraderinin Bursa'daki ailelerinin yanına dönmelerine müsaade edilmesi için başvuruda bulunmuştur. Hariciye Nezareti'nden verilen karşı cevapta ise, ilgili kişilerin ne suretle sürgün edildikleri, hal ve suretlerinin araştırılıp sonucunun kendilerine bildirileceği söylenmiştir²⁹⁹.

İspanya Elçiliği de, İtilaf Devletleri'nin esir edilen vatandaşları hakkında gerekli bilgileri almakta ve esirlerle yakından ilgilenmekteydi. İspanya, aynı zamanda, Rusya'daki Osmanlı esirleri hakkında da Osmanlı Devleti'ne malumat ulaştırmaktaydı. İtalyan Elçiliği de, ülkesinin Birinci Dünya Savaşına girmeden önce, muhasım devlet vatandaşları olan esirler ile yakından ilgilenmiştir³⁰⁰.

Felemenk Elçiliği de Osmanlı Devleti'nde yaşayan İtilaf Devletleri vatandaşlarıyla yakından ilgilenmiştir. Misilleme suretiyle gözetim altına alınan ve sivil esir statüsünde tutulan kişilere yardımda bulunmuştur³⁰¹. Örneğin; Rus sürgünlerinden Torosyan, Osmancık'tan Sungurlu'ya ve oradan da Çorum'a kadar parası olmadığı için yürüyerek gelmiştir. Torosyan, Çorum'da Geytano adlı bir kişi vasıtasıyla Felemenk elçiliğinden kendisine yirmi lira yol masrafı gönderilmesini talep etmiştir³⁰².

4. SÜRGÜNLERİN SEYAHAT VARAKALARI

1910 yılında mürur tezkerelerinin kaldırılmasından sonra, genel olarak savaş nedeniyle seyahat varakaları uygulamaya konulmuştur. Bu nedenle, seyahat varakasıyla alakalı yayımlanan nizamnamede; “...savaş devam ettiği süre zarfında Osmanlı tebaası ile yabancılar, askerî inzibati tedbirler olarak seyahat varakası alacak askeri veya

²⁹⁷ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 7/34/1 (21 Kanun-ı Evvel 1331/3 Ocak 1916)

²⁹⁸ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 67/25/1 (29 Ağustos 1334/29 Ağustos 1918)

²⁹⁹ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 67/25/5 (11 Ağustos 1334/11 Ağustos 1918)

³⁰⁰ Özçelik, a.g.e., s. 129.

³⁰¹ Özçelik, a.g.e., s. 130.

³⁰² BOA, DH, EUM, 2. ŞB, 39/47/7 (1 Temmuz 1333/1 Temmuz 1917)

siyasi bir nedenden dolayı hükümetçe yasaklananlara ise seyahat varakası verilmeyecek...” hükümleri yer almıştır. Ayrıca aynı nizamnamede vilayetlerde veya gayr-i mülhak bir sancak içerisinde yolculuk yapacakların seyahat varakası alması zorunlu görülmemiştir³⁰³. Dâhiliye Nezaretinden Ankara Vilayetine yazılan yazıda, Osmanlı tebaasından Zafirioğlu Yorgi’nin İstanbul’a dönmek üzere eline seyahat varakası verileceği bildirilmiştir³⁰⁴.

Üçüncü Ordu Kumandanlığınca Çorum’a sevk edilmiş Rumlardan olan Kaplanoğlu Kostaki, aldığı seyahat varakasıyla Ankara’ya kadar gelmiştir. İstanbul’a dönmesine müsaade edilen Kostaki’nin Ankara’da aldığı telgrafta İstanbul’a dönmesine izin verilmediği bildirilmiştir. İstanbul’a gidip gidemeyeceği belli olmayan Kostaki, gerekli yerlere tekrar müracaat etmiştir³⁰⁵. Sonuç olarak, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa’dan Ankara Valisi Nazım Bey’e yazılan yazıda, Kaplanoğlu Kostaki’nin İstanbul’a gelmesine müsaade edildiği belirtilmiştir³⁰⁶.

Samsun Reji fabrikası sandık emini iken Sungurlu’ya sürgün edilen Jorj Vafiyadis’in Sungurlu’dan hareketine müsaade edilmesi üzerine Sungurlu’dan Ankara’ya gitmesi için seyahat varakası düzenlenmiştir³⁰⁷. Bunun haricinde Çorum’da sürgün bulunan Rusya tebaasından Artin Tokatlıyan, Osmanlı Devleti’ne sadık birisi olduğunu ve kendisine seyahat varakası verilmesini talep etmiştir³⁰⁸.

5. SÜRGÜNLERİN AFFEDİLMELERİ

8 Ekim 1918 tarihinde Sadrazam Talat Paşa Hükümeti’nin istifası ile İttihat ve Terakki iktidarı sona ermiştir. İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından siyasi nedenlerle sürgüne gönderilen birçok siyasi sürgün ittihatçıların iktidarının son bulması ile affi beklemeye başlamışlardır. 14 Ekim 1918 tarihinde Ahmet İzzet Paşa Hükümeti’nin kurulmasıyla birlikte Sultan Vahdettin’in emri ile de af beklentisi içinde olan sürgünlerin mağduriyetlerini gidermek için çalışmalara başlandı. Tüm sürgünleri içine alacak listeler hazırlanmaya başlandı. Ahmet İzzet Paşa okuduğu hükümet programında siyasi ve idari kararlar neticesinde sürgüne gönderilmiş olanların serbest bırakılacağını ifade etmiştir³⁰⁹. Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin programına affi dahil etmesi sürgün

³⁰³ Nalan Turna, “Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat Varakaları ve Kadınlar”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C. VI, S. 14, Mart 2019, s. 160.

³⁰⁴ BOA, DH, EUM, 5. ŞB, 18/39/1 (23 Teşrin-i Evvel 1331/6 Kasım 1915)

³⁰⁵ BOA, DH, EUM, 3. ŞB, 23/47/5 (20 Eylül 1333/20 Eylül 1917)

³⁰⁶ BOA, DH, EUM, 3. ŞB, 23/47/1 (26 Eylül 1333/26 Eylül 1917)

³⁰⁷ BOA, DH, EUM, 3. ŞB, 21/43/3,5 (10 Mayıs 1333/10 Mayıs 1917)

³⁰⁸ BOA, DH, EUM, 2. ŞB, 54/10/2 (4 Nisan 1334/4 Nisan 1918)

³⁰⁹ Polat, a.g.t., s. 423.

mahkumlarında büyük bir heyecan ve beklenti meydana getirmiştir. Fatih Cami Vaizlerinden Mehmed, Ulemadan Maarif Nezareti müfettişlerinden Yusuf Ziya, Dava Vekili Hakkı ve Herdban Serkez, 22 Teşrin-i Evvel 1334/22 Ekim 1918 tarihinde aynı anda Meclis-i Mebusan’a, Adliye Nezareti’ne, Dâhiliye Nezareti’ne, Şura-yı Devlete ve Sadrazam İzzet Paşa’ya müştereken dilekçe yazarak neden hala serbest bırakılmadıklarını öğrenmek istediler. Menfiler tarafından yazılan dilekçe şu şekildedir; “...ma’ruz-ı meclis-i mebusanın şimdiki küşadında kıraat buyrulan hükümet programında idare-i askeriye’nin te’bid ettiği bizlerin serbest bırakıldığı 19 Teşrin-evvel 1334 tarihi ve 39/14 numrolu ajansla resmen ilan edildiği halde hala serbest değiliz bu hususda tebligat-ı menfiler mutazarrır efendimiz”³¹⁰. Yine, Çorumda Hasanabad nahiyesinde ikamet eden Sivas’ın Hafik kazasının Bacık karyesinden Mahmut, Hacı Mustafa ve Mehmed, Dâhiliye Nezaretine çektikleri müşterek telgrafta, aftan yararlanma taleplerini iletmışlerdir³¹¹. Aynı şekilde Çorum’da sürgün hayatı yaşayan Mehmed Ali ve Fatih Dersiamlarından Fettah Efendi³¹², Said Sehab, Salim Mazlum ve Yusuf Süleyman³¹³ gibi mahkumların da af beklentisi bulunmaktaydı.

Ahmet İzzet Paşa Hükümeti ile ortaya çıkan umumi af meselesi layiha hazırlığı ile meşgul olunarak bir türlü kesin bir kanuna bağlanamadı. Ahmet İzzet Paşa’nın istifası üzerine 11 Kasım 1918’de Tefvîk Paşa başkanlığında yeni kabine kuruldu. Yeni kabinenin önünde çözüm bekleyen meselelerden birisi de af konusuydu. 5 Aralık 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan’da siyasetten suçlu olan sürgün mahkûmların affına dair müzakereler yapılmaya başlandı ve kısa sürede sonuçlandı³¹⁴. Çıkarılan af kararnamesinde Sultan Vahdetin’in cülûs tarihi olan 3 Temmuz 1918 esas alındı ve bu tarihten önce işlenen suçları kapsayacak şekilde af çıkarıldı³¹⁵. Bu ayla birlikte Çorum ve bağlı yerleşim yerlerinde bulunan sürgün mahkûmlar serbest kaldılar ve memleketlerine geri döndüler³¹⁶.

³¹⁰ BOA, DH, EUM, 1. ŞB, 13/8 (22 Teşrin-i Evvel 1334/22 Ekim 1918)

³¹¹ BOA, DH, EUM, 1. ŞB, 13/21 (4 Eylül 1334/4 Eylül 1918)

³¹² BOA, DH, EUM, 1. ŞB, 13/19 (31 Kanun-ı Evvel 1334/31 Aralık 1918)

³¹³ BOA, DH, EUM, 4. ŞB, 18/45/1 (24 Ağustos 1334/24 Ağustos 1918)

³¹⁴ Metin Ayışığı, “Ahmet İzzet Paşa”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXIII, İstanbul 2001, s. 563; Polat, a.g.t., s. 427-428.

³¹⁵ Polat, a.g.t., s. 431.

³¹⁶ Mucize Ünlü, “Birinci Dünya Harbi Yıllarında Çorum Menfasında Sürgünler”, *Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu*, C. III, 23-25 Kasım 2007, s. 1552.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsanlık tarihi kadar eski bir ceza yöntemi olan sürgün uygulaması, tarihin her döneminde başvurulan bir cezai yöntem olmuştur. Sümerler, Asurlular, Hititler, Yunan ve Roma gibi birçok uygarlık çeşitli suçlara karşı sürgün cezası uygulamıştır. İslam ceza hukuku üzerine kurulmuş olan Osmanlı hukukunda sürgün cezası, ta'zir cezaları arasında yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nde sürgün uygulaması iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, devletin iskân amacıyla uyguladığı politika gereğidir. Fethedilen topraklara toplulukların yerleştirilmesi şeklinde uygulanmıştır. İkincisi ise, suçlu bulunan kişilerin bulundukları yerden alınıp uzak yerlere nakledilmesi şeklindeki sürgünlerdir.

Bir cezalandırma biçimi olarak karşımıza çıkan sürgün hadisesi, Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat döneminin getirdiği aydınlanma süreci ile Osmanlı Devleti'nde ilk kez siyasi bir muhalefet ortaya çıkmıştır. Padişah II. Abdülhamid, kendisine karşı muhalefet edenleri bir sindirme politikası gereği merkezden uzak yerlere sürgün etmiştir.

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan özgürlük havası kısa sürmüş, 1913 yılında Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine birçok kişi, suikastle irtibatına bakılmaksızın siyasi saikle sürgüne gönderilmiştir. İlk önce Sinop'a gönderilen siyasi sürgünler, buranın Rus gemileri tarafından bombardımana tabi tutulması üzerine iç bölgelere nakledilmişlerdir. Bunların bir kısmı da Çorum'a nakledilmiştir. Osmanlı hükümeti, Dâhiliye Nezareti aracılığıyla sürgünlerin hal ve hareketlerini sıkı bir şekilde takip etmiştir.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın başını çektiği İttifak bloku içerisinde dâhil oldu ve İtilaf bloku içerisindeki devletlerin vatandaşlarını misilleme politikası gereği sürgüne tabi tutmuştur. Osmanlı hükümeti, I. Dünya Savaşı süresince ülkesinde ikamet eden ve tehlikeli olarak addedilen muhasım devlet vatandaşlarını gözetim altında tutmak ve kontrol altında bulundurmak maksadıyla Çorum Sancağı gibi daha güvenli yerlere nakledilmişlerdir.

Osmanlı Hükümeti, sürgünlerin talepleri ile yakından ilgilenmiş ve onların taleplerini dikkatle değerlendirmiştir. Onlardan gelen taleplerin bir kısmını yerine getirirken, bir kısmını ise siyasi, güvenlik, usul ve yöntem eksikliği gibi mülahazalarla reddetmiştir. Ahmet İzzet Paşa ve Tevfik Paşa Hükümetlerinde sürgünlere yönelik bir af

kararnamesi çıkarılması için çalışma başlatılmıştır. Tervik Paşa'nın sadareti döneminde aff-ı umumi çıkarılmıştır. Böylece orum'daki sürgünler de dâhil olmak üzere ülke genelinde çok sayıda kişi affedilmiş ve serbest kalmışlardır.

KAYNAKÇA

- ACAR, İsmail. “Osmanlı Kanunnameleri ve İslam Ceza Hukuku (I)”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. XIII-XIV, İzmir 2001, s. 34-71.
- ACEHAN, Abdullah. “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/5, 2008, s. 12-29.
- AKBULUT, İlhan. “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. LII, S. 1, Ankara 2003, s. 167-181.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet. “Osmanlı Kanunnâmeleri (Doğuşu, Çeşitleri ve Tarihi Seyri)” Edt: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet. *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1986.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. I, II, III, IV, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.
- ALBAYRAK, Sadık. “İskilipli Mehmed Atıf Efendi (1875-1926)”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXII, İstanbul 2000, s. 583-584.
- Ana Britannica. “Sürgün” Ana Yayıncılık, C. XXIX, İstanbul 1994.
- ARIK, Feda Şamil. “Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar, I. Suçlar ve Cezalar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmalar Dergisi*, C. XVII, S. 28, Ankara 1995, s. 1-50.
- ARSLAN, Hüseyin. *16. YY. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001.
- ASLAN, Taner. “II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları”, *Akademik Bakış*, C.III, S.5, Kış 2009, s.41-60.
- AVCI, Mustafa. *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Mimoza Yayıncılık, Konya 2010.
- AYDIN, Mehmet Akif. “Osmanlı Ceza Hukuku”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 472-478.
- AYDIN, Mehmet Akif. “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, Edt: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. X, Ankara 2002, s. 24-33.
- AYDIN, Mithat. “19-20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkanlarında Rusya’nın Casusluk Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXXII, S. 53, 2013, s. 17-54.
- AYIŞIĞI, Metin. “Ahmet İzzet Paşa”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, C. 23, s. 563-564.
- BARKAN, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XIII, 1952, S. 1-4, s. 56-78.
- BARKAN, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XV, 1953, S. 1-4, s. 208-237.

- BEBEK, Adil. “Ceza”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. VII, İstanbul 1993, s. 469-470.
- BİRBUDAK, Togay Seçkin. “Osmanlı Basınında Mahmut Şevket Paşa Suikasti”, *Ahmet Yesevi Üniversitesi, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar 2013, S. 65, s. 69-94.
- BOZKURT, Abdurrahman. “I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti’nde Casusluk Faaliyetleri ve Güvenlik Algısı”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Güz 2014, S. 36, s. 1-44.
- BOZKURT, Nebi. “Sürgün”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 166-167.
- Büyük Larousse. “Sürgün”, *Milliyet Gazetesi Yayınları*, C. XXI, İstanbul 1936.
- CİN, Halil-AKGÜNDÜZ, Ahmet. *Türk Hukuk Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, C. I, Konya 1995.
- ÇADIRCI, Mustafa. *Mahmut Şevket Paşa Suikasti ve Suikastin İstanbul Basınındaki Yansımaları*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2018.
- ÇALIŞKAN, İbrahim. “İslam Hukukunda Ceza Kavramı ve Had Cezaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXI, S. 1, Nisan 1990, s. 367-397.
- ÇANLI, Mehmet. “Balkanlarda Komitacılık Çetecilik ve Siyasi Af (1908 1913)”, *Yeni Türkiye, Rumeli Balkanlar Özel Sayısı III*, Mart -Haziran 2015, S. 68, s. 3218-3229.
- ÇELİK, Recep. “Karadeniz’de Casusluk Faaliyetleri (1914-1918)”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Yaz 2016, S. 50, s. 125-138.
- ÇETİN, Nurten. “Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’nda İtilaf Devletleri Vatandaşlarına Yönelik Uygulamalarından Biri: Sürgün (Edirne Örneği)”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. III, S. 5, Ocak 2013, s. 75-94.
- DAŞCIOĞLU, Kemal. “Sürgün”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s.167-169.
- DAŞCIOĞLU, Kemal. *Osmanlı Devleti’nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2004.
- DOĞRU, Halime. “Osmanlı Devleti’nin Rumeli’de Fetih ve İskân Siyaseti”, Edt. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C.IX, Ankara 2002, s. 302-326.
- DÜNDAR, Recep. “Kıbrıs’ın Fethi ve İskânı”, Edt. Güler Eren, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, C. IV, Ankara 1999, s 632-648.
- Düstur, C. I, Matbai Amire 1289.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra. *İslâm Hukuku Umûmî ve Husûsî Hükûmler*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2016.
- GÜNEŞ, Mehmet. “Osmanlı Devleti’nde Sürgün Cezası ve Karahisar-ı Sahib’e Yapılan Sürgünler (1815-1839)”, *History Studues International Journal of History*, C. VIII, S. 1, 2016, s. 49-70.

- HALAÇOĞLU, Yusuf. “Kolonizasyon ve Şenlendirme”, *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 581-586.
- HALAÇOĞLU, Yusuf. *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.
- HANİOĞLU, M. Şükrü. “Meşrutiyet” *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXIX, Ankara 2004, s. 388-393.
- İLERİ, İlay. “Batı Gözüyle Meşrutiyet Kutlamaları ve Genel Af”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi)*, 2005, s.1-9.
- İLGÜREL, Mücteba. “İstimâlet”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXIII, İstanbul 2001, s. 362-363.
- İNBAŞI, Mehmet. “Balkanlar’da Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti”, Edt. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. IX, Ankara 2002, s. 279-301.
- KARABULUT, Umut – BOZKURT. Ersin. “Osmanlı Devleti’nde Savaş Hukukunun Oluşumu Bağlamında Lahey Konferansları ve Birinci Dünya Savaşındaki Uygulamalar”, *SUTAD*, Nisan 2019, S. 45, s. 87-99.
- KARAL, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. VIII, Ankara 2007.
- KARAMAN, Mehmet Ali. “Meşrutiyet Sürgünleri ve Ailelerinin Göç Serüvenleri”, *Geçmişten Günümüze Göç*, Edt. Osman Köse, Samsun 2017, s. 1987-1996.
- KARAMAN, Mehmet Ali. *Sürgünlerin İktidarı*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016.
- KARATAŞ, Ali İhsan. *Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18-19. Asırlar)*, Emin Yayınları, Bursa 2009.
- KAVAKLI, KUNDAKÇI. Sibel. “Nefy (Sürgün) Cezası Üzerine Bir Değerlendirme”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IV, S. 11, 2017, s. 595-613.
- KÖKSAL, Osman. “Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanın Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 2006, S. 19, s. 283-341.
- Kur’an-ı Kerim. Bakara Suresi, Ayet 36, Meal, Hasan Tahsin Feyizli, Edt. Necdet Yılmaz, Server Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Kur’an-ı Kerim. Mâide Suresi, Ayet 33.
- KURAN, Ahmet Bedevi. *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.
- KURAN, Ercüment. “Birinci Dünya Savaşı”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.VI, İstanbul, 1992, s.196-200.
- KURT, Ali Osman. “Yahudilikte Sürgün Teolojisi: Tanrısal Bir Ceza Olarak Sürgün”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. IX, S. 24, Mayıs-Ağustos 2006, s. 61-78.
- MAKAN, İbrahim. *II. Abdülhamid Döneminde Trablusgarp ve Fizan Sürgünleri, (1876-1909)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2002.
- Meydan Larousse. “Sürgün”, C. XVIII.

- NEŞRÎ, Mehmed. *Neşrî Tarihi I*, Yay. haz. Mehmet Altay Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- ORHONLU, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayınları, İstanbul 1987.
- OYMAK, Alparslan. “Refi Cevat Ulunay’ın Eleştirmenliği”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. IX/VI, Ankara 2014, s. 827-841.
- ÖZCAN, Abdülkadir. “Cülûs”, *DİA* C. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 108-114.
- ÖZÇELİK, Mücahit. *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Esirler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- ÖZDEMİR, Mustafa. *I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Ülkesinde Yaşanan Göç Hareketleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2007.
- ÖZKAN, Salih. “Niğde’ye Yapılan Sürgünler”, *Bilig*, C. IV, S. 36, Kış 2006, s. 187-200.
- POLAT, Hasan Ali. *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasi Sürgünler (1908-1918)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Antalya 2018.
- SANSAR, Fatih. “Tanzimat Döneminde Aşiretlerin İskânı”, Edt. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. XIII, Ankara 2002, s. 1634-1667.
- SARIÇELİK, Kerim. “Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne Karşı Anadolu'nun Akdeniz Kıyılarında Aldığı Bazı Tedbirler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21, 2007, s. 173-189.
- SONAT, Ramazan. *I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devletinin Muhasım Devlet Tebaası Politikası (1914-1918)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2014.
- SÖNMEZ, Cahide Sınmaz, “Milli Mücadele Döneminde Çıkarılan Aflar”, 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), C. I, Ankara 2012, s. 2798-2810.
- SÖYLEMEZ, Mahfuz. “Ankara Vilayet Salnâmelerine Göre Osmanlı'nın Son Döneminde Çorum”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VI, S. 12, 2007/2, s. 7-40.
- ŞABAN, Zekiyüddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2016.
- ŞEN, Murat. “Osmanlı Hukukunun Yapısı”, Edt. Güler Eren, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, Ankara 1999, s. 327-339.
- ŞİMŞEK, Gülsüm. *II. Abdülhamid Dönemi Siyasi Sürgünler*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Antalya 2018.
- TEMEL, Mehmet. “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında 1907 Tarihli Lahey Sözleşmelerine Aykırı Davranan İtilaf Devletlerine Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Bazı Önlemler”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 6, Aralık 2012, s. 71-85.

- TEMEL, Mehmet. “İtilaf Devletleri’nin Osmanlı Kıyı Yerleşimlerine Yaptıkların Saldırıları Ve Mütakabiliyet Esasına Göre Osmanlı Devleti’nin Aldığı Önlemler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXIV, S. 1, Temmuz 2009, s. 117-150.
- TOPUZ, Ercüment. “I. Dünya Savaşında Düvel-i Muhasıma Tebaasına Yönelik Uygulamalar,” *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. IV, S. XIII, Aralık 2017, s.297-312.
- TUGAY, Biray. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Aydın Vilayeti’nde Sürgün*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2013.
- TURNA, Nalan. “Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat Varakaları ve Kadınlar”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, C. VI, S. 14, Mart 2019, s. 155-177.
- TÜKMEN, Zekeriya. “Mahmut Şevket Paşa”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXVII, Ankara, 2003, s. 384-386.
- TÜRCAN, Talip “Sürgün”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 164-166.
- ULUÇAY, M. Çağatay. “Sürgünler Yeni ve Yakın Çağlar’da Manisa’ya ve Manisa’dan Sürülenler”, *Belleten*, C. XV, S. 60, Ekim 1951, s. 507-592.
- ULUNAY, Refii Cevat. *Menfâlar/Menfîler Sürgün Hatıraları*, Yay. haz. H. Hüseyin Kılıç, Arma Yayınları, İstanbul 1999.
- UYANIK, Necmi – MIHÇI, Sebahaddin. “Refi Cevat’ta Siyasi Düşüncenin Değişimi Üzerine” *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 12, 2014, s. 315-329.
- ÜNLÜ Mucize. “Birinci Dünya Harbi Yıllarında Çorum Menfasında Sürgünler”, *Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu*, C. III, 23-25 Kasım 2007, s. 1552.
- ÜNLÜ, Mucize. “Tanzimat Sonrasında Balkanlardan Karadeniz’e Sürgünler”, *History Studies*, S. 2, 2010, s. 305-320.
- YAKUT, Esra. “Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı Hukuku’nda Taziri Gerektiren Suçlar”, *Türk Hukuk Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2006, s. 25-40.
- YARAMIŞ, Ahmet. “İskilipli Atıf Hoca’nın Sürgün Yılları Üzerine Bir İnceleme”, *Mediterranean International Congress On Social Sciences (MECAS IV)*, Eylül 3-6, 2018, s. 159-166.

Arşiv Kaynakları

DH, EUM, 1. ŞB, 5/8 (13 Teşrin-i Sani 1332/ 26 Kasım 1916); 4/46/19; 9/23/3(10 Kanun-ı Sani 1332/23 Ocak 1917); 9/10/1 (23 Rebi'ul Evvel 1336/6 Ocak 1918/6 Kanun-i Sani 1334); 9/10/ (12 Teşrin-i Sani 1333/ 12 Kasım 1917); 10/11 (26 Şubat 1334/ 26 Şubat 1918); 10/16 (3 Mart 1334/ 3 Mart 1918); 7/28 (8 Teşrin-i Evvel 1333/ 8 Ekim 1917); 11/20 (11 Mayıs 1334/11 Mayıs 1918);5/21/6,8,13,15,19,27 (27 Teşrin-i Sani 1332/10 Aralık 1916); DH, EUM, 1. ŞB. 5/21/24 (6 Kanun-ı Evvel 132/19 Aralık 1916); 10/43 (15 Kanun-ı Sani 1334/ 15 Ocak 1918); 13/37 (15 Kanun-ı Evvel 1332/ 28Aralık 1916); 3/10A/1,4 (12 Kanun-ı Evvel 1331/ 25 Aralık 1915); 5/11 (1 Kanun-ı Evvel 1332/ 14 Aralık 1916); 10/14 (3 Mart 1334/ 3 Mart 1918); 14/37 (8 Mart 1334/ 8 Mart 1918); 12/8(25 Temmuz 1334/25 Temmuz 1918); 12/4 (16 Temmuz 1334/ 16 Temmuz 1918); 13/8 (22 Teşrin-i Evvel 1334/ 22 Ekim 1918); 13/21 (4 Eylül 1334/ 4 Eylül 1918); 13/19 (31 Kanun-ı Evvel 1334/31 Aralık 1918)

DH, EUM, 2. ŞB, 56/29/2 (23 Ağustos 1333/23 Ağustos 1917); 44/32/5 (26 Ağustos 1333/26 Ağustos 1917); 44/32/9 (29 Teşrin-i Evvel 1333/29 Ekim 1917); 54/10/4 (14 Mayıs 1334/14 Mayıs 1918); 56/29/4 (24 Temmuz 1333/24 Temmuz 1917); 44/32/ 7(25 Ağustos 1333/25 Ağustos 1917); 39/47/7 (1 Temmuz 1333/1 Temmuz 1917); 54/10/2 (14 Nisan 1334/14 Nisan 1918)

DH, EUM, 3. ŞB, 21/35/10 (24 Nisan 1333/24 Nisan 1917); 21/9/5 (4 Nisan 1333/4 Nisan 1917); 23/38/7 (1 Teşrin-i Sani 1332/4 Kasım 1916); 21/38/3 (21 Mart 133/21 Mart 1917); 21/38/7 (14 Mayıs 1333/14 Mayıs 1917); 28/71/1 (14 Haziran 1333/14 Haziran 1917); 26/57/7 (5 Haziran 1333/5 Haziran 1918); 21/7/4 (26 Mart 1333 /26 Mart 1917); 21/35/5, (10 Nisan 1333/10 Nisan 1917); 25/20/1, (22 Mart 1334/2 Mart 1918); 21/36/1, (9 Mayıs 1333/9 Mayıs 1917); 20/33/3 (1 Mart 1333/1 Mart 1917); 23/47/5 (20 Eylül 1333/20 Eylül 1917); 23/47/1 (26 Eylül 1333/26 Eylül 1917); 21/43/3 (10 Mayıs 1333/10 Mayıs 1917); 21/43/3 (13 Mart 1333/13 Mart 1917); 23/47/5 (20 Eylül 1333/20 Eylül 1917); 23/47/1 (26 Eylül 1333/26 Eylül 1917); 21/43/3,5 (10 Mayıs 1333/10 Mayıs 1917); 20/33/3 (1 Mart 1333/1 Mart 1917)

DH, EUM, 4. ŞB, 12/22/1 (30 Haziran 1333/30 Haziran 1917); 19/72/3 (18 Teşrin-i Sani 1333/18 Kasım 1917); 19/72/11 (6 kanun-ı Evvel 1333/6 Aralık 1917); 18/45/1 (24 Ağustos 1334/24 Ağustos 1918)

DH, EUM, 5. ŞB 20/13/12 (10 Kanun-ı Evvel 1331/23 Aralık 1915); 28/17/13 6 Kanun-ı Evvel 1331/19 Aralık 1915); 62/20/14 (17 Eylül 1332/30 Eylül 1916); 28/9/7 (15 Ağustos 1332/28 Ağustos 1916); 4/38/7 (23 Mayıs 1333/23 Mayıs 1917); 28/9/11 (30 Haziran 1332/13 Temmuz 1916); 19/53/1 (25 Teşrin-i Sani 1331/8 Aralık 1915); 56/28/11 (6 Kanun-ı Evvel 1333/6 Aralık 1917); 12/4/1 (25 Mayıs 1331/7 Haziran 1915); 49/18/1; 24/33/1 (3 Mayıs 1332/16 Mayıs 1916); 30/62/1 (14 Teşrin-i Sani 1332/27 Kasım 1916); 6/2/10 (29 Teşrin-i Sani 1330/12 Aralık 1914); 63/1/3,6 (18 Haziran 1334/18 Haziran 1918); 14/28/5 (31 Mayıs 1331/13 Haziran 1915); 10/32/1 (4 Şubat 1330/17 Şubat 1915); 20/62C/1 (26 Mart 1331/8 Nisan 1915); 48/25/1,3,5 (8 Teşrin-i Sani 1333/8 Kasım 1917); 44/38/5 (23 Ağustos 1333/23 Ağustos 1917); 12/22/3 (23 Haziran 1333/23 Haziran 1913); 53/8/6 (6 Teşrin-i Sani 1333/6 Kasım 1917); 53/8/4 (21 Kanun-ı Evvel 1333/21 Aralık 1917); 49/34/17 (11 Kanun-ı Sani 1332/24 Ocak 1917); 44/26/2,4 (4 Eylül 1333/4 Eylül 1917); 28/18/6 (24 Ağustos 1332/15 Ağustos 1916); 28/33/3 (24 Ağustos 1332/6 Eylül 1916); 20/62 C/1 (26 Mart 1331/8 Nisan 1915); 56/28/11 (6 Kanun-ı Evvel 1333/6 Aralık 1917); 56/28/2 (13 Mart 1334/13 Mart 1918); 56/29/4 (24 Temmuz 1333/24 Temmuz 1917); 48/25/5 (29 Teşrin-i Evvel 1333/25 Ekim 1917); 50/8/6 (18 Kanun-ı Evvel 1332/18 Aralık 1917); 61/10/2,4 (28 Mayıs 1334/28 Mayıs 1918); 54/42/1 (14 Şubat 1334/24 Şubat 1918); 50/41/1 (13 Kanun-ı Evvel 1333/13 Aralık 1917); 11/21/1, (23 Mart 1331/5 Nisan 1915); 11/10/5 (31 Kanun-ı Evvel 1330/13 Ocak 1915); 11/10/11(19 Mart 1331/1Nisan 1915); 28/19/18 (8 Şubat 1330/21 Şubat 1915); 28/19/5,7 (17 Şubat 1330/2 Mart 1915); 28/17/1 (28 Ağustos 1332/10Eylül 1916); 10/32/5 (24 Şubat 1330/9 Mart 1915); 10/32/11 (19 Şubat 1330/4 Mart 1915); 67/25/5 (11 Ağustos 1334/11 Ağustos 1918); 20/62 D/1 (5 Nisan 1331/18 Nisan 1915); 6/41/2 (27 Teşrin-i Sani 1330/10 Aralık 1914); DH, EUM, 5. ŞB, 6/41/6 (28 Teşrin-i Sani 1330/11 Aralık 1914); 28/9/5 (24 Nisan 1332/7 Mayıs 1916); 18/29/1 (3 Teşrin-i Evvel 1331/16 Ekim 1915); 40/3/9 (20 Haziran 1333/20 Haziran 1917); 40/3/4 (29 Haziran 1333/29 Haziran 1917); 6/2/4 (23 Teşrin-i Sani 1333/6 Aralık 1914); 13/2/1 (3 Mart 1331/16/ Mart 1915); 32/45/7 (13 Teşrin-i Sani 1332/26 Kasım 1916); 32/45/1 (4 Kanun-ı Sani 1332/ 17 Ocak 1917); 28/9/15 (17 Temmuz 1332/30 Temmuz 1916); 11/2/3 (1 Mart 1331/14 Mart 1915); 80/34/2 (2 Mayıs 1331/15 Mayıs 1915); 6/41/4 (6 Kanun-ı Evvel 1330/19 Aralık 1914); 32/45/7 (21 Teşrin-i Sani 1332/4 Aralık 1916); 7/34/1 (21 Kanun-ı Evvel 1331/3 Ocak 1916); 7/34/1 (21 Kanun-ı Evvel 1331/3 Ocak 1916); 67/25/1 (29 Ağustos 1334/29

Ağustos 1918); 67/25/5 (11 Ağustos 1334/11 Ağustos 1918); 18/39/1 (23 Teşrin-i Evvel 1331/6 Kasım 1915)

DH, EUM, MH,190/90/ (2 Mayıs 1335/ 9 Ekim 1919); 165/48 (9 Teşrin-i Evvel 1335/ 9 Ekim 1919); 141/51 (5 Ağustos 1333/ 5 Ağustos 1917); 161/46 (29 Ağustos 1333/ 29 Ağustos 1917); 190/49/ (24 Nisan 1335/ 24 Nisan 1919); 192/106 (5 Temmuz 1335/ 5 Temmuz 1919)

DH, ŞFR, 80/180 /18 (18 Teşrin-i Evvel 1333/18 Ekim 1917); 69/101/1 (13 Teşrin-i Evvel 1332/ 26 Ekim 1916)

BOA, HR. SYS, 21/47/11/3 (10 Kanun-ı Sani 1332/23 Ocak 1917)

EKLER DİZİNİ

Sayfa

Ek 1: BOA. DH. EUM. 1. ŞB. 12/8 Çorum'da Sürgünde Bulunan Hakkı'nın 10 Temmuz Milli Bayram Dolayısıyla Affedilmesi Talebi.....	77
Ek 2: BOA. DH. EUM. 1. ŞB. 9/23 Çorum Merkez Kazasında Bulunan Sürgünler Hakkında Bilgilerin Bulunduğu Cetvel.	78
Ek 3: BOA. DH. EUM. 1. ŞB. 4/46 Çorum Sancağı'nda Bulunan Siyasi Menfilerin İsim Listesi	79
Ek 4: BOA. DH. EUM. 5. ŞB. 24/33 Fransızlar Tarafından Meis Adasından Kaçırılan Dokuz Kişiye Misilleme Olarak İstanbul'da Bulunan Fransızlardan Altı Erkek Ve Bir Kadının Çorum'a Sevk Olundukları.	80
Ek 5: BOA. DH. EUM. 5. ŞB. 7/34 Çorum'da İkamet Ettirilmekte Olan İngiliz Ve Fransız Tebaasının Sağlık Durumunun Kontrol Edilmesi Ve Gerekli Yardımın Yapılması İçin Merzifon Kolsuz Mektebinde Bulunan Doktor Mardiri'nin Çorum'a Geldiği.	81
Ek 6: BOA. DH. ŞFR. 80/180 Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın Siyasi Menfilerin Kimlerle Görüştükleri Ve Haberleştiklerinin Bildirilmesi Hususunda Kastamonu, Ankara, Sivas, Mamûratülaziz, Konya Ve Hüdavendigar Vilayetleri İle Canik, Bolu, Karesi, Ve Niğde Mutasarrıflıklarına Gönderdiği Telgraf.....	82
Ek 7: BOA. DH. EUM. 1. ŞB. 9/10 Çorum'da Siyaseten Bulunan Menfilerin İsimleri ve Muhaberede Bulundukları Mahal.....	83
Ek 8: BOA. DH. EUM. 2. ŞB. 54/10 Çorum'da Sürgünİstanbul'da Galatasaray Civarında Komisyonculukla Uğraşan Rusya Tebaasından Artin Tokatlıyan'ın Osmanlı Sadık Tebaasından Olması Hasebiyle Seyahat Varakası Verilmesi Talebi.....	84
Ek 9: BOA. DH. EUM. 5.ŞB. 80/34 Çorum'a Sevk Edileceği Tebliğ Edilen Bahçecik Amerikan Mektebi Müdürü M. Naughtan'ın (James Macnot) Sevke Engel Olması İçin İstanbul Amerika Sefiri Henry Morgantou'ya Yazdığı Dilekçe.	85
Ek 10: BOA. DH. EUM. 5. ŞB. 40/3 Rus Tebaasından Olmaları Sebebiyle Önce Ankara'ya Ardından Çorum Sancağı'na Bağlı Sungurlu Kazasına Gönderilmiş Olan Terzi Mois ve Tenekeci Avram'ın Mahalli Mezkurda İbadethane Olmadığından Dolayı Musevi Bulunan Başka Bir Mahalle Nakledilmelerine Dair Dilekçe.	86
Ek 11: BOA. DH. EUM. 5. ŞB. 28/33 Kuduz Köpek Tarafından Isırılan Çorum'da Sürgün Fransız Tebaasından Antuan Teriko'nun Dersadet'te Tedavisinden Sonra Çorum'un Havasıyla Uyuşmadığından Dolayı Bursa'ya Ailesinin Yanına Dönmesi Talebi.....	87
Ek 12: BOA. HR. SYS. Çorum Merkezinin Sürgün Ecneblerden Dolayı Doyma Noktasına Geldiği ve Sıkışıklığın Azaltılması Yoluna Gidildiği ve Bohor Tarragano, W. Vella Ve W. Daston'un Çorum'a Alınması Uygun Olmadığına Dair.....	88
Ek 13: BOA. DH. EUM. 1. ŞB. 5/11 Çorum'da Bulunan Sâbık Polis Serkomiseri ve Vazife Gazetesi Muharriri Cemil Tevfik'in Tahliye Edilme Talebi.	89
Ek 14: BOA. DH. EUM. 1. ŞB. 13/37 Romatizmal Hastalığı Bulunan Refi Cevad Bey'in Çorum'un Tahammül Edilemeyecek Derecede Soğuk Olması Sebebiyle İstirahatine Uygun Bir Yer Olmadığına Dair Doktor Raporu.	90
Ek 15: BOA. DH. EUM. 1. ŞB. 2/28 Sungurlu'da Sürgünde Bulunan Fatih Dersiamı Hoca Mehmed Atıf Efendi'nin İskilib'e Nakledilme Talebi.	91

Ek 1: BOA. DH. EUM. 1. ŞB. 12/8 Çorum’da Sürgünde Bulunan Hakkı’nın 10 Temmuz Milli Bayram Dolayısıyla Affedilmesi Talebi.

77

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

DH.EUM.1.\$b.00009.00023.003

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) 4

DH.EUM.1.\$b.00004.00046.008

[illegible]

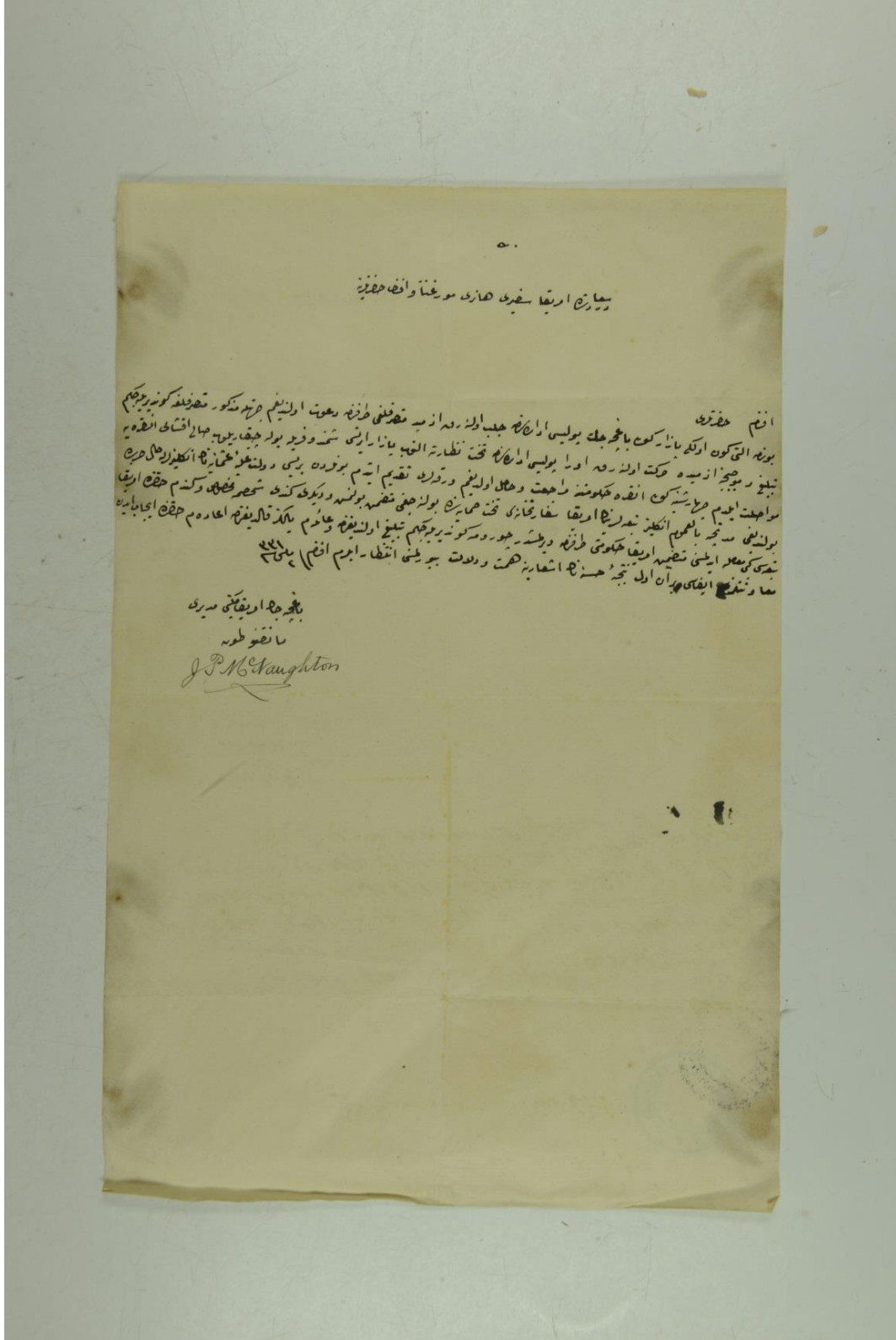
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA) «

DH.ŞFR.00080.00180.001

Ek 7: BOA. DH. EUM. 1. ŞB. 9/10 Çorum'da Siyaseten Bulunan Menfilerin İsimleri Ve Muhaberede Bulundukları Mahal.

[illegible]

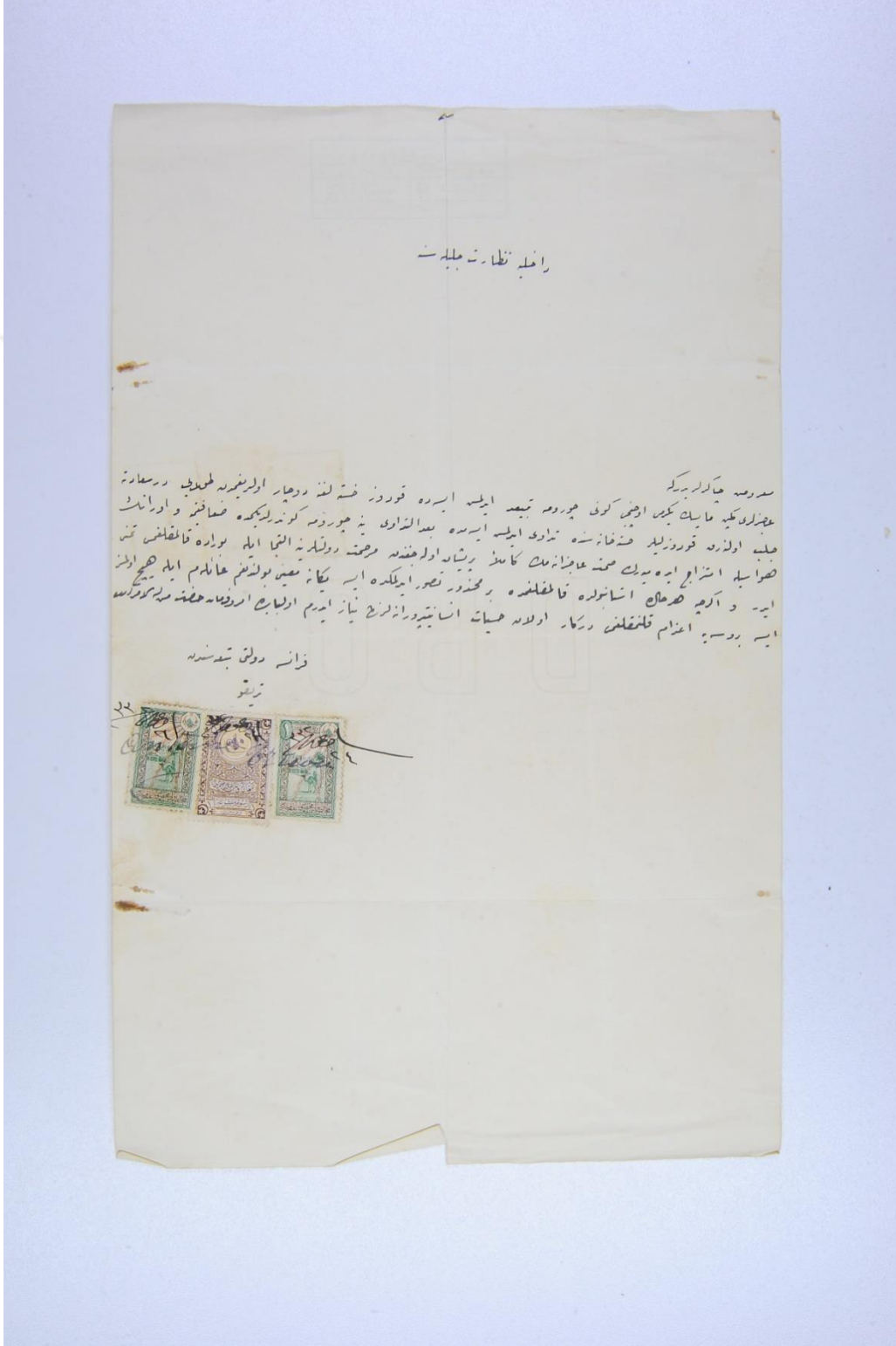
Ek 9: BOA. DH. EUM. 5.ŞB. 80/34 Çorum'a Sevk Edileceği Tebliğ Edilen Bahçecik Amerikan Mektebi Müdürü M. Naughtan'ın (James Macnot) Sevke Engel Olması İçin İstanbul Amerika Sefiri Henry Morgantou'ya Yazdığı Dilekçe.

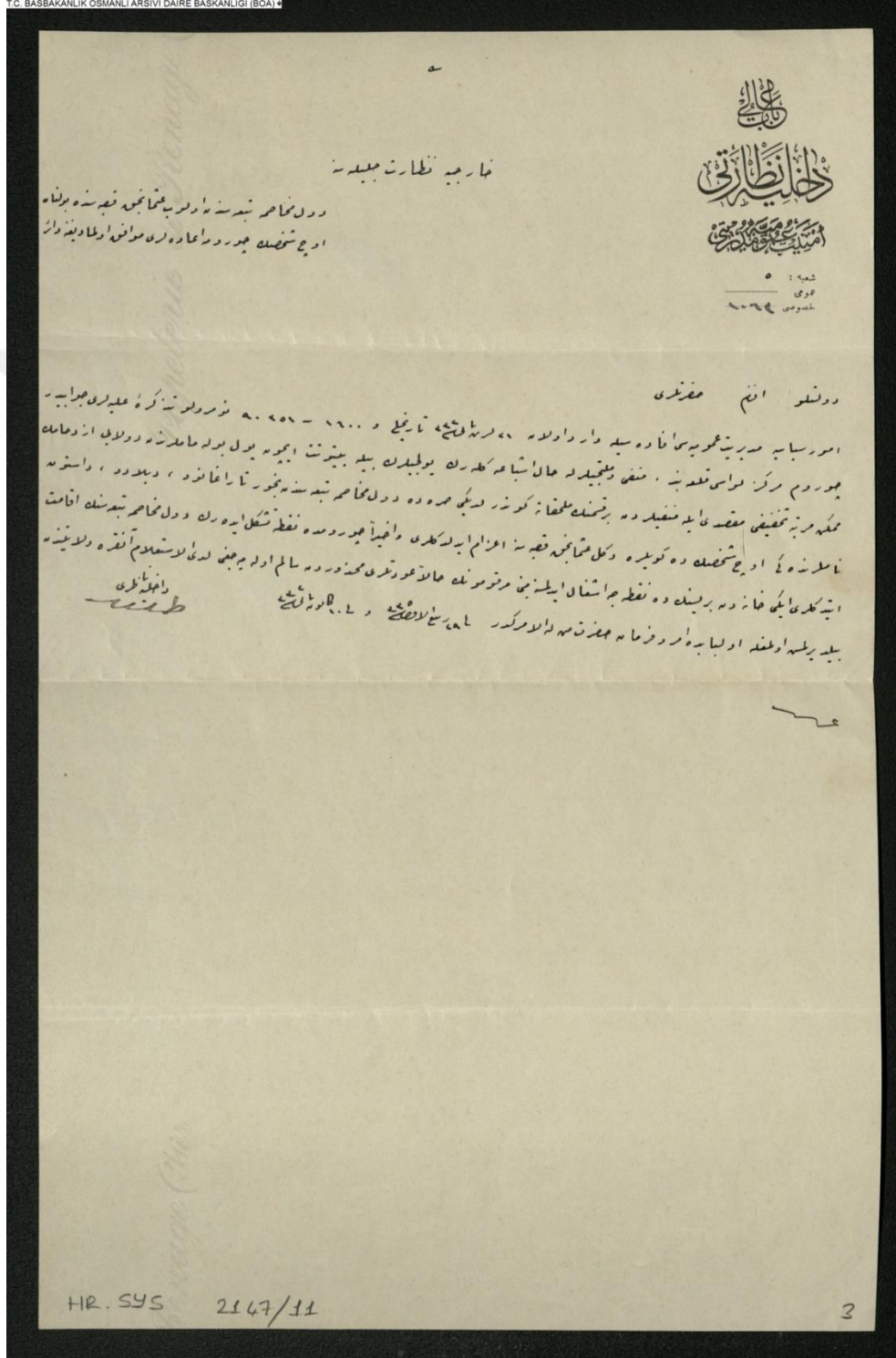
Ek 10: BOA. DH. EUM. 5. ŞB. 40/3 Rus Tebaasından Olmaları Sebebiyle Önce Ankara'ya Ardından Çorum Sancağı'na Bağlı Sungurlu Kazasına Gönderilmiş Olan Terzi Mois ve Tenekeci Avram'ın Mahalli Mezkurda İbadethane Olmadığından Dolayı Musevi Bulunan Başka Bir Mahalle Nakledilmelerine Dair Dilekçe.

Ek 11: BOA. DH. EUM. 5. ŞB. 28/33 Kuduz Köpek Tarafından Isırılan Çorum'da Sürgün Fransız Tebaasından Antuan Teriko'nun Dersadet'te Tedavisinden Sonra Çorum'un Havasıyla Uyuşmadığından Dolayı Bursa'ya Ailesinin Yanına Dönmesi Talebi.

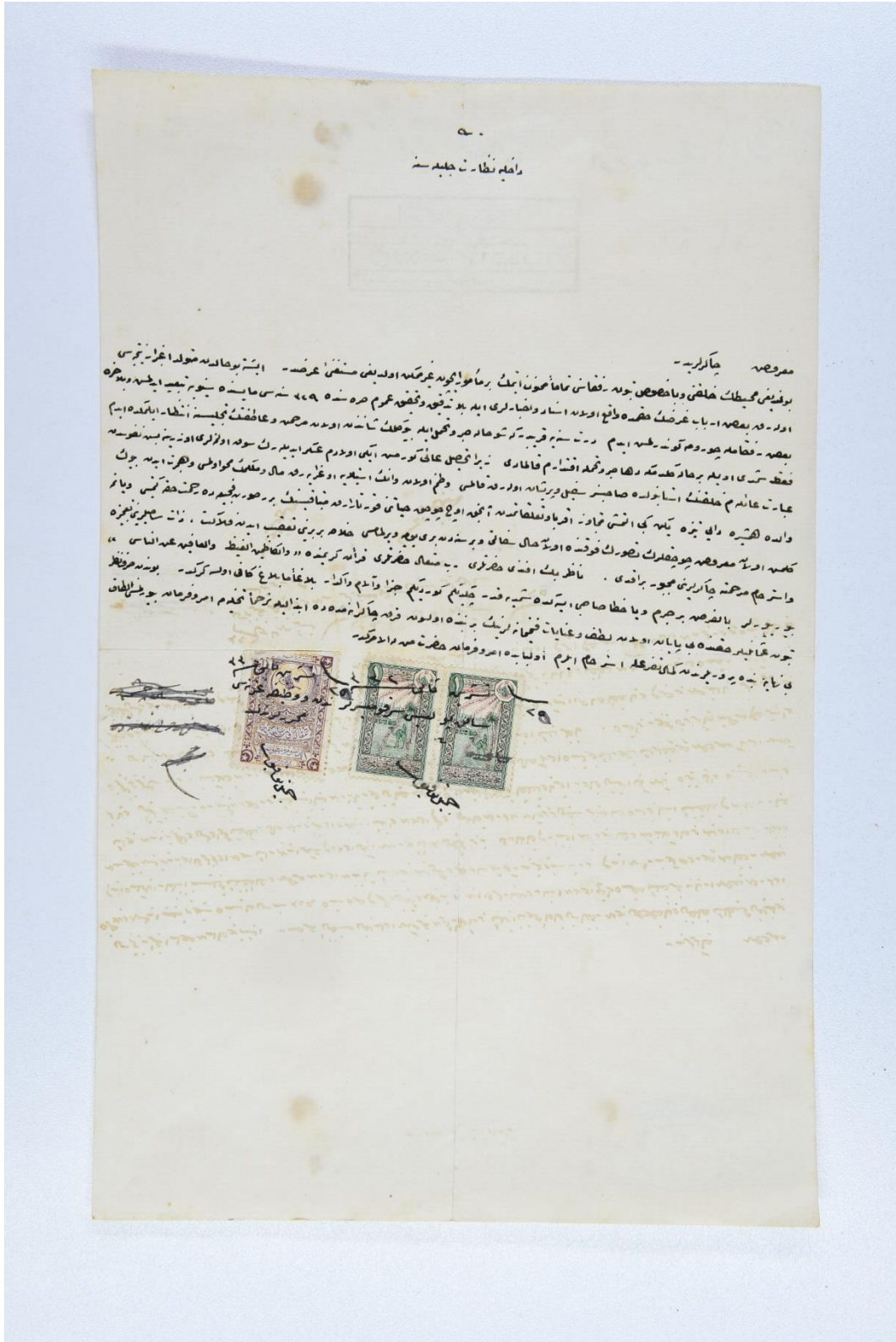

Ek 12: BOA. HR. SYS. Çorum Merkezinin Sürgün Ecnebilere Dolayı Doyma Noktasına Geldiği ve Sıkışıklığın Azaltılması Yoluna Gidildiği ve Bohor Tarragano, W. Vella Ve W. Daston'un Çorum'a Alınması Uygun Olmadığına Dair.

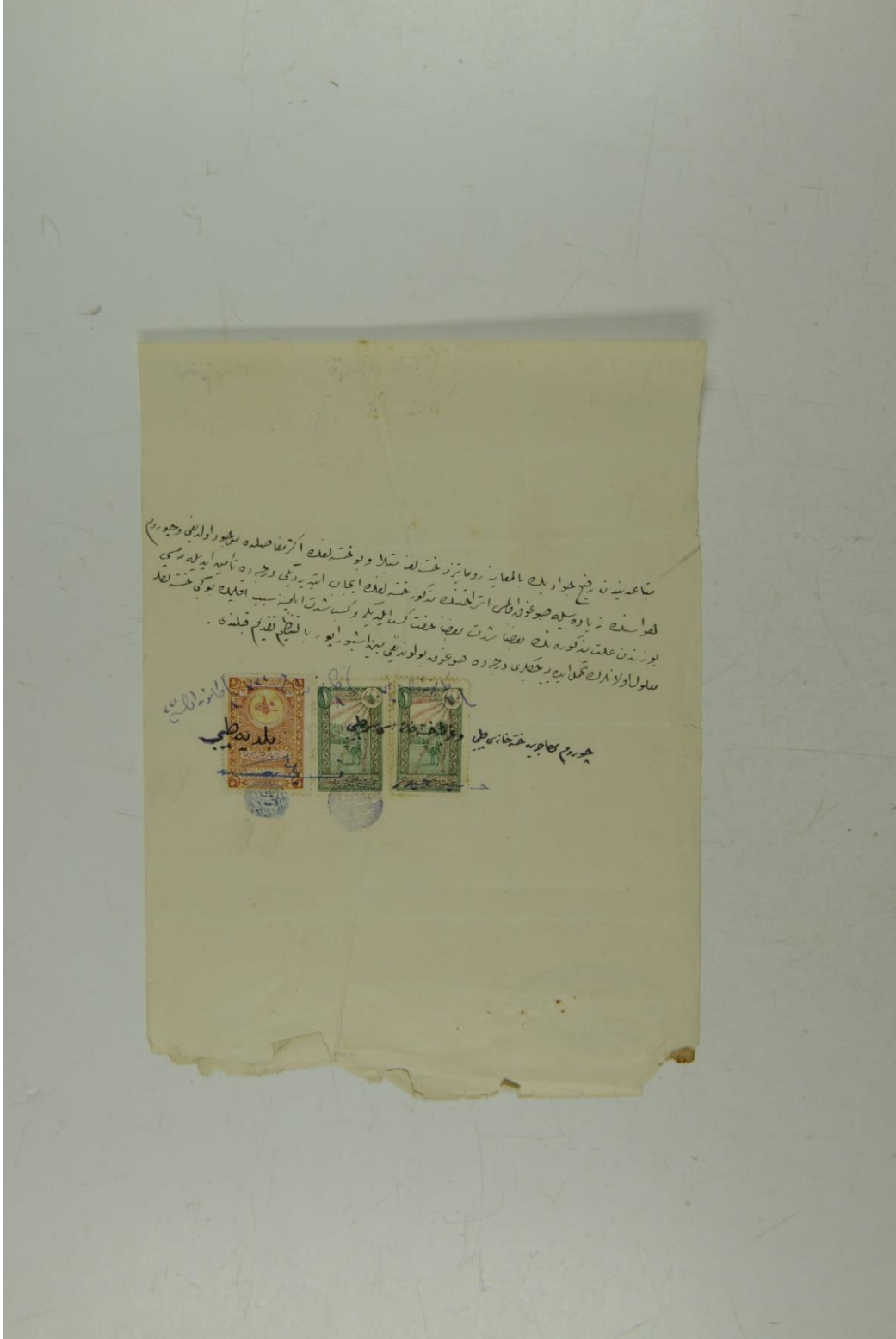

HR.SYS.02147.00011.003

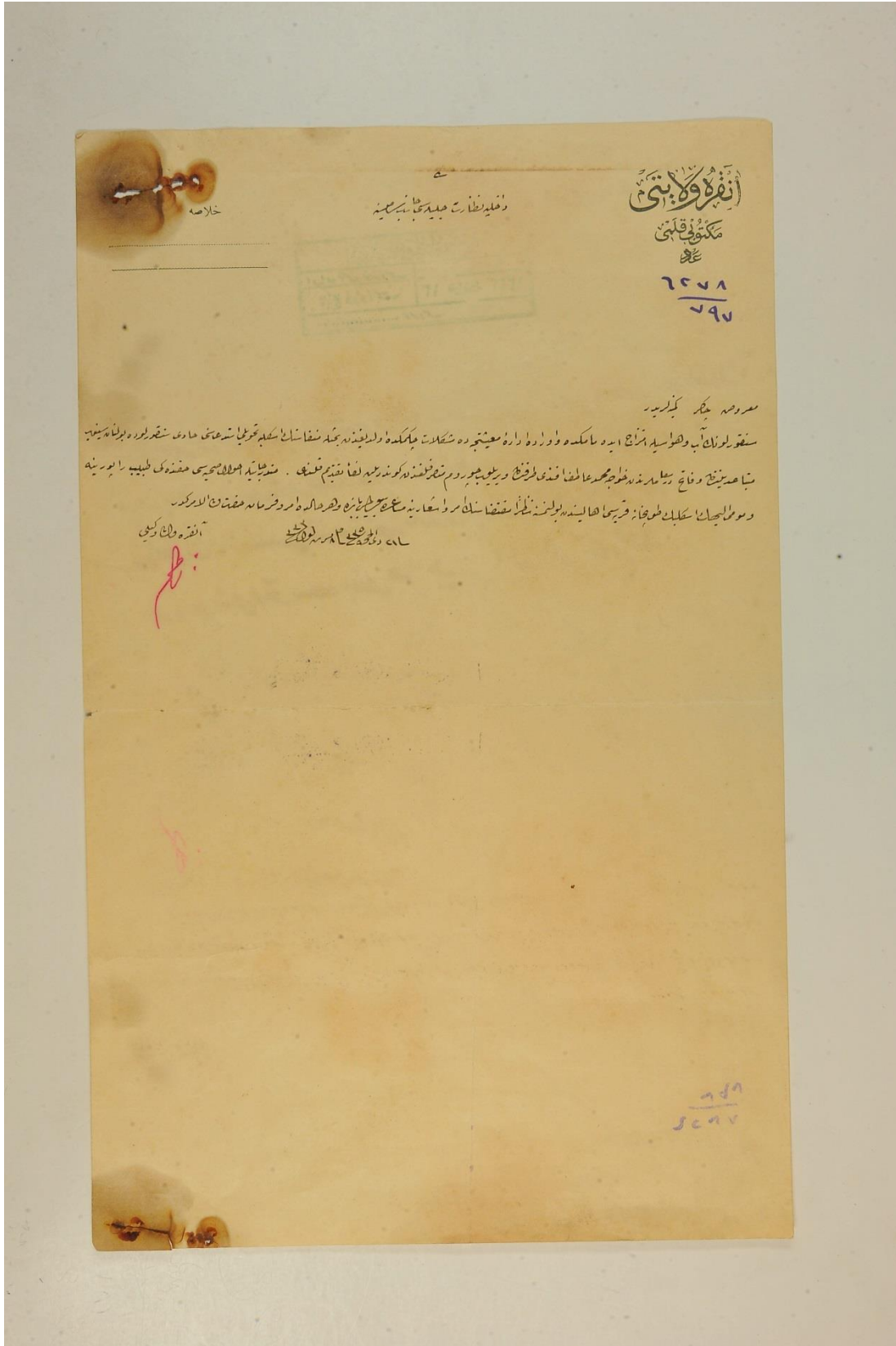
Ek 13: BOA. DH. EUM. 1. ŞB. 5/11 Çorum'da Bulunan Sâbık Polis Serkomiseri ve Vazife Gazetesi Muharriri Cemil Tevfik'in Tahliye Edilme Talebi.

Ek 14: BOA. DH. EUM. 1. ŞB. 13/37 Romatizmal Hastalığı Bulunan Refi Cevad Bey'in Çorum'un Tahammül Edilemeyecek Derecede Soğuk Olması Sebebiyle İstirahatine Uygun Bir Yer Olmadığına Dair Doktor Raporu.

Ek 15: BOA. DH. EUM. 1. ŞB. 2/28 Sungurlu'da Sürgünde Bulunan Fatih Dersiamı Hoca Mehmed Atif Efendi'nin İskilib'e Nakledilme Talebi.

ÖZGEÇMİŞ

Dürdane Çam 01.10.1992 yılında Aydın'ın Nazilli ilçesinde doğdu. İlköğretimini Ketendere İlköğretim Okulu ve Bayındır İlköğretim Okulu'nda tamamladı. Ardından Mehmet Akif Ersoy Anadolu Lisesini bitirdi. 2015 yılında Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden birincilik ile mezun olmuştur. 20.12.2014/20.05.2015 tarihleri arasında Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde pedagojik Formasyon eğitimi sertifika programını tamamlamıştır. 2015-2016 eğitim-öğretim yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Yakınçağ Tarihi alanında Yüksek Lisans eğitimine başlamıştır. Şu an evli ve bir çocuk annesidir.

